BASMACILAR İSYANI

ENVER PAŞA

3

İLYAS KARA

YEDİVEREN

Enver Paşa

Basmacılar İsyanı

İlyas Kara

ENVER PAŞA

Basmacılar İsyanı

Yazar: İlyas Kara
E-Posta: ilyas.kara@yediverenyayinlari.com

Yediveren Yayınları / 10
Tarih Dizisi / 04
Tür/ Araştırma-Tarih

@2011,Yediveren Yayınları
Bu kitabın her türlü yayın hakları, anlaşmalı olarak yediveren yayınlarına aittir.
Kaynak gösterilip alıntı yapılabilir. İzinsiz hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yayın Yönetmeni: Gökhan Alperen
Yayın Danışmanı: Mehmet Işık
Editör: Gülşah Bayrak
Kapak Tasarım: Ferhat Çınar
Mizanpaj: G. Nihal Özdemir
Müşteri Temsilcisi: Erol Demir

Birinci Baskı: Şubat 2011
Baskı: Melisa Matbaacılık
ISBN: 978-605-88203-6-4

Sertifika No:19687
Şubat 2011
İSTANBUL

Talat Paşa Cad. No: 32 D:1
Bahçelievler / İstanbul
Tel: +90 212 506 13 84 Fax: +90 212 506 13 86

bilgi@yediverenyayinlari.com
www.yediverenyayinlari.com

Enver Paşa

Basmacılar İsyanı

1. GİRİŞ

En eski ve köklü milletlerden olan Türkler dört bin yılı aşan tarihleri boyunca Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarına yayılmışlar, gittikleri yerlerde güçlü devletler kurmuşlardır. Buna rağmen Asya'yı da ihmal etmeyen Türkler[1],başta Hunlar ve Göktürkler olmak üzere birçok devletin temelini atmışlar, Asya'daki varlıklarını günümüze kadar sürdürmesini bilmişlerdir.

Erken gelişen milli tesanüt (dayanışma), milli gurur ve milli gururun beraberinde getirdiği kahramanlık ruhu[2] sayesinde Asya'nın geniş sahalarına hakim olan Türklerin iki düşmanı, başka bir deyişle ciddi anlamda iki rakibi olmuştur: **Ruslar** ve Çinliler. Türklerin Batı Türkistan için mücadele ettiği rakipleri Rusya bu çalışmamızın ana konusunu teşkil edecektir.

Kubadiye merkezli Batı Türkistan'ı önemli bir yurt ve kültür merkezi sayan Ruslar[3], aynı coğrafyada yaşamanın gereği olarak, Türklerle iç içe olmuşlar, başka bir deyişle Rusya'nın kuruluşunda Türk boyları önemli rol oynamışlardır[4].

"Hazar Barışı" döneminde Slav-Rus devleti yavaş yavaş teşekkül etmeye başlamış, 850'li yıllarda Rus Knezliği kurulmuş-

1 İbrahim Kafesoğlu,Türk Milli Kültürü, İstanbul 2004, sh. 41
2 Lazsko Rasonyi, Tarihte Türklük, Ankara 1971, sh. 62
3 Bahaeddin Ögel, İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi, Ankara, 1991 , sh.82
4 İbrahim Kafesoğlu,Türk Milli Kültürü, sh. 89

tur[5]. 840'lı yıllarda hala Türk etkisinde olan Rus Knezliği'nde ve toplumunda birçok kavram Türkçe'dir[6].

Dar bir alanda sıkışmış olan Rus Knezliği Türk kavimlerinin baskısından asırlar boyu kurtulamamış, Karadeniz yolu Ruslara hep tıkalı kalmıştır [7]. Rusya üzerindeki Türk baskısının 11. yüzyılın üçüncü çeyreğinde kırıldığını görmekteyiz. 1094 yılında ise Kuman-Rus ilişkisinin karşılıklı kız alıp vermeye varacak kadar yumuşadığı görülür.12. yüzyıl Türk (özellikle Kuman) – Rus savaşlarının kızıştığı dönemdir, nitekim Rusların milli destanları İgor da bu dönemde ortaya çıkmıştır [8].

800 ile 1500 yılları arası, Ahmet Zeki Velidi Togan'a göre Orta Asya Türk tarihinde "İslam Çağının Yükseliş Devridir" [9]. Türklüğün bu yükseliş evresinde Ruslar hala Türk egemenliğindedir. Nitekim 1221 yılında Selçuklu komutanlarından Hüsamettin Çoban Suğdak'a bir sefer yapmış ve Rusları haraca bağlamıştır [10]. 13.yüzyılın son yarısına doğru Moğol hâkimiyetine giren Ruslar [11], bundan sonra sırasıyla Altınorda ve Kırım Hanlığı'na tabi olmuşlar, 1492 yılında da Osmanlı –Rusya ilişkisi başlamıştır[12] . Avusturyalı tarihçi Hammer de bu görüştedir [13].

Bu çalışmamızda 1492 sonrası netleşen Türk-Rus ilişkilerine kısaca değindikten sonra 20. yüzyılın başlarında yoğunlaşan Batı Türkistan ayaklanmalarını vereceğiz. 1916'da başlayıp 1917'de Rusya tarafından "Basmacılık", isyancılar tarafından da "özgürlük mücadelesi" diye nitelenen, 1919 yıllarında

5 İbrahim Kafesoğlu, age, sh. 173
6 A. Nimet Kurat, 4.-14. Yüzyıllarda Karadenizin Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, Ank.1972, sh.324
7 Akdes Nimet Kurat, Peçenek Tarihi, İstanbul 1973, sh.82
8 Akdes Nimet Kurat, Peçenek Tarihi, sh. 81
9 A.Z.Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1981, sh. 103
10 - A.Z.Velidi Togan, age, sh.203
11 A.Z.Velidi Togan, age, sh.262
12 Tahir Tamer Kumkale, Tarihten Günümüze Türk- Rus İlişkileri, İstanbul, 1977, sh.18
13 Baron Joseph Von Hammer Prugstol, Büyük Osmanlı Tarihi, İstanbul 1987, cilt3, sh. 342

yoğunlaşan ve Enver Paşa'nın da katılımıyla seyri değişen bu olaylar zincirinin 1922 yılına kadarki sürecini belgeler ışığında ele alacağız..

2. BİRİNCİ BÖLÜM

15. VE 20. YÜZYILLAR ARASI OSMANLI- RUSYA İLİŞKİLERİ vc RUSYA'NIN TÜRKİSTAN SİYASETİ (1492-1917)

2.1. Rusya-Osmanlı İlişkileri ve Batı Türkistan Tarihi (1492'den 1917'ye Kadar)

6. yüzyıldan beri kullanıla gelen, 19.yüzyılda İngilizler tarafından Batı dünyasına sokulan Türkistan[14] tabiri uzun bir geçmişi çağrıştırır. Türkistan'ı yurt tutan anayurt Türklüğü Ruslar karşısındaki üstünlüklerini 16.yüzyılın sonlarına doğru kaybetmiş, 1716'dan itibaren de bölge (Batı Türkistan) Ruslar tarafından zapt edilmeye başlamıştır.

Osmanlı-Rus ilişkilerinin 2.Bayezid döneminde başladığını söylemiştik. Bu konuda Hammer'de şu bilgileri bulmaktayız: "1492 senesi Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki ilk siyasi münasebetler vukua gelmiştir. Çar 3.Jan, Osmanlı Devleti'nin genişlemesine dikkat nazarlarını atfederek, bu devletle münasebete girişmeyi hayli vakitten beri arzuluyordu. Piyelogreod'da Çarın katibi Koroçin ile birkaç paşa arasında müzakerelerde Osmanlı kumandanları dahi metbularının Rusya Çarı ile münasebetler kurulması arzusunda bulunduğunu Karoçin'e tebliğ ettiler" [15] (Ek 1)

Aslında Rus tehlikesinin daha önce başladığını söyleyen tarihçiler de vardır[16] . Nitekim Rus tehlikesini daha önce sezen Fatih Sultan Mehmet, gerekli önlemleri almayı ihmal etmemiş, Slav tehlikesine karşılık Türk-Tatar hâkimiyetine öncelik tanıyan Osmanlı Sultanı Karadeniz'i bir Türk gölü yapmak ve Rusya'nın güneye inişini engellemek için gerekli bütün tedbirleri almıştır. Onun zamanında Osmanlı sınırları Tuna'ya kadar ulaşmıştır [17].

14 Baymirza Hayit , Esir Türkistan, Ankara 1966, sh. 13, Çeviren: Şekip Engineri
15 Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi , İstanbul, 1995, cilt, sh. 342
16 *Samiha Ayverdi , Türk –Rus Muharebeleri ve Münasebetleri , İstanbul 1970, sh. 64*
17 Samiha Ayverdi, age, sh. 23

Rusya'nın milli ülküsü, devlet politikası olan Karadeniz'e inme ve sıcak denizleri ele geçirme çalışmaları 10. yüzyılda başlamıştır. Bu emel İstanbul'u ve çevresini ele geçirmek ve Kafkasya ile birlikte doğuya genişlemek olarak Rusya'nın başlıca hedefleri olarak sürecektir[18].

Osmanlı Sultanı 2.Beyazıt'a yazdığı mektupta Osmanlı ülkesindeki Rus tüccarların haksızlığa uğradığı, malların haczedildiği meyanında mektuplar gönderen ve alttan alan Rus Çarı 3.Jan [19], Fatih Sultan Melımet'in politikalarının rafa kaldırıldığından yakınmaktaydı.

Osmanlı, Fatih Sultan Mehmet sonrası Rusya'nın önemini ve Türk coğrafyası üzerindeki tehdidini kavrayamamış olacak ki, Rusya 3. Jan'ın politikası gereği doğuya doğru Türk halkları aleyhinde genişlerken, Rus tehlikesine karşı duyarsız kalmayı yeğlemiştir

1550-1800 yılları arası Türk– Rus ilişkilerinin birinci safhasıdır. Moskova bu safhada güç kullanarak, bütün yasaları çiğneyerek doğuya doğru sürekli genişlemiştir. Şii İran'a karşı verdikleri başarılı mücadelelerle tanınan ve bu konuda Osmanlı Devleti'nden yardım da alan Özbeklerin[20] zayıflamasıyla önleri biraz daha açılan Ruslar 1552'de Kazan'ı, 1556'da Astarhan'ı almış[21], bu uğurda Afşar Türkmenlerinden Safevi Hükümdarı Nadir Şah'la çatışmış, onun ölümüyle Rusya'nın işi iyice kolaylaşmıştır.

1770 yılında Rusya'nın politikasının adının "Grek Projesi", başka bir deyişle "Doğu Sisteminin Büyük Alanı" olarak değiştiğini [22] görüyoruz. Kendisini, Bizans İmparatorluğu'nun bir de-

18 *Süleyman Kocabaş, Kuzeyden Gelen Tehdit, Tarihte Türk- Rus Mücadeleleri, İstanbul, 1989, sh.*
19 Hammer, age, cilt 3, sh. 343
20 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Ankara 1949-56, cilt 3, sh. 254
21 *Mehmet Saray, Türkistan Türkleri, İstanbul 1984, sh. 9*
22 Tahir Tanrer Kumkale. Tarihten Günümüze Türk- Rus İlişkileri, sh. 23

vamı olarak gören Rusya'ya göre, bu projenin önündeki en büyük engel Türklerdi, bundan dolayı Türkler Avrupa'dan atılmalıydı[23].

1760'lı yıllarda Osmanlı Devleti'nin ikinci adamı Sadrazam Koca Ragıp Paşa idi. Oldukça tecrübeli ve o oranda tedbirli bir devlet adamı olan Paşa [24] Rusya'nın emellerine set çekmiş, devlet onun döneminde Rusya karşısında hep avantajlı konumda kalabilmiştir. Fakat 1770 yılı Osmanlı tarihi için hiç de güzel geçmemiştir. Çünkü 6-7 Temmuz 1770, Türk donanmasının Rusya tarafından yakıldığı bir tarih olarak hafızalara kazınmıştır [25]. 1770 Çeşme Baskını Rus politikasının ilk ürünlerinden olsa gerekti.

1774 yılında Osmanlı tarihinin en ağır anlaşmalarından biri olan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya artık Karadeniz sahillerine ulaşırken [26], bir yandan da Batı Türkistan'daki Türk halklarına göz dağı veriyordu. Osmanlı Devleti'nin Rusya karşısındaki hezimeti bununla sınırlı kalmayacak, 1792 yılında Kırım tamamen elden çıkacaktır.

Rusya'nın yayılmacı emelleri Türkistan hanlıklarını da endişelendiriyordu, nitekim Buhara Emiri Haydar Şah Osmanlı Sultanından1820'li yıllarda yardım istemek zorunda kalmıştı[27].Ama Haydar Şah'a güvenmeyen Osmanlı Devleti bu yardım isteğine olumlu vermemiş, Osmanlı Buhara Emiri'ne Ruslarla iyi geçinmesini tavsiye etmek dışında bu konuda hiçbir girişimde bulunmamıştı.

Buhara Emirliği'nin 1820'deki isteğine cevap vermeyen Osmanlı, 1863 yılında bölge ile yeniden irtibat kurar, çünkü bu sı-

23 *Ali Kemal Meram, Türk- Rus İlişkileri Tarihi, İstanbul 1969, sh.71*
24 *Samiha Ayverdi, age, sh.163*
25 Mim Kemal Öke, Bilinmeyen Tarihimiz, İstanbul 1988, sh. 86
26 Samiha Ayverdi, age, sh. 163
27 Mehmet Saray, Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler(1775-1785), İstanbul 1984, sh. 23

rada bölgede Yakup Han vardır, Yakup Han, başka bir sömürgeci güç Çin'i Doğu Türkistan'dan kovmuş, Osmanlı Devleti'ne bağlılığını ilan etmiş, bunu Osmanlı padişahına gönderdiği elçilik heyetiyle tescil etmişti.

1870 yılında Osmanlı'ya Yakup Kadı adında bir elçisini gönderen Yakup Han, Devlet-i Aliye'den büyük ilgi gören Yakup Han, aynı zamanda Doğu Türkistan'da Sultan Abdülaziz adına gümüş paralar da bastırmıştı [28]. Yakup Bey tarafından Doğu Türkistan'da kurulan bağımsız devletle Osmanlı'nın sıcak ilişkileri ve bağlantıları bu devlet Çin tarafından yıkılana kadar çok sıcak bir ortamda devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin iyice güçten düşmesi Rusya'yı doğu politikasında oldukça rahatlatmış, Türkistan Rusya'nın açık hedefi haline gelmişti. 1770 yılından itibaren politikasını değiştiren Rusya[29], 19.yüzyılın ilk yarısının ortalarında Batı Türkistan üzerindeki tazyikini biraz daha arttırmış bulunuyordu. 23 Temmuz 1828'de Anapa'yı düşüren Rusya [30], 1836 tarihinden itibaren Kazak cüzlerine yönelmişti. Burada

2.2.Rus İstilası Devrinde Türkistan

Ruslara karşı Abilay Han'ın torunu Kenasarı kahramanca direnmiş,düşmanı birçok yerde bozguna uğratmıştı Buhara Hanlığı ile ittifak yapan Kenasarı , Ruslara karşı verdiği destansı mücadelenin ardından bir anda bölgenin kurtarıcısı haline gelmiş, Hive Hanlığı da onu han ilan etmişti..

Acıdır ki, Rusların üstün donanımlı ve kalabalık ordularına bir de, Kırgızların Rusya ile ittifakı eklenince iyice zor du-

28 İsa Yusuf Alptekin, Doğu Türkistan Davası, Otağ Yayınları, İstanbul 1973, sh.127
29 *Tahir Tamer Kumkale, Tarihten Günümüze Türk –Rus ilişkileri, sh. 23*
30 Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, cilt9, sh. 341

ruma düşen Kenasarı nihayet 11 yılık bir mücadelenin ardından 1846 yılında Kırgızlara tutsak düşmüş, ardından da hunharca öldürülmüştü [31]. Rusya'ya karşı çıkan Kazak Türklerinin mücadelesi Şekti boyu tarafından söndürülecek,1856'ya kadar süren bu ayaklanma, ancak Can Hoca'nın ölümüyle sona erecektir.

1856 yılında Çin'den Amur nehrinin sol kıyısını alıp "Şarka hakim" anlamına gelen Viladi Vostak şehrini kuran Rusya, çok kısa zaman içinde Buhara, Hive ve Hokand hanlıklarını yıkarak Orta Asya'ya yayılmıştı. [32]. Akdeniz'e, ardından bu yola kısa sürede Hindistan'a açılmak niyetini de [33] devreye sokan Rusya o kadar güçlenmişti ki, Batı Türkistan'da ilerlemenin yanında Osmanlı Devleti'ni de sürekli rahatsız etmekteydi. Öyle ki, Paris Barış Antlaşması'nın kayıplarını çok çabuk telafi eden Rusya kısa sürede sadece Osmanlı'ya karşı değil, bütün Avrupa'ya karşı avantajlı duruma geçmiş, 1870'e kadar uzanan 15 yıllık süreçte dünya siyaset arenasında başat bir noktaya gelmişti [34]. Artık Rusya'nın Türkistan siyasetinde eli güçlenmişti ve Rusya bu coğrafyada dilediğince at oynatabilecekti.

1867 yılında bölge üzerinde ağırlığını iyice hissettiren Moskova, bu tarihte köklü bir karar değişikliğine gitmiş, Türkistan bölgesini Türkistan Genel Valiliği olarak değiştirmiş, 1870 yılında baş gösteren Mangışlak Ayaklanması'nı en acımasız metotlarla bastırmıştı [35]. 1873 Fergana, 1876 Abdurrahman Abtabaçı ve 1885 Dervişhan Tora ayaklanmaları da istenileni vermemiş, Rusya'nın bölge üzerindeki baskısı biraz daha artmıştı [36].

31 Baymirza Hayit, Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi, TTK Yayınları, İstanbul 1995, sh.
32 *Samiha Ayverdi, age, sh.201*
33 Rıfkı Salim Burçak , Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri, İstanbul 1946, sh. 30
34 *Rıfkı Salim Burçak, age, sh. 31*
35 *Baymirza Hayit, Türkistan Rusya ile Çin Arasında, Otağ Matbaası 1975, sh. 159*
36 *Hayit, Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi, sh. 190*

Rusya bu tarihlerde (1884) Merv şehrini de zapt edecek, Hint yolunu tehdit eder hale gelince İngiltere ile gerginlik başlayacak [37],ortaya çıkan manzara bu devleti Osmanlı'ya yakınlaşmak zorunda bırakacaktır. Çünkü İngiltere ile mücadele Rusya'nın tek başına göze alabileceği bir durum değildi. Sonuçta Rusya'ya yaklaşacak, İngiltere ve Osmanlı'ya karşı daha rahat hareket edebilecektir

Batı Türkistan'ı istila faaliyetlerine her gün biraz daha hız veren Rusya bununla da kalmayacak, 93 harbinde yanına Sırp, Bulgar, Romen ve Rumlardan oluşan Balkan milletlerini de alarak Osmanlı Devleti'ni iyice hırpalayacaktır [38].Osmanlı devletinin bu şekilde bertaraf edilmesi Rusya'yı oldukça rahatlatacak, batı Türkistan'da bu devlete dur diyecek hiçbir kuvvet kalmayacaktır.

Rusya 2 Haziran 1886 tarihinde 331 maddelik bir nizamnameyi Türkistan genel valiliğinin idaresi için yayınladıktan sonra [39], bölgeyi sıkı bir denetime aldı. Bu Rus baskısı 1898 Andican Ayaklanması'nda biraz gevşer gibi olduysa da, daha sonara bütün yoğunluğuyla devam etti. Yine bu baskındandır ki bütün Türkistan asil aileleri tasfiye edildi, direnen subaylar acımasızca öldürüldü.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Rusların Türk topraklarını işgali on beşinci yüzyılın sonların da Rus Knezliği'nin Altınorda Hanlığı'nın hâkimiyetinden çıkışı ile başlar [40].

1552'de Kazan, 1556'da Astrahan Hanlığı'nı zapt eden Rusya, tehlikeyi fark eden Sokulu Mehmet Paşa'nın Don -Volga projesine rağmen büyümeye devam etmiş [41], Küçüm Hanlığı

37 Rıfkı Salim Burçak, age, sh. 40

38 *Emir Şekip Arslan, Bir Arap Aydının Gözüyle Osmanlı Tarihi, Burak Yayınevi, İstanbul 2006, s. 75*

39 *Baymirza Hayit,Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi, sh. 190*

40 *Akdes Nimet Kurat, Rusya Tarihi, sh.115*

41 Mehmet Yetişgin, (2002) "Rusların Türkmen Topraklarını İstilaları", sayı 18, Türkler Ansiklopedisi, Ankara, sh. 596

da Rusya'nın saldırılarıyla yıkılmaya yüz tutmuştur. 1840 yıllarına gelindiğinde artık Rusya'nın sınırları Pasifik okyanusuna dayanmıştır.

1860 ve 1870'li yıllarda Orta Asya'daki bütün Türk hanlıklarını devreden çıkarmış olan Rusya, bu yayılmacılığı göçebe ve hareketli Türk toplumlarının yarattığı tehlikelere karşı bir önlem [42] kılıfında dünya kamuoyuna dayatmaya çalışmıştır.

Rusya 19. yüzyılda Orta Asya'nın kontrolünü ele geçirmek için başka bir devletle daha çıkar çatışmasına girmişti: İngiltere. İngiltere, özellikle de onun Hindistan'daki temsilcileri, kuzeyden gelen tehditlere karşı bölgedeki varlıklarını korumaya çalıştıklarına inanırlarken; Rusya Orta Asya'ya yayılmasını topraklarının doğal bir şekilde genişlemesi olarak görmekteydi [43].Rus-İngiliz rekabeti 1907 yılında imzalanan nüfuz alanlarını ve uluslar arası sınırları belirleyen bir anlaşma imzalamalarıyla genişlemiş [44] bu arada olan Türklere ve İslam dünyasına olmuştur.

İran'ın güçten düşmesi, hanlıkların birbirleriyle mücadeleleri Rusların işini iyice kolaylaştırmış, Rusların bölgede –küçük çaplı direnişçilerin dışında ilerlemekte fazla zorlanmamıştır. Bölgenin yer altı ve yer üstü zenginlikleri ile iştahı iyice kabaran bu devlet ilk yenilgisini 1879 da Göktepe savaşında Teke Türkmenlerinde aldılar. Fakat Ruslar bu hezimetin acısını 1881 yılında 15000 den fazla Türkmen'i katlederek çıkardılar [45].1884'te Merv'i ele geçiren Rusya 1898 Andican ayaklanmasına rağmen bölgedeki ilerleyişini sürdürdü.

---

42 **Yetişgin, aynı makale, sh. 197**
43 Steven Sabol, (2002), "Orta Asya'da Rus-İngiliz Rekabeti", Türkler Ansiklopedisi, Cilt 18, s.587
44 **Steven Sabol ,aynı makale, sh. 587**
45 Steven Sabol, aynı makale, sh .593

2.3. Rus İmparatorluğundaki Türklerin Ortak Çabaları

6.yüzyılda başlayan ve 20. yüzyıla kadar süren Rus yayılmacılığı(**Ek 2**) karşısında Türklerin ne yazık ki bir birlikteliği mevcut değildi. Bunun yanında Rusya Devleti kendisini Cengiz Han'ın mirasına aday olarak görüyor bu amaçla Avrasya egemenliği için [46] 1.Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Büyük oyunun önemli bir aktörü olarak Batı Türkistan'ı istila işine soyunuyordu

Büyük oyunun dördüncü aktörü konumundaki bu devlet dil, din, kültür, coğrafya gibi ulusların şekillenmesinde son derece önemli olan alanlara da el atmış, bu girişiminde misyonerleri kullanmıştı [47] Rusya'nın bundaki amacı bölge halkını Hıristiyanlaştırmak ve bölgeye Rus kültürünü hakim kılmaktı. Bölgedeki Pan Türkist ve Pan İslamist etkiyi kırarak, bölgeyi her şeyiyle Rus idaresine bağlamak Çarlık Rusya'sı için her şeyden daha önemliydi [48].

Ama Japonya karşısında alınan 1904 büyük yenilgisi Rusya'da birçok şeyi değiştirdi ve 1905 yılında da büyük bir devrim yaşandı. Bu devrim bir anlamda Türkistan coğrafyasının silkinmesi, Türkçülük, Türk Birliği ve İslamcılık akımının yükselmesi olacaktı[49]. Başka bir deyişle 1905-1920 yılları arasındaki Çarlık idaresinden Sovyet idaresine geçiş dönemi, çeşitli Türk halkları arasında yenileşme hareketleri (ceditçilik),demokratik uyanış, siyasi teşkilatlanmalar(kongreler, siyasi partiler) ve muhtar (özerk) hükümetler ile bağımsız cumhuriyetler kurma girişimlerine tanık oldu [50].

46 *İrfan Ülkü, Moskova'yla İslam Arasında Orta Asya, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2002, sh.35*
47 *Mehmet Açа, (2004), "Çarlık Rusya'sı Dönemi Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma Politikaları ve Nikolay İvanoviç İlminskiy", Biyografi Analiz Dergisi, cilt 2, sayı 10, sh. 50*
48 *Baymirza Hayit, Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi, sh. 164*
49 *Açа , aynı makale, sh. 52*
50 *Timur Kocaoğlu, (2002) Rus İhtilalleri ve Türk Halkları-Sovyetler Birliği'nin Yayılma Siyaseti (1905-1920) ,. sh.71*

1905 Rus istilalarıyla birlikte Türkistan'daki aydın kadro Osmanlıdaki jön Türkleri örnek alarak yeni bir oluşuma gitti. Bu oluşumun temeli 1906 Ocak'ında atıldı. 1906'daki Petersburg İslam Kongresini Buhara ve Hive dahil Türkistan'daki faaliyetler izledi [51].

Rus baskısı Türkistan'daki reformcuları hiçbir zaman yıldırmadı, başta Terakki, Hurşid, Asya, Şohrat olmak üzere 13 gazete çıkaran reformistler her kesimde başarılar kaydettiler. Aynı dili, aynı kültürü,aynı inancı,dünya görüşünü paylaştığı halde bir türlü ortak noktada buluşamayan –ki bunlar Rusya'nın Türkistan'daki ilerleyişini kolaylaştırmışlardı-Rusya Türkleri 15 Ağustos 1905'te bir araya gelmeyi başardı ve Nijniy-Nevgorad'da Müslümanların 1.kongresi açıldı [52].

1895 yılında Abdürreşit İbrahim'in öncülüğünde ilk broşürünü çıkaran [53] Rusya Türklüğü topladıkları kongrenin ardından son hızla teşkilatlanmaya başlamışlardı. Bu teşkilatlanmalar ilk başlarda gizli gizli yürütülüyordu [54].Bu teşkilatlanmalar 15 Ağustos 1905 kongresinde iyice somutlaştı ve radikal kararlar alındı [55].

Kongrelerden ikincisi 13 Ocak 1906'da [56], üçüncüsü de 16-21 Ağustos 1906'da toplandı. Bu kongrelerin toplanmasında iki önemli isim görmekteyiz. Abdürreşit İbrahim ve Yusuf Akçura. Ayrıca Azerbaycanlı Hüseyin zade, Kırım Türk'ü Mehmet Esat Çelebizade ve Buhara Türk'ü Nukimüddin Begcan özellikle son kongrede öne çıkan üç isimdir [57].

---

51 Baymirza Hayit, Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi, sh. 196
52 *Baymirza Hayit, Türkistan Rusya ile Çin Arasında, Otağ Yayınları 1975, sh. 200*
53 *Nadir Devlet, Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi, Ankara 1985, sh.76-77*
54 *Zeki Velidi Togan, Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi, İstanbul 1981, sh. 345*
55 *Nadir Devlet, age, sh. 93-94*
56 *Baymirza Hayit, Türkistan Rusya ile Çin Arasında, sh. 200, Devlet, age, sh.94*
57 Hayit, age, sh. 202

Rusya Türkleri bu faaliyetlerinde –zaman zaman aksasa da –hiç yılmadılar, ısrar ettiler. Nihayetinde 1910'lu yıllara doğru siyasi partiler kurmaya başladılar. Kazakistan'da Kadet Partisi, yine Omsk şehrindeki gençlerin siyasi teşekkül çabaları [58],Kazakistan'da Alaş Orda Partisi...

20. yüzyılın başında 130 milyonluk Rusya içinde 12,5 milyonluk bir kitle teşkil eden Rusya Türklüğü [59], 1.Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin işitildiği 1915 yıllarına doğru ne yazık ki eğitim olarak hiç de istenilen seviyeye gelememişti [60].

Rusya Türkleri dördüncü kongrelerini Haziran 1914'te yaptılar. Bu kongre Sadri Maksudi Arsal'ın deyimiyle bir anlamda "Türk Birliği Görüşünün kök salmaya başladığının" belirtilerinin bir kongresiydi.

Rusya Türklüğü, güçlenen milli duyarlılığa rağmen ne yazık ki, eğitim alanında yaşadığı sorunlara ekonomik kriz de eklenince Birinci Dünya Savaşı'na çok zor şartlarda girdi. Dahası işin içine ceditçilik-Kadimcilik kavgası da eklenince bölgedeki Türk halkı bölünme ve ikilik tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Üstelik Birinci Dünya Savaşı'nda tam bir milyondan fazla Türk ve Müslüman da silah altına alınmıştı, bunun yarısından fazlasını Tatar ve Başkurt Türkleri oluşturuyordu[61].

Türkistan askerlerinden bir "Asya Taburu" oluşturulmuş ve bu tabur Almanya tarafından Irak cephesine gönderilmiş, İngilizlerle savaştırılmıştı[62]. Evet, 1916 yılına kadar Türkistan'daki durum kısaca bu idi.

Bu askerlerin ne yazık ki yüz binlercesi bu savaşta ölmüş, bir o kadarı da yaralanmış veya sakat kalmıştı.

58 *Togan, age. sh. 354*
59 Nadir Devlet, age, sh. 227
60 *Akdes Nimet Kurat, Rusya Tarihi, Ankara 1948, sh. 148*
61 Nadir Devlet, age, sh. 84
62 Akdes Nimet Kurat, age, sh. 191

2.4. 1916 Ayaklanmaları

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması Türkistan'daki Ceditçi aydınlar arasında büyük bir heyecan uyandırmıştı. Ceditçi aydınlara göre, Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan bir Rusya dağılacak, Rusya topraklarındaki Türklerle birlikte Rusya'ya ait bütün sömürgeler bağımsız olacaktı.

Daha önce de belirtildiği üzere Türkistanlı Ceditçiler İttihat ve Terakki ile çok önceden tanışmışlardı. İttihat ve Terakki'nin gücünün doruğunda ve iktidarda olduğu dönemde yoğunlaşan ilişkiler zamanla ilerlemiş, durum İttihat ve Terakki'nin bir Türkistan politikası oluşturmasına kadar varmıştır [63].

İttihat ve Terakki'nin Türkistan coğrafyasına yönelik ilk hareketi Talat Paşa'nın emriyle Rodoslu Habibzade Ali Kemal (İlkul) Bey'in 16 Şubat 1914 tarihinde Doğu Türkistan'a gönderilmesidir. Kaşgar'a varan Ali Kemal Bey burada bir öğretmen okulu açmıştı.

Aslında Osmanlı Devleti'nin Türkistan'la ilişkileri Sultan Abdülaziz döneminde başlamıştı. Abdülaziz Han Yakup Han vasıtası ile Türkistan'a subaylar, öğretmenler göndermiş, yine aynı dönemde bölge Osmanlı'nın basın yayınında sık sık işlenerek Türkistan'daki Rus siyaseti eleştirilmişti [64].

İttihat ve Terakki'nin Türkistan siyasetine, dönemin oldukça faal sivil toplum kuruluşu mahiyetindeki Türk Ocakları da destek vermiş, Türkiye'ye talebe kabul noktasında önemli görevler üstlenmiştir [65].

Osmanlı Türkistan'a Ali Kemal İlkul'un dışında, ayrıca subaylar da göndermiştir, bu subaylara Türkistan'a gitme emrini

63 Ahat Andican, Cedidizmden Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi, İstanbul 2003, sh. 109
64 Ali Suavi, Hive, İzmir, 1326, sh. 13
65 Ali Bademci, 1917-34 Türkistan Milli İstiklal Hareketi ve Enver Paşa, İstanbul 1975, sh.43

veren bizzat dönemin harbiye nazırı Enver Paşa'dır. Teşkilat-ı Mahsusa'ya mensup bu subayların bölgede oldukça yararlı faaliyetler gösterdiği bilinen bir gerçektir.

Bölgeye gelen Türk subay ve öğretmenleri, ceditçi aydınların da yardımıyla bölge halkını Türk tarihi ve pozitif bilgiler konusunda aydınlatmaya çalışmışlar[66] □.Rusya'ya karşı muhalefette önemli rol oynamışlardır.

Enver Paşa'nın direktifleriyle hareket eden bu beş Osmanlı misyoneri Selim Sami Kuşçubaşı, Adil Hikmet Bey, Silistreli Tayyar Hüseyin Bey, Hüseyin Emrullah(Barkan) Bey ve Bursalı İbrahim (Haklıer) Beylerden oluşmaktaydı[67] □.İşte bu 5 misyoner Türk subayı 1916 Ayaklanması'nda büyük rol oynayacaklar, buna Birinci Dünya Savaşı da eklenince Rusya büyük zorluklar yaşayacaktır.

Türkistan'da dördüncü grup Osmanlı subayları olarak adlandırılan Osmanlı subayları ise Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkasya cephesinde Ruslara tutsak düşen Osmanlı subaylarıdır[68] □.Bu dördüncü grup oldukça kalabalıktı, bunlar savaşın ardından büyük zorluklarla Sibirya'dan Türkistan'a inebilmişlerdir.

Çarlık Rusya'sı, bugün beş bağımsız Türk cumhuriyetinin yer aldığı Türkistan coğrafyasını iki genel valiliğe ayırmıştı [69]. Bugünkü Kazakistan topraklarını içine alan Kuzey Türkistan Bozkır Umumi Valiliği, bugünkü Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan ülkelerini kapsayan Türkistan Umumi Valiliği.

1916 ayaklanması'nın sebebi ya da sebepleri neydi peki? Birinci Dünya Savaşı devam ederken 1916 Şubat'ında Türkistanskiy Vedomosti (Türkistan Haberleri) gazetesinde Rus hü-

66 Bademci, age, sh. 44
67 Adil Hikmet Bey, Asya'da Beş Türk, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1998, Hazırlayan: Yusuf Gedikli, sh. 18
68 Hüsamettin Tuğuç, Bir Neslin Dramı, İstanbul 1975, sh.22
69 *Adil Hikmet Bey, age, sh. 14*

kümetinin askerlik yapmayan tebaayı geri hizmetlerde çalıştırmak üzere askere alacağı haberi yayımlandı. Bu haber özellikle Güney Türkistanlı aydınların hoşuna gitmemişti.

Nihayet 25 Haziran 1916'da Rus çarının Türkistanlıları askere alma emri yayımlandı, hedef Türkistan'dan 50.000 Türk'ü askere almaktı. Durum Türkistan Türklüğü için kabul edilemezdi. Bölge insanının bu konuda haklı gerekçeleri vardı, bunları üç başlık halinde toplayabiliriz:

1. Türkistan Türk'ü, Rusların yararlandığı hiçbir hakka sahip olamamasına rağmen şimdi yeni hatırlanmış, ateş hattına sürülmüştü.
2. Rusya hükümeti savaş başlarken hiçbir Türk'ü cepheye almayacağına dair söz vermişti, şimdi ise sözünden dönüyordu.
3. Rusya Osmanlı Devleti'ne karşı savaşıyordu, yani Türkistanlılar ırkdaşlarına, dindaşlarına silah çekeceklerdi [70].

Bütün bunlar bir araya gelince 16 Temmuz 1916 tarihinde Hocend şehrinde isyan başladı ve çok çabuk şekilde yayılmaya başladı. Öyle ki 18 Temmuz'da Urgut, 20 Temmuz'da Semerkand, 22 Temmuzda Endican (Fergana), 24 Temmuz'da Taşkent ayaklanmaları birbirini, izlemeye başladı. Yine ileride değineceğimiz Yedisu Ayaklanması da 2 ağustosta çıkmış, Rusya büyük sıkıntılara düşmüştü.

Yedi ay kadar süren bu ayaklanmalar Türkistan Türklüğü için istenilen sonucu vermemişti. Bu başarısızlıktaki en başta gelen faktör hiç kuşkusuz isyanların tek elden yönetilememesiydi. Yine bölge aydınlarının savaşa hazırlıksız yakalanması da işin içine girince [71] ayaklanmacıların başarı şansı iyice azalmıştı. Nitekim Kuropatkin 16 Ağustos 1916 tarihinde ayaklanmacılar

70 **Adil Hikmet Bey, age, sh. 15**

71 Ahmet Zeki Velidi Togan, Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi, Enderun Kitabevi, 1981, sh. 356

üzerine gönderilen cezalandırma birliklerine isyancıların hiç ayrım gözetilmeden öldürülmelerini, hayvanların gasp edilmesini emredince isyancılar için zor günler başlıyordu. Kuropatkin'in bu emri Türkistan'a 673.000 cana mal olacaktır [72].

2.5. Yedisu Ayaklanması

Bu ayaklanma belki de 1916 Türkistan ayaklanmalarının en önemlilerindendir. 2 Ağustos 1916 tarihinde başlayan ayaklanma Bişkek, Karakol, Tokmak bölgelerinde oldukça şiddetli yaşanmış ve Rusya'yı oldukça uğraştırmıştır. İsyanı başlatan Kırgızlar ve onlara katılan Kazaklar haberleşme araçlarını devre dışı bıraktıkları gibi, bölgedeki Rus göçmenlerini öldürmüşler ve çok sayıda ganimet ele geçirmiştiler. İsyan daha bir haftalık olmuştu ki, Rusların 170 tüfeği ve 40.000 fişeği isyancıların eline geçmişti. Bu ayaklanmada başı çeken liderler ise hiç kuşkusuz Enver Paşa'nın Türkistan'a gönderdiği ve adını yukarıda andığımız beş Osmanlı subayı idi [73]. Komitacılıkta oldukça usta olan bu Osmanlı subayları [74] bölge halkını gelecekteki Türkistan isyanlarına bir anlamda hazırlamışlardı.

Öte yandan ünlü Rus tarihçisi Zenkovsky, Yedisu İsyanı'nda 80 civarında Rus asker ve memurunun öldürüldüğünü, 2.222 Slav vatandaşının hayatını kaybettiğini, Slav kadınlarının Kırgızlar tarafından Çin'e kaçırıldığını [75] belirtirken, Hayit de bölgede mevcut 89.864 hane sayısının ayaklanma sonunda 30.787'ye düştüğünü ve 300. 000 Kırgız ve Kazak'ın Doğu

72 Baymirza Hayit, Türkistan Rusya ile Çin Arasında, sh. 206
73 Togan, age, sh. 341
74 Cemal Kutay, (1968), "Anavatanda Son Beş Osmanlı Türkünün Destanı Kapanırken", Tarih Sohbetleri, cilt 9, Ağustos, İstanbul, sh. 34
75 *Serge A. Zenkovsky, Rusya'da Pantürkizm ve Müslümanlık, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1983, Çev: İzzet Kandemir, sh. 117*

Türkistan'a göçtüğünü [76] söylerken Yedisu ayaklanmasının büyüklüğüne ve etki sahasının genişliğine vurgu yapmaktadırlar.

1917 yılının sonuna kadar süren başta Yedisu olmak üzere Batı Türkistan ayaklanmaları ortaya oldukça ağır bir bilanço çıkarmıştı: Bu ayaklanmalarda bölgenin boşalmasının yanında 168.000 Türkistanlı Sibirya'ya sürülmüş, fakat doğan boşluklar Bozkır Genel Valiliği sınırları içindeki Rus göçmenlere bağışlanmıştı. Bu göçmenlere dağıtılan bedava toprak miktarı tam 2.700.000 hektar [77] idi

Evet ayaklanmalar Çar orduları ve Rus Kazaçikleri tarafından şiddetli bir şekilde bastırılmış [78], birçok insan hiç yoktan yere öldürülmüştür. Fakat Rusya ne yaparsa kar etmeyecek, Türkistan'da isyanlar birbirini kovalayacaktır. 1916 isyanları ve 1917 yılında Cüneyt Han ve Kiki Batur tarafından çıkarılan isyanlar belki amacına ulaşamayacaktı, ama Çarlık Rusya'sının yıkılışında ve Bolşevik Devrimi'nde çok önemli rol oynayacaktı [79]. Nitekim Larcher de bu isyanları "Pantürkizm'in çok başarılı olmuş cesur bir denemesidir," [80]diye niteler.

Çarlık rejiminin yıkılması Türkistan'da geniş bir hürriyet havası estirmişti, fakat ne hikmetse 1916 isyanlarında sınıfta kalan Türkistanlı aydınlar Bolşevik ihtilaline de hazırlıksız yakalanmışlardı. Ama ilerleyen aylarda Ahmet Zeki Velidi Togan, Said Miras, Allahverdi Cafer, Urazbayoğlu Kul Mehmet, Dostcan Kızı Akağız, Orazbayoğlu Molla Sultan gibi aydınlar [81],Moskova'da Müslüman kurultayını toplamışlar, 1917 yılının

76 *Hayit, Türkistan Rusya ile Çin Arasında, sh. 21*
77 *Timur Kocaoğlu, Rus İhtilalleri ve Türk Halkları-Sovyetler Birliği'nin Yayılma Siyaseti (1905-1920), sh.71*
78 *Ahmet Cebeci, (1975), "Türkistan'da Basmacılık (Milli Kurtuluş Hareketi)", Töre, Ankara, sayı 49, sh. 48*
79 *Timur Kocaoğlu, aynı makale, sh. 78, Adil Hikmet Bey, Asya'da Beş Türk, sh. 17*
80 Cemal Kutay, (1968) "Anavatanda Son Beş Osmanlı Türkünün Destanı Kapanırken", Tarih Sohbetleri, cilt 12, Kasım,, sh. 232
81 *Togan, age, sh. 359*

ekiminde Bolşevizm kimliğine bürünen ihtilale karşı halkı uyanık tutmaya çalışmışlardı.

Ne yazık ki Türkistan halkı cahil bırakılmıştı, kimse Bolşevizm hakkında en küçük bilgiye sahip değildi. İşte bu sırada Türkistanlı aydınların yardımına Ceditçiler yetişti. Türkistan'ın yirminci yüzyıldaki bir milli uyanış hareketi niteliğindeki Ceditçiler Kazakistan'da Alaş Orda Partisi, Türkistan'da Türkistan Milli Şurası olarak ortaya çıkmışlar, çok geçmeden Türkistan Milli Birliği'ni kurmuşlardı. Daha sonra Hokand'da toplanan Kurucu Meclis 1917 yılının aralık ayında muhtariyetini ilan etmiş, öte yandan aynı tarihlerde Semey şehrinde yine Ceditçi aydınların girişimleriyle Alaş Orda hükümeti kurulmuş, iki hükümet de ilişkilerini dostça sürdürmüştür [82]. Kısacası Ceditçiler faaliyetleriyle hem halkı Bolşevizme ve Rus emperyalizmine karşı diri ve uyanık tutmuşlar, hem de Basmacılık hareketinin tohumlarını atmışlardır.

Ama Rusya bu durumu kabullenemeyecek, Rus göçmenlerinin başını çektiği "Rus İşçi, Asker ve Köylüler Şurası" Taşkent'te toplanacak, Hokand'daki Türkistan Muhtar Cumhuriyeti'nin kaldırılmasına karar verecektir [83]. Bu karar Rusya tarafından kısa sürede uygulanmış, ama bölgenin yer altı kaynakları ve zenginlikleri üzerindeki Rus sömürüsü Türkistan'daki havayı iyice ısıtmıştır.

Rusya'nın Milli Muhtariyet Hükümeti'ni yıkması, bu hükümetin ordu mensupları ve polis memurlarınca hiç hoş karşılanmamış, bu iki grup Rus sömürüsüne isyan bayrağını kaldırmış [84], Bolşevik Rus istilasına karşı örgütlenmişlerdi. "Türkistan sadece Türkistanlılarındır!" parolasıyla hareket eden ve ken-

82 *Tahir Çağatay, Kızıl Emperyalizm IV, Ankara 1969, sh. 15*
83 *Baymirza Hayit, Türkistan Rusya ile Çin Arasında, sh. 250*
84 *İsmail Kayabalı, Cemender Arslanoğlu, Orta Asya Türklüğünün Tarihi ve Bugünkü Durumu, İstanbul 1973, sh.58, Ahmet Cebeci, aynı makale, sh. 30*

dilerini " Korbaşı" olarak niteleyen bu korbaşılara ve onların emrindeki milislere Rusya haydut, çete anlamına gelen "Basmacı" adını verecek, Basmacılar Rusya'yı uzun süre uğraştıracaklardır. Basmacılık hareketi 1934 yılının 30 Mayıs'ına kadar devam edecek, Sovyetler Birliği Halk Komiserliği'nin, " Orta Asya'daki Basmacılık hareketi bitmiştir!" [85] şeklinde açıklamasıyla gündemden düşecektir.

Basmacılık hareketi Türkistan Türklüğünün Rusya'ya bir anlamda bitmeyen kininin ve kızgınlığının, Rus emperyalizmine bir tepkinin adıdır [86]. Basmacılık, 1897 - 1917 tarihleri arasında Rusya'ya karşı 4922 defa **(Ek 3)**ayaklanan [87] Türkistan Türklüğünün belki de en şiddetli ve ses getiren başkaldırı eylemidir bir anlamda. Bu mücadele o kadar geniştir ki, içine Osmanlı Harbiye Nazırı Enver Paşa'yı bile alacaktır.

Acaba, 20. yüzyıla Asya'nın istilasını tamamlamış olarak giren, son aşama olarak da bölgedeki Rus sömürgeciliğine muhalif bütün hareketleri ezmek ve susturmak için harekete geçen [88] Rusya'ya karşı Basmacılık hareketi ne kadar etkili olabilecekti, bunu ileriki sayfalarımızda daha detaylı olarak göreceğiz.

85 Baymirza Hayit, "Basmacılar" Türkistan Milli Mücadele Tarihi (1917- 1934), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, sh. 301

86 Ali Bademci, 1917-34 Türkistan Milli İstiklal Hareketi ve Enver Paşa, sh. 131

87 *Kadir Mısıroğlu, Moskof Mezalimi, Sebil Yayınları, İstanbul 1972, cilt II, sh. 53*

88 *Ali Bademci, age, sh. 122*

İKİNCİ BÖLÜM

BASMACILIK HAREKETİ

3.1. Basmacılık Hareketinin Doğuşu ve Gelişimi

Basmacı terimi köken olarak Türkçe'dir. Bu kavram Ruslarca kullanılmıştır, haydut, asi anlamlarını içermektedir [89] Ahmet Cebeci bunun Rus sömürüsünün bölge Türklüğüne nefretinin bir tezahürü olduğunu [90] ifade etmektedir.

1917 Bolşevik Devrimi'ni müteakip yeşeren Basmacı [91] hareketinin ilk öncüleri Mehmet Emin Bek, Kiçkine Ergeş idi. Hokand Muhtar Hükümeti'nin Mergilan polis müdürü olan Kiçkine Ergeş ve Mehmet Emin Bek, bölgeye yerleştirilen Rus göçmenlere karşı öncelikle halkı bilinçlendirme yoluna gittiler[92]. Burada biraz da, Mergilan şehrinden ve Mergilan şehrinin bağlı bulunduğu Fergana'dan söz etmek istiyoruz.

Mergilan şehri Fergana'ya başkentlik yapmış önemli bir merkezdi, Mergilan önemini daha sonra da korumuş, Rusların bölgeyi Slavlaştırma çabalarına rağmen[93] Basmacılık hareketinde önemli bir görev üstlenmiştir.

Rusya bilinçli ve emperyalist yollarla bölgeye Slav toplumları yerleştirirken katliamlarına da devam etmekteydi. Ama bütün bunlara rağmen 1917 yılında Fergana ve civarında 3.000.000'dan fazla Türkistan Türk'ü yaşamaktaydı [94]. Fergana şehrinin 1909 nüfus kayıtlarında 1.900.000 Türk'e ev sahipliği yaptığını [95]görmekteyiz.

---

89 *Reinhard Eisener(2002), "Fergana Basmacılarının Ortaya Çıkışı", Türkler Ansiklopedisi, Ankara, cilt 18, sh.797*

90 - Ahmet Cebeci, (1952) "Türkistan'da Basmacılık (Milli Kurtuluş Hareketi", sayı 51, sh.35

91 A.Z. Velidi Togan, Bugünkü Türkili (Türkistan)nin Yakın Tarihi, sh. 387

92 Tahir Çağatay, Kızıl Emperyalizm, sh. 16

93 Ahmet Ardel (1964, "Batı Türkistan'ın beşeri ve ekonomik coğrafyası," Türk Kültürü, Ekim, sh.50

94 Michel Ryvkın, Asya'daki Rusya, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1975, Çev: Behzat Tanç, sh. 88

95 Ryvkın, age, sh. 17

İlk Müslüman Türk devleti Karahanlıların ilk yurdu olmasıyla önemli bir konuma sahip olan Fergana, Cengiz İmparatorluğu, Timur İmparatorluğu gibi büyük devletler zamanında da önemini, korumuş, nihayet 1747 tarihinde Buhara Emirliği'ne bağlanmıştı [96]. Çok geçmeden bağımsızlığını tekrar kazanan Fergana, Fergana ya da Hokand Hanlığı olarak tarihi misyonuna devam etmiş, Taşkent ve Yesi kentleri, hanlığın topraklarına dahil edilmiştir[97] .

19. yüzyılda Türkistan'ı idari yönden toparlama hizmetini ifa eden hanlık, bir ara Buhara Emirliği'nin saldırısına uğramışsa da kendini toparlamakta gecikmemiş, ama 1876 tarihinde Rusya'nın işgaline uğramış, bağımsızlığını yitirmiştir [98]. 1867'de kurulan "Rusya Türkistan Genel İdaresi"ne 1876 tarihinde bağlanan bölge, 1917 yılına kadar "Fergana Vilayeti" olarak kalmıştı. Şurası da bir gerçektir ki, Rusya bütün çabalarına rağmen bölgede hâkimiyetini tam olarak sağlayamamış, Fergana halkı her fırsatta Rusya'ya baş kaldırmıştır. İşte Fergana bu tarihi birikimlerinden dolayı Basmacılık hareketinin beşiği olmuştur.

Tekrar Kiçkine Ergeş bahsine dönelim. Kiçkine Ergeş Katte Ergeş bir ara Rusya'ya sürgüne gönderilmişler, burada Osmanlı subayları ile tanışmışlar, onlardan oldukça etkilenmişlerdi. Nitekim bu iki kahramanın bundan sonraki faaliyetlerinde bu Osmanlı subaylarından aldıkları ilham kendini açıkça belli eder[99].

Kiçkine Ergeş ve Katte Ergeş halkı uyandırmak için toplantılar düzeliyorlar, bu iki ismin etrafındaki bağımsızlık halkası her geçen gün biraz daha genişliyordu. Kiçkine Ergeş hal-

96 Ali Bademci, age, sh. 201
97 Hayit, Türkistan Rusya ile Çin Arasında, sh.35
98 Ryvkın, age, sh. 20
99 Ali Bademci, age, sh.209

kı aydınlatmaya, Ruslara karşı mücadeleye çağırırken Mehmet Emin Bek de işin silahlı mücadele boyutuyla uğraşmaktadır.

Daha önce de belirtildiği gibi Mergilan polis müdürü olan Mehmet Emin Bek, işine büyük bir azimle sarılmış, onun çabalarıyla ortaya azımsanamayacak bir mücadele gücü çıkmıştı. Gelecekte Basmacılar diye anılacak bu gücün lideri, Fergana'daki bütün mücahitlerin tabiiyetini sundukları Şirmed Bek idi. Ergeş Pehlivan, Yusuf Pehlivan, Rahmad Bek, Coğra Bek, Evliya Han Töre Bek, Ömertağa Bek, Ahmed Pehlivan, Aliyar Bek, Tohtasım Bek, Ömerali Bek, Muhammed Ruz Bek, Satıpaldı Bek, Şakir Bek, Gani Han Bek, Yusufcan Mahdum, Molla Polat Bek, M. Ali Bek başta olmak üzere bölgenin bütün ileri gelen silah ustaları Şirmed Bek'in etrafında toplanmışlardı [100].

Basmacı hareketin beşiği Fergana [101] yavaş yavaş ısınmaya başlıyordu. Kendilerine Korbaşı diyen, " Türkistan, Türkistanlılarındır, ecnebi boyunduruğunu def edeceğiz. Fakir ahalinin en son entarisini soyan Rus ile harp" parolasıyla hareket eden [102] bu Basmacı liderlerinin işi çok zordu. Çünkü sadece, kendilerinden her yönüyle kat kat üstün Rusya ile değil, onlara kılavuzluk yapan ve her fırsatta arkadan saldıran Ermenilerle de savaşacaklardı [103].

Ama bütün bunlar Korbaşıların umurunda değildi, aynı zamanda ateşli bir hatip, bir din adamı olan Kiçkine Ergeş'in, "Eğer saldırırsak zafer bizimdir, şayet tersi olursa düşman saldıracak, toptan imha olacağız. O halde düşmana bu imkânı vermeyiniz!"[104] yollu nutukları hem Korbaşılara, hem de halka büyük moral veriyordu.

100 Ali Bademci, age, sh. 219
101 Hayit, Basmacılar, sh. 47
102 Hayit, Türkistan Rusya ile Çin Arasında, sh. 277, Togan, Bugünkü Türkili Türkistan, sh. 277
103 Hayit, age, sh. 51
104 Muhammet Musa Türkistani, Kaybolan Vatan Türkistan Faciası, İstanbul 1981, sh. 152

Aynı tarihlerde Fergana vadisinde Ruslara karşı hareket eden 40 Korbaşı grubunu daha eklersek Basmacıların sayısının 60.000 olduğunu [105] görürüz. Ahmet Cebeci ise General Firunze'nin verdiği bilgilerden yola çıkarak bu rakamın 72.000 olduğunu söyler [106]. Buna 80.000 kişilik bir güce sahip Cüneyt Han'ın askerlerini, Oraz Serdar, Aziz Han, Karakul Beğ, Açıl Beğ, Fuzeyl Mahdum, İşan Sultan, Abdu Hafız kuvvetlerini; Kazak bozkırlarında ve Türkistan'ın çeşitli yerlerindeki Başkurt ve Kazan Türklerini (Başkurt ve Kazan Türkleri Ruslara karşı mücadele için bölgeye gelmişlerdi [107]; Ruslara tutsak düşen Osmanlı subaylarını da eklersek 1918'li yıllarda Rusya'ya karşı birleşen Türkistan birliklerinin sayısının 240.000 olduğunu görürüz [108].

Basmacılar kendilerini geleneksel Türk unvanlarından biri olan Korbaşı[109] olarak nitelemekteydiler. Hepsinin tek amacı vardı: Türkistan'ın tamamını Rus hâkimiyetinden kurtarmak, İslami sisteme dayanan bir devlet yönetimi kurmak [110]. Bundan sonrası artık silaha dayanacak, silahlar konuşacaktır.

3.2. Çatışmalar Başlıyor

1917 başından itibaren örgütlenen Korbaşılar 1918 yılının nisan ayının ilk günü bir araya gelmişlerdi. Bu toplantıda Korbaşıların iyice örgütlendiğini görmekteyiz: 9 bölge, 78 mıntıka komutanı. Dahası Korbaşıların oldukça iyi işleyen bir istihbarat ağı vardı, bu ağ mükemmelen çalışıyordu.

105 - Hayit, Esir Türkler, sh. 25
106 Ahmet Cebeci, agm, sh. 35
107 Zeki Velidi Togan, Hatıralar, İstanbul 1969, sh. 365
108 Ahmet Cebeci, agm, sh. 36
109 Hayit, Basmacılar, sh. 51
110 Hayit, age, sh. 53

Aslında Ruslara yapılan ilk saldırı 8 Eylül 1917'de olmuştu. Ekberabad baskını diye anılan bu saldırıda Korbaşılar " Emirü'l- Müslimin" (Müslümanların başkumandanı) diye niteledikleri başbuğları Şirmed Bey (Şir Muhammed Bey de denmektedir) komutasında Ruslara ilk zararı vermişlerdi [111]. Rus ordusunun buna cevabı gecikmemiş, ama 100 kadar askerlerini kaybettikleri gibi 500 atı da Korbaşılara bırakarak kaçmışlardı.

Rusya bu yenilgiyi unutturmak ve başkaldırıyı ezmek için 15 Şubat 1918 tarihinde Ermenilerin öncülüğünde şiddetli bir saldırı başlatmışlar, 23 Şubat'ta Hokand'ı ele geçirdikleri gibi Çavkan mıntıkası kumandanı Molla Polat Bek ölmüş, Korbaşılar büyük kayıplar vermişlerdi.

Baymirza Hayit'e göre ilk Basmacı eylemi Temmuz 1918'de başlamıştır[112]. Tarihe Mingtepe baskını olarak geçen bu eylemle artık Türkistan uzunca sürecek bir savaşla ısınmaktaydı. Mingtepe 1898'de başlayan ve Rusya'yı uzunca süre uğraştıran Andican Ayaklanması'nın merkezi olması yönüyle tarihi öneme haiz bir bölgeydi.

Moskova yönetimi Fergana'ya büyük yığınak yapmış, bölgedeki kuvvetlerin sayısını artırmıştı. Türkistan'daki Kızılordu'ya 3 Ağustos 1918'de 14.000 tüfek, 1000 tabanca, 300 mitralyöz, 20.000. 000 mermi yollanmış, bunu 23 Ağustos'taki 2000 tüfek, 2.000.000 mermi, 1000 civarında bomba ve 7 mitralyöz takip etmişti [113] Ruslar bütün önlemlere rağmen Basmacı saldırılarının önüne geçememekteydiler. Basmacıların bu saldırılardaki kaybı 150 civarındaydı.

111 - Ali Bademci, age, sh. 232-233
112 Hayit, Basmacılar, sh. 68
113 Hayit, Türkistan, sh. 286

Eylül sonlarına doğru kesilir gibi olan Basmacı saldırıları 20 Ekim 1918 Celalabad baskını ile tekrar alevlendi. Madamin Bek önderliğinde harekete geçen Korbaşılar Celalabad yakınlarındaki Blagoveşçensk ve Spask kasabalarını geri almışlar, oldukça teşkilatlı Rus birliklerine [114] karşı -mahallî de olsa- başarılar kazanmışlardı. Ama ele geçirilmesi hedeflenen Çimyan petrol yatağına ulaşılamadığı gibi 100 Basmacı da hayatını kaybetmişti.

1919 yılı Türkistan mücahitleri için oldukça yoğun olarak geçmişti. 1919 yılı faaliyetlerini kronolojik olarak eserin sonunda vereceğiz**(Ek 1).**

Korbaşılar her ne kadar Şirmed Bey'i "Emirü'l-Müslimin" seçseler de aslında Kiçkine Ergeş'i baş olarak tanıyorlardı[115], yani mücadelenin gerçek lideri Ergeş Korbaşı idi, fakat Ergeş Korbaşı'nın Hokand çarpışmalarında ölmesi Fergana Basmacılarını Şirmed Bey etrafında toplamıştı[116].

Şirmed Bey kahramanlığının yanında iyi bir komutan, lider, mücadele ve strateji adamıydı da. Emri altındaki Korbaşıları sekiz kıtaya ayırmış, her kıtaya bir komutan yerleştirmişti. Bu komutanlar bölgelerinde büyük yetkilerle donatılmışlar, Basmacılara bu komutanlara kayıtsız şartsız itaat şartı getirilmişti. Bu katı disiplin hiç şüphe yok ki Ruslar karşısında başarıları da doğuracaktır. Nitekim Taşkent Türkistan Halk Komitesi bölgedeki bu ciddi direnişi Moskova'ya bildirdiklerinde Komünist Partisi direnişin ne kadar ciddi olduğunun farkına varacak, Komünist Parti silahlı mücadeleye propagandayı da ekleyerek zihinlerde soru işaretleri bırakmayı, direnişçileri ümitsizliğe sevk etmeyi hedefleyecekti[117].

114 Togan, Bugünkü Türkistan, sh. 389
115 Hayit, Türkistan Rusya ile Çin Arasında, sh. 27
116 Ahmet Cebeci, agm, sh. 37
117 - Hayit, Esir Türkler, sh. 26- 29

3.2.1. Gerbaba Muharebeleri

Rusya ne pahasına olursa olsun Türkistan direnişini kırmaya kararlıydı, bu amaçla bölgedeki Rus generallere geniş yetkiler tanınmıştı. Beyaz Rusları da kendine safına çeken Yeni Mergilan Bolşevik Birlikleri Bölge Komutanı General Magatov 1920 yılının şubat ayının sonlarına doğru Gerbaba üzerine yürümüştü[118].

İlk çarpışmalar Rus ordusu için tam bir hayal kırıklığıydı, Korbaşıların 10 şehidine karşılık Magatov ordusu 300'ün üzerinde ölü vermişti. Bu kayıp ilerleyen günlerde 700'ü bulacaktır. Kısacası Gerbaba çatışmaları Ruslar için tam bir hayal kırıklığı olmuştu. Burada Şirmed Bey'in komuta başarısını da dile getirmek, bu yiğit Korbaşının hakkını da vermek gerek diyoruz.

3.2.2 Balıkçı Muharebeleri

Rus ordusu Geraba üzerine yürürken bir yandan da Balıkçı bölgesini hedef almıştı. Burada Mergilan Korbaşısı Muhammed Emin Bek vardı, Muhammed Emin Bek bölgenin teşkilatlanma işini üstüne almıştı. Ayrıca Korbaşı Halhoca Eşan da burada idi ve mıntıka kumandanları ile görüşmeler yapıyordu.

Nihayet çok geçmeden beklenen olmuş, bir alay Rus askeri tam donanımlı ve teçhizatlı olarak saldırıya geçmişti. Makineli tüfek, sahra topu ve mitralyöz taşıyan bu alaya karşı mücahitlerin işi oldukça zordu, nitekim Korbaşılar geri çekilmek zorunda kalmışlar, durum Emirü'l- Müslimin Şirmed Bey'e bildirilmişti. Şirmed Bey 4000 kadar mücahitle yardıma gelmiş, muharebe çok geçmeden Rusların mağlubiyeti ile sonuçlanmıştı. Muharebede Rus alayı büyük kayıplar vermiş, 350'si Ermeni ol-

118 Bademci, sh 267

mak üzere 1700 esir, bunun yanında 700 beşatar, 2 top, 2 mitralyöz, 4 makineli tüfek Korbaşıların eline geçmişti. Acıdır ki, savaş meydanında yenilen Ruslar ve Ermeniler sivil halkı hiç acımadan katletmişler, vahşette sınır tanımamışlardı. Bu durumu Zeki Velidi Togan da, "Ruslar tekrar dönüp geliyorlar, Basmacılara bir şey yapamayınca, köylü ahaliyi kesiyorlardı"[119] diye dile getirir.

Burada Şirmed Bey'in mart ayı ortalarında Rus kuvvetleri ile yaptığı ve düşmana 300 kadar kayıp verdirdiği, Kelam muharebelerini de zikretmeyi faydalı buluyoruz.

3.3 Sovyet İnceleme Heyetinin Korbaşılarla Görüşmesi

Korbaşıların başarıları Sovyet Rusya'yı Basmacılarla görüşmek zorunda bırakmış, Rusya Sorokin başkanlığındaki bir heyeti Fergana'ya yollamıştı. Amaç korbaşılara silah bıraktırmak ve iki taraf için uygun bir yol bulmaktı. İçinde 3 Türk'ün de bulunduğu bu heyetin Fergana'ya gelişi Rusya'nın Basmacıları dikkate aldığını göstermekteydi. Fakat Sorokin Şirmed Bey'e ulaşamamış, sadece mektup yollayabilmişti. Ama Rusya'nın bu planı tutmamış ve Korbaşılar mücadeleye devam edeceklerini ilan etmişlerdi[120].

Öte yandan Korbaşılardan Katte Ergeş Ruslarla anlaşmış, bu Korbaşılar arasında büyük bir şaşkınlık ve hayal kırıklığı doğurmuş, Fergana bağımsızlık hareketinin emiri gözüyle bakılan birinin nasıl böyle bir yanlışa düşebildiği zihinlerde hep soru işareti olarak kalmıştır.

119 Togan, Bugünkü Türkîli Türkistan, sh. 461
120 Hayit, Türkistan Rusya ile Çin Arasında, sh. 287

3. 4. Mehmet Emin Bek'in Fergana'daki Faaliyetleri

Mehmet Emin Bey bütün olumsuz şartlara rağmen Ruslarla mücadeleye kararlıydı. Bu amaçla öncelikle Beyaz Rus Köylüleri Ordusu Kumandanı İvanoviç Monstrov ile bir anlaşma yapmıştı[121] □, çünkü Türkistanlılar kadar Beyaz Ruslar da Sovyet emperyalizminin hedefiydi.

Mehmet Emin Bey (Hayit Mehmet Emin Bey'e Madamin Bey der) ve Monstrov kuvvetleri Madamin Bey komutasında 1919 yılının Eylül ayı başlarında harekete geçmişler, 8 Eylül'de Oş şehri kurtarılmıştır. Ama bu başarı kalıcı olamamış, 26 Eylül'de Oş tekrar Kızıl Ordu tarafından işgal edilmiş, dahası Madamin Bey 1000 civarında mücahidini kaybetmişti[122] □.

Her şeye rağmen Ruslara karşı başarılı mücadeleler veren Madamin Bek- Monstrov ikilisi çok geçmeden Fergana'nın en güvenli yerlerinden biri olan Ergeştam kalesini ele geçirmişler, Muvakkat (geçici) Fergana Hükümetini ilan etmişler, bu hükümetin başkanlığına Madamin Bek, Madamin Bek'in yardımcılığına Monstrov getirilmişti.

Madamin Bek'in bundan sonra yaptığı ilk şey düzenli bir ordu çalışmalarına başlamak olmuştu, çünkü Kızıl Ordu ile ancak bu şekilde başa çıkılabilirdi. Mehmet Emin Bey bu arada Beyaz Rusların savaş tecrübelerinden yararlanıyor, onlara yönetimde yer vermekle birlikte, özellikle ordunun milli kalması için ne gerekirse yapıyordu [123]. Rus ordularıyla ancak Türk'ün savaşçılığıyla başa çıkılabileceğini bilen Mehmet Emin Bey bundan dolayı böyle bir yola başvurmak zorunda kalmıştı.

121 Bademci 279, Hayit, Basmacılar, 78
122 Hayit, Basmacılar, sh. 79
123 Togan, Bugünkü Türkistan, sh. 390

3.5. Celalabad, Mergilan, Hanabad ve Karavul Savaşları

Mehmet Emin Bey'in Beyaz Ruslarla ortak hareket etmesi, Korbaşılardan bazılarının hoşuna gitmemiş, özellikle Ergeş Korbaşı, Mehmet Emin Bey'e tavır almıştı. Hayit iki lider arasındaki soğukluğun sebebini " Emirü'l- Müslimin"lik makamı olarak göstermektedir [124]. Mehmet Emin Bek'in Ekim 1919'da Kızıl Ordu karşısında Oş ve Celalabad bozgunlarını yaşamasında Korbaşılar arasındaki bu soğukluğun etkili olduğunu görmekteyiz. Bu yenilgi aynı zamanda Madamin Bek'in şöhret merdivenlerinden hızla yuvarlanması anlamına da geliyordu [125].

Madamin Bek- Monstrov kuvvetlerinin yenilgisi bütün yükü Şirmed Bek'in omuzlarına yüklemişti. Rus ordusu ele geçirdiği her yerde Korbaşıların mallarına el koyuyor, katliamlar yapıyorlardı. Basmacı hareketin kalelerinden biri olan Mergilan yaşanmaz haldeydi. Basmacı şüphesiyle yakalanan herkes hemen ipe gönderiliyor, topraklar Rus yerleşimcilerine dağıtılıyordu. Ama Rusların bölgedeki, ilerleyişi öyle pek kolay değildi, çünkü Korbaşılar gerilla yöntemiyle Rus ordusuna büyük kayıplar verdirmekteydiler. Bu arada Şirmed Bek, hazırlıklarını tamamlamak üzereydi, birliklerini düzen altına sokmaya çalışıyor, moralleri en üst seviyede tutmak için ne gerekiyorsa yapıyordu. Şirmed Bek'in ana planı Mergilan civarındaki Rus birliklerine bir misilleme saldırısı yapmaktı, bundan dolayı kuvvetlerine " Hazır ol!" emri vermişti. Saldırının tarihi ise 9 Ekim 1919 idi.

Saldırı planına göre Korbaşılar dört gruba ayrılmıştı: Birinci grup kuzeydeki Cergelci mevkiini tutacak, bu grubun başında Dardak Korbaşı bulunacaktı, bu grubun mevcudu 1000 ci-

124 Hayit, age, sh. 70
125 *Bademci, age, sh. 282*

varındaydı. İkinci grup batı tarafını tutacaktı, bu grubun da mevcudu 1000 civarındaydı ve başında Yusuf Pehlivan vardı. Üçüncü grup güneyde 2000 kişi ile güney cephesini tutacak, bu kuvvetlerin başında Muhammed Nur Bek olacaktı. Dördüncü grup ise Korbaşı Şir Muhammed Bek'in idaresinde olup, öncü kuvvetlerin hemen arkasında yer alacaktı. Bu grubun sayısı 1500 civarında idi.

Gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra kuvvetler Mergilan yakınlarındaki Balcan düzlüğünde toplanmışlardı. Nihayet 9 Ekim 1919'da çatışmalar başlamıştı. Bolşeviklerin öncü kuvvetlerinin amacı Şirmed Bek idi, fakat hiç beklenmeyen güçlü direniş Rusları püskürtmüş, şaşkınlığa itmişti. Manzara Bolşevikler için hiç de iç açıcı değildi, ağır kayıplar vermişler, çok geçmeden de kaçmaya başlamışlardı. Ama bu kaçanlardan hiçbiri, başta komutanları olmak üzere kurtulamamışlardı[126]. Sonuç olarak Mergilan savaşları Bolşeviklerin yenilgisiyle sona ermişti.

Kızıl Ordu Mergilan yenilgisinin öcünü almak üzere 13- 14 Ekim tarihinde 5000 kişilik tam donanımlı bir kuvvetle tekrar harekete geçmişti. 15 Eylül'de iki taraf Hanabad Ovası'nda tekrar karşılaşmışlardı

3 gün süren ve oldukça kanlı boğuşmaların yaşandığı savaş Bolşeviklere 1500 cana mal olmuştu. Bolşevikler geri çekilirken Yazyavan'da 1200 kişilik bir kuvvet bırakmıştı, eğer Korbaşılar düşmanı biraz daha takip etseler düşmanın bu hareketinden haberdar olacaklar, gerekli önlemleri alacaklardı. İşte bu ihmal Korbaşıların Yazyavan savaşında başını ağrıtacaktır.

Korbaşılar bu zaferin ardından 22 Kasım 1919'da "Milli Mücadele Harp Meclisi"ni toplamışlar, General Firunze komuta-

126 *Bademci, age, sh.285*

sında üzerlerine gelmekte olan Kızıl Ordu'ya karşı ne yapabileceklerini görüşmeye başlamışlardı. Bir nevi kurultay da sayılan bu meclise Madamin (Mehmet Emin) Bek ve Ergeş Bek katılmamışlardı. Bu kurultayda alınan kararları ve görev bölümünü eserin sonunda vereceğiz(**Ek 2**).

Bu mecliste oldukça önemli kararlar alınmış, ama bölünme de beraberinde gelmişti. Çünkü Madamin Bek Şirmed Bek'in başkanlığını tanımamış, Korbaşılara kendi emri altına girmeleri için haber göndermişti. Şirmed Bey Madamin Bek'in bu tavrı karşısında hareket planında küçük değişiklikler yapmak zorunda kalmıştı. Ama mücadeleye kararlı olan Şirmed Bek, zaman geçirme taraftarı değildi, nitekim kurultayın hemen ardından ileri yürüyüş için emir vermişti.

Korbaşılar Şirmed(Şir Mehmed) Bek komutasında ileri yürüyüşe devam etmişler, 1919 Aralık ayında Gülşe Bolşevik garnizonunu hedef almışlardı. Gerilla yöntemini çok iyi bilen Korbaşılar çok hızlı hareket etmişler[127], garnizondan hatırı sayılır oranda silah ele geçirmişlerdi. Ama Bolşeviklerin güçlü ordusu karşısında yapılacak tek şey çekilmekti, bu çekilme bir anlamda güvenli yerlere doğru kaçmak anlamına geliyordu.

Korbaşıların işi gerçekten zordu, çünkü Fergana'ya Kızıl Ordu'nun dışında Kızıl Tatar Tugayı da sürülmüştü. Müslüman olan ve Korbaşıların savaşçı özelliklerini taşıyan, dahası Korbaşılarla aynı ananelere sahip Tatarlar Korbaşılara büyük zararlar vermiştir[128]. Öyle ki, Şirmed Bek cephesi bir anlamda manevi çöküntü yaşayacak, artık yenilgiler birbirini izleyecektir.

127 Bademci, age, sh.292
128 Hayit, Türkistan Rusya ile Çin Arasında, sh.291

Öte yandan Mehmet Emin Bek'in de cephesi çökmeye başlamıştı. Bunda Monstrov'un Kızıl Ordu saflarına geçmesinin büyük payı vardı. Yalnız kalan Madamin Bek 2 Şubat'ta başlayan ve 34 saat süren çatışmalarda Tatar Tugayı karşısında ağır bir yenilgi almış, Bolşeviklerin barış teklifini kabul etmek zorunda kalmış ve silah bırakmıştı. Evet, Korbaşıların bir cephesi daha çökmüştü. Aynı tarihlerde Hokand kuvvetlerinin kudretli lideri Katte Ergeş'in ve Parpi Bek'in emrindeki 3000 Basmacı ile Ruslara teslim olması da işin cabasıydı. Bu Korbaşılar Firunze tarafından hemen idam edileceklerdir.

Şirmed Bek'e gelince, Şirmed Bek "Emirü'l- Müslimin" sıfatı ile mücadelesine devam ediyor, Karavul'da inatla direniyor, yardımcısı Nur Muhammed Bek de Gerbaba'yı savunuyordu. Şirmed bek silah ve açlık sıkıntısını yakından hissetmeye başlayınca Buhara Emiri'nden yardım istemiş, ama Ruslardan çekinen, başka bir deyişle Ruslarla ittifak halinde olan Mir Alim Han bu isteği geri çevirdiği gibi, elçiyi aşağılamış, hapsettirmişti [129]. Ama Şirmed Bek bütün olumsuz şartlara rağmen savaşa devam etmekte kararlıydı, nihayet Karavul savaşı kapıya dayandı.

İki günlük bir yürüyüşten sonra 5 Nisan'da Karavul'a varan Şirmed Bek burada Nur Muhammed Bek ve Hal Hoca Eşan ile birleşmişti. Kısa bir görüşmenin ardından savaşa giren mücahitlerin işi başlarda hiç de iç açıcı değildi. Fakat mücahitler ne pahasına olursa olsun çarpışmaya kararlıydılar ve insanüstü bir çaba harcıyorlardı.

Ruslar acımasızca saldırıyor, Korbaşıları dört bir yandan kuşatıyorlardı. Acı olan ise saldıran Bolşevik kuvvetleri içinde Mehmet Emin Bek'in de olmasıydı. İşte tam bu sırada beklenmeyen bir şey olmuş, 9 Nisan sabahı Hal Hoca Eşan ani bir saldırıya geçerek, başta Mehmet Emin Bek olmak üzere Kızıl

129 Togan, Bugünkü Türkili Türkistan, sh. 419

Ordu'dan 500 kişiyi tutsak almıştı. Yakalanan Mehmet Emin Bek'in Nur Muhammed Bek'e teslim olmaları yönündeki teklifi kabul edilmediği gibi, Mehmet Emin Bek Hal Hoca Eşan tarafından öldürülmüştü[130].

Şirmed Bek ise dişe diş, kora kor bir mücadele halindeydi, 300 kadar Bolşevik askerini esir olarak ele geçirmiş, öyle ki savaş bir anda mücahitler lehine yön almıştı. Ama daralan çemberin içinden bir an önce çıkılması gerekliydi, yoksa savaş kaybedilecekti. Bu girişim mücahitlerin olağanüstü gayretiyle başarıyla sonuçlanmış, Çimdağ istikametinde Bolşeviklere ani bir saldırı yapılmıştı. Şirmed Bek'e ölümüne bağlı olan Türkistan mücahitlerinin bu beklenmeyen saldırısı düşmanı bozmuş, düşmanın kaçışı ile rahatlayan Şirmed Bek kuvvetlerini Gerbaba'ya çekerek rahat bir nefes almıştı. Emirü'l-Müslimin Şirmed Bek burada da boş durmamış, Ruslara ait bir içki fabrikasına baskın düzenleyerek buradaki yiyeceklere el koymuştu[131].

Şirmed Bek'in yardımcısı Nur Muhammed Bek ise 1000 kişilik kuvvetiyle Rusların önünden çekilerek Altayların en batısındaki Çim telve'ye, ardından da Buz dağ, Kambul dağ ve Katran dağ güzergâhını izleyerek Mergilan'ın doğusundaki Çimyan ovasına çekilmiş, meşakkatli bir yolculuktan sonra Gerbaba'ya ulaşarak Şirmed Bek ile buluşmuştu.

Karavul Savaşı belki zaferle atlatılmıştı, ama mücahitlere oldukça pahalıya patlamıştı. Ama her şeye rağmen toparlanmak gerekiyordu, bu amaçla küçük bir kurultay toplanmıştı. Kurultaydan çıkan karar Bolşeviklere bir misilleme yapılması doğrultusundaydı. Karar hiç zaman geçirilmeden uygulanacak, Kızıl Ordu'nun yığınak yaptığı yerler hedef alınacak, gerektiğinde baskınlar yapılacaktı.

130 Prof. Dr. İbrahim Yarkın, (1970) "Türkistan'ın Büyük Mücahidi Şir Muhammed Bek", Türk Kültürü, Mayıs 95, sh.496, Hayit, Türkistan Rusya ile Çin Arasında, sh. 288

131 *Bademci, age, sh. 315*

Şirmed Bek, alınan kararları uygulama safhasına koymak üzereyken, Gerbaba'nın batısında Oratepe'de konuşlanan ve Ruslarla mücadele eden Boğata Bek Korbaşı'dan yardım isteği gelmişti, Boğata Bek oldukça zor durumdaydı. Gönderilen yardımla Boğata Bek rahatlamış, 400 civarında Rus askeri öldürülmüştü.

Bundan sonra Korbaşı Muhiddin Bek ve Sır derya kıyısındaki Aşava kasabasını merkez tutan- bir ara Madamin Bek'in etkisiyle silah bıraksa da- Ruslara karşı üç yıldan beri mücadele etmekte olan Rahman kulu Korbaşı ile temasa geçen Şirmed Bek 3 Mayıs 1920 yılında Türkistan Muvakkat Hükümeti'ni ilan etmişti[132]. Ama Firunze komutasındaki Kızıl Ordu bu hükümeti tanımayacak, 23 aylık bir sürenin ardından Türkistan Muvakkat Hükümeti tarihe karışacaktır[133].

Şirmed Bekin akıbetinin ne olduğuna gelince: Rusların saldırıları ile her geçen gün biraz daha sıkışan Emirü'l- Müslimin Şirmed Bek Ruslara karşı destansı mücadeleler sergiledikten, birçok başarılar kazandıktan sonra Enver Paşa ile elçileri aracılığıyla görüşmüş, Enver Paşa'nın övgü dolu mektubuna mahzar olmuştu. Şirmed Bek'in bundan sonraki faaliyetlerine ve Enver Paşa ile birlikte verdiği mücadeleye ilerleyen sayfalarımızda değineceğiz diyerek Türkistan'daki diğer mücadele sahalarına geçiyoruz.

3.6. Zarefşan Vadisinde ve Türkistan'ın Diğer Bölgelerindeki Basmacı Hareket

Kızıl Ordu 1920 yılında Harezm ve Buhara'ya girmiş, çok geçmeden Hive Hanlığı'nı[134], ardından da Buhara Emirliği'ni

132 Cebeci, aynı makale, sh.38, Bademci, age, sh.325
133 Hayit, Türkistan Rusya ile Çin Arasında, sh.282
134 Prof. Dr. İbrahim Yarkın, (1971), "Hive Hanlığı'nın Ortadan Kaldırılarak Harezm Halk Kurulması", Türk Kültürü, ocak 99, sh. 237

ortadan kaldırmıştı. İşte bu hareket bölgeyi ateş topuna çevirmiş, Türkistanlıların isyanlarını birbirini izlemeye başlamıştı. Dahası Buhara Emiri taraftarı ve Ceditçiler de bu başkaldırının bir parçasıydı artık[135].

Türkistan Basmacılık hareketinin ikinci önemli bölgesi Zarefşan Vadisi idi. Uzunca süre Sovyet rejimi tarafından yönetilen ve Rus emperyalizminin baskısı altında ezilen bölge[136], özgürlük taraftarlarının konuşlandığı Maçe Beyliği'ni de bünyesinde barındırıyor, oldukça stratejik bir önem taşıyordu.

Maçe Beyliği Sovyetleri bölgeyi işgal eden zalim ve sömürgeci bir güç olarak tanımlıyor, emperyalistlerin bölgeden ne pahasına olursa olsun kovulmasını istiyordu. Bölgede Korbaşılar oldukça iyi çalışıyor, halkı bilinçlendirmeye çalışıyor, Zarefşan Vadisi patlamaya hazır bir bombayı andırıyordu.

Bu durumu sadece Korbaşılar hazırlamış değildi, bunda 1918 yılının başlarında bölgeye yerleşen Molla İmam komutasındaki 2000 mücahidin de büyük payı vardı[137]. Yine Asrar Han, Evliya Han Korbaşı, İşan Baba, Kutbu Han gibi bölgede hatırı sayılır bir güç olan Basmacılar da halkı teşkilatlandırıyorlardı.

Basmacıların konuşlandığı üçüncü bölge ise Tecen Vahası idi. Bölgenin en tanınan ve Bolşeviklere verdiği zarar ile tanınan Korbaşısı Aziz Han Çapik idi. Emrinde 9000 kişilik bir mücahit gücü barındıran Aziz Han Çapik, Tecen şehrine ilk kez Ekim 1918'de yapmış, ama bu saldırı akim kaldığı gibi 5600 mücahit şehit olmuştu. Bu mücadele 1919 yılının ortalarına kadar devam etmiş, gücünü kaybeden Aziz Han Bayramali kasabasındaki kardeşinin yanına sığındıysa da Bolşevikler tarafından yakalanmış ve Aralık 1919'da idam edilmişti[138].

135 Cebeci, agm, sh.37
136 Togan, Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi, sh. 375
137 Hayit, Basmacılar, sh. 71
138 Hayit, Basmacılar, sh. 72

Türkistan özgürlük mücadelesinin dördüncü bölgesi ise Amuderya'nın sol tarafı idi ve bölgenin serdarı Cüneyt Han idi. Hive hanı olmayı ve Hive Hanlığı'nı kurtarmayı kendisine misyon edinen Cüneyt Han[139] Rusları uzunca süre uğraştırmış, adından sıkça söz ettirmiştir. En modern silahlarla ve seçme birliklerle saldıran General Galkin, bütün çabalarına rağmen Cüneyt Han tehlikesini bir türlü bertaraf edememişti.

24 Kasım 1918 tarihinde ani bir saldırı düzenleyen Cüneyt Han Rusları Akmamış, Biynazar, Şabbaz ve Şurakan bölgelerinden çıkararak Amuderya'nın solunda hâkimiyetini güçlü bir şekilde tesis etmişti. Ardından Çarlık Rusya'sının silah deposu mahiyetindeki Dört Göl şehrini kuşatmış, ne yazık ki amacına ulaşamadığı gibi 12.000 kişilik ordusundan 1700 mücahidini kaybetmişti. Aralık 1918'deki Nukus saldırısı da püskürtülen Cüneyt Han, Rusya'nın isteği üzerine bu devletle bir barış antlaşması imzalamıştı. Antlaşmaya göre,

1. İki taraf ateş kesecek,
2. Dostluk ilişkilerini güçlendirmek amacıyla Hive Hükümeti Moskova ve Taşkent'te, Sovyetler de Hive'de temsilcilikler açabilecek,
3. Hive vahası halklarının kendi kaderini belirleme hakkına Sovyet- Rusya müsaade edecek,
4. İki taraf da ticari amaçlı deniz, kara ve hava ulaşımının serbest ve güvenli olarak yapılmasını garanti edecek,
5. Sovyet Rusya'ya karşı eylemlerinden dolayı suçlu bulunan Rus vatandaşı her Türkmen affedilecek, bunlar diledikleri yerde oturabileceklerdi[140].

139 Hayit, age, sh.71

140 *Hayit, age, sh. 73, Hayit, Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi, sh. 270*

Bu antlaşma bir başarı gibi görünse de geçiciydi, çünkü Sovyet Rusya'nın tek amacı bölgeyi istila etmek, bütünüyle ele geçirmekti. Bunu görmekte gecikmeyen Cüneyt Han, 7 aylık hummalı bir çalışmanın ardından 1 Kasım 1919 tarihinde Nukus'u kuşatmış, ama buradaki Rus askerleri Cüneyt Han karşısında olağanüstü bir direnç sergilemiş, bunun yanında Sovyet Rusya Cüneyt Han'a muhalefetiyle bilinen Ceditçileri kışkırtmıştır. Rusya'nın böl- parçala siyaseti tutmuş, Kızıl Ordu az da olsa rahatlamıştır.

Burada bir noktaya değinmek istiyoruz: Cemal Kutay Cüneyt Han'ın Hacı Sami Kuşçubaşı ile yakından ilgisi bulunduğunu, dahası, Cüneyt Han'ın kuvvetlerini eğittiğini ve teşkilatlandırdığını [141]belirtir. Cüneyt Han'ın ileriki bölümlerde Enver Paşa'ya nasıl katıldığına ve onunla Ruslara karşı mücadelesine değineceğiz.

Tekrar Rusya'nın ayak oyunlarına gelelim. Rusya bu yola niçin başvurdu? diye bir soru yöneltecek olursak karşımıza şöyle bir cevap çıkacak: Entrika ustası Rusya biliyordu ki, eğer Basmacı hareket amacına ulaşırsa, Bolşevik Rusya'nın kayıpları hayal bile edilemezdi. Türkistan'ın zengin yer altı kaynaklarının ve hammaddenin tek sahibi olabilmesi Basmacı hareketin başarısızlığında yatıyordu[142]. Dahası Türklerin bağımsız olması Sovyet Rusya hegemonyasındaki diğer milletlerin de bağımsızlığı anlamına gelecek, bu da Sovyet Rusya'nın parçalanması anlamına gelecekti. Sovyetler bu sebeplerden dolayıdır ki, Basmacı hareketi kötülemek için her yola başvurmuş[143], bu uğurda çok geniş bir kampanya başlatmıştır.

141 Cemal Kutay, Enver Paşa Lenin'e Karşı, Ekicigil Matbaası, İstanbul 1955, sh. 14
142 *Ali Bulemci, 1917- 1934 Türkistan Milli İstiklal Hareketi ve Enver Paşa, sh.81*
143 Kayabalı, Cemender, Orta Asya Türklüğünün Tarihi ve Bugünkü Durumu, sh. 58

3.7. Enver Paşa'ya Kadar Türkistan'da Basmacılık Faaliyetleri

1928 yılına kadar bütün şiddetiyle sürecek olan Basmacı hareketi[144], 1920 ve 21'li yıllarda da bütün hızıyla devam etmiş, Sovyet Rusya için baş ağrısı olmaya devam etmiştir. Basmacı mücahitleri 1920 kışını zor şartlar altında geçirmelerine rağmen mücadeleye devam etmişler, Enver Paşa ile bağlantı kurmayı başarmışlardı[145]. Dahası 1 Eylül 1920 tarihinde Rusya taraftarlığıyla bilinen Buhara Emiri Sait Alim Han, ailesini de alarak Doğu Buhara'ya kaçmasıyla[146] Basmacılar iyice rahatlamış, moraller iyice yükselmişti.

Ama iş bununla bitmiyordu, çünkü ağır geçen kış kuraklığı da beraberinde getirmiş, bun a Sovyetlerin entrikaları da eklenince[147] iş Basmacılar için içinden çıkılmaz bir boyut almıştı.

Bu arada bölgenin önemli güçlerinden biri Hal Hoca Eşan Oş ve Andican civarında Kızıl Ordu'ya yenilmiş, Ocak 1921'de Gerbaba'ya çekilmek zorunda kalmıştı. Öte yandan Bolşeviklerin önemli bir kolu da Aralık 1920'de Gerbaba'ya saldırmış, Şirmed Bek'in kuvvetleri ile Kızıl Ordu arasında süren çatışmalar iki ayı aşkın sürmüştü. Buna bir de Hal Hoca Eşan'ın bölgeye gelmesi eklenince mücahitlerin işi iyice zora girmişti. Fakat Ruslar amacına ulaşamamış, geri püskürtülmüşlerdi.

Şubat başlarında- bütün zorluklara rağmen- geri püskürtülen Kızıl Ordu daha güçlü birliklerle ve hazırlıklarla saldırıya geçmişti. Tarihe Gerbaba ve Endican çarpışmaları olarak geçen bu savaşlarda önce Hal Hoca Eşan ve yanında bulunan

144 Marie Broxup, Basmacılar, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara 1984, sh.1, Çeviren: Prof. Dr. Yuluğ Tekin Kurat

145 Bademci, age, sh. 356

146 Yaver Suphi Bey, Enver Paşa'nın Son Günleri, Çatı Yayıncılık, İstanbul 2007, sh.68, Yayına Hazırlayan: Mehmet Kuzu, Togan, Bugünkü Türkîli Türkistan ve Yakın Tarihi, sh. 420

147 Togan, age, s. 421h

500 mücahidi Terek dağında çığ altında kalarak şehit olmuş[148], buna Canıbek Kadı'nın Ruslarla anlaşması da eklenince Basmacıların işi zorlaşır gibi olmuştu.

Fakat Şirmed Bek inatçı ve yılmaz bir karaktere sahipti, hiçbir şartta pes etmiyor, elinde tuttuğu Endican- Hokand hattı üzerinde kah demiryollarını tahrip ediyor, kah Kızıl Ordu'ya ait cephanelikleri havaya uçuruyor, ani baskınlar veriyordu. Bu durum Moskova yönetimini endişeye sevk etmiş, Taşkent'te 11 Ağustos 1921 tarihinde toplanan Türkistan Komünist Partisi 6. Konseyi'nde Korbaşıların durumu masaya yatırılmış[149], ardından Taşkent X. Sovyet Kongresi toplantıya çağrılmıştı[150]. Bu kongrede alınan başlıca kararlar şunlardı:

1. Basmacı liderleri ile ayrı ayrı yapılan görüşmeler mutlaka siyasi maksatlar için kullanılmalıdır.
2. Basmacı birliklerinin bütün temsilcileri ile görüşmeler yapılmasına gayret edilmelidir.
3. Basmacılarla yapılacak barış ve onların Sovyet tarafına geçmeleri tamamen silahtan arındırılmaları ile mümkün olacaktır.
4. Fergana'daki görüşmelerin idaresi için, Türkistan Komisyonu'ndan ve Türkistan İhtilal Şurası'ndan birer üye tayin edilmelidir[151].

Bolşevikler planlarını uygulamak için öncelikle Sovyet Rusya Birinci Ordu Komutanı General Zinofyev'i acele olarak Fergana'ya Şirmed Bek'e göndermişler, fakat Rus emperyalizmini çok iyi bilen Şirmed Bek Zinofyev'in hiçbir önerisini kabul etmemiş, görüşmelerden bir sonuç çıkmamıştı.

148 Bademci, age, sh. 360
149 Hayit, Esir Türkler, sh. 32
150 Bademci, age, sh. 367
151 Hayit, Türkistan Rusya ile Çin Arasında sh. 288, Hayit, Basmacılar, sh.175

Bu görüşmenin bir ay sonrası Şirmed Bek, başkanlığını Başkurdistan Hükümeti Sabık Cumhurbaşkanı Ahmet Zeki Velidi Togan'ın yaptığı TMB (Türkistan Milli Birliği) adlı gizli örgütle bağlantıya geçmiş, kendi istihbarat teşkilatını da devreye koymuştu. Togan bu duruma ve Şirmed Bek'e eserinde değinirken şunları dile getirir:

"Türkiyeli zabitler(Fergana'da ihtiyat zabiti Hüseyin Suphi Bey, Mülazım-ı Sani Sabir Ahmet Bey, Sarışın İsmail Hakkı Bey) Taşkent, Buhara, Hive, Kazakistan ve Türkmenistan'da bulunan zabitler, Türkistan için her türlü fedakârlığa hazır idiler. Türkiye zabitlerinin Türkistan işlerinde bu kadar müessir(bire bir) rol oynaması da XVI. asırda Kanuni Süleyman ve Şıbanlı Abdullah Han devrinden beri görülmemişti. Aynı zamanda Rusların Bolşevik muhalifi olan unsurları ile de cemiyet(imiz)in teması vardı. Hatta Bolşeviklerin Türkistan erkanı harbindeki en mühim ve en mutemad(güvenilir) adamalarından bugün hayatta olduğundan ismi zikredilmeyen bir Rus Semerkand vilayetinde benimle ve Şirmed Bek ile temasta bulunup, en mühim dakikalarda bize malumat veriyordu."[152]

Zeki Velidi Bey'in Hive ile de bağlantısı vardı, şöyle ki: Hive Halk Cumhuriyeti Hükümeti, Başkurdistan Hükümeti Cumhurbaşkanı Zeki Velidi Bey'e daha önce iltica hakkı tanımış, Taşkent'teki komünistlerin Hive Hükümeti'ni devirmek için ortak harekete geçmelerine yol açmıştı [153]. Hive'deki Kızıl Ordu Siyasi Şubesi, Hive Halk Hükümeti'ni yöneten komünistleri bu yanlışlarından, milliyetçi hareketlerinden dolayı cezalandırarak görevden almış ve yönetime el koymuş, hükümet üyeleri de Cüneyt Han'ın yanına kaçmışlardı. Böylece Hive'nin de Sovyetlere katılması yönünde ilk adım atılmıştı[154].

152 Togan, Bugünkü Türkîli Türkistan, sh.433
153 Ahmet Cebeci, Türkistan'da Basmacılık(Milli Kurtuluş Hareketi), sh. 39
154 Michael Rywkin, Asya'daki Rusya, sh. 56

Öte yandan Şirmed Bek mücadelesine devam etmekte, eylül ayı Ruslarla mücahitlerin şiddetli çatışmalarına sahne olmaktaydı. Korbaşıları tekrar çevresinde toplayan Şirmed Bek eylül ortalarında Mingtepe'de- bütün zorluklara rağmen- olağanüstü bir direnç sergilemiş, Kızıl Ordu'yu püskürtmeyi başarmıştı. Bolşeviklerin geri çekilmesini iyi değerlendiren Şirmed Bek daha sonra Endican ve Oş bölgesindeki karakollara baskınlar düzenleyerek düşmana 500'ün üzerinde kayıp verdirmişti[155]□. Dahası Oş Bolşevik garnizonu mücahitlerin eline geçmişti.

Bundan sonra Endican civarında Ruslarla çarpışmaya devam eden Şirmed Bek General Sofonov'u bölgeden kovmuş, fakat bir yandan da açlık, Özbek- Kırgız çekişmeleriyle uğraşmak zorunda kalmıştır.

Şirmed Bek bundan sonra bölgeye gelen Enver Paşa ile bağlantı kuracak, onunla birlikte Bolşeviklere karşı çarpışacaktır. Yine Karakum sahrasında Kızıl Ordu'ya karşı amansız bir mücadele veren Cüneyt Han da[156] Şirmed Bek ile aynı zorlukları yaşıyor ve taze bir kan arıyordu. Artık Enver Paşa'ya ve onun Türkistan'daki faaliyetlerine geçebiliriz.

155 Bademci, age, sh.376
156 Cebeci, aynı makale, sh.39

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİSTAN MÜCADELESİNE KADAR ENVER PAŞA

4.1. İkinci Meşrutiyet'e Kadar Enver Paşa (1881- 1909)

Asıl adı İsmail Enver olan ve modern tarihçilerin sık sık tartıştıkları, hala üzerinde ittifaka varamadıkları bir şahsiyet olarak karşımıza çıkan Enver Paşa altı kardeşin en büyüğü olarak 22 Kasım 1881 tarihinde İstanbul Divanyolu'nda doğmuştu[157]. Şevket Süreyya Aydemir ise bu tarihi 23 Kasım 1881 olarak gösterir[158].

Enver Paşa'nın soy kütüğü incelenirse kendisinin Gagavuz Türk'ü olduğu görülür. Enver Paşa'nın ailesinin mazisine bakacak olursak: 1787 Osmanlı –Rus savaşı sonrasında Balkanların Ruslar tarafından işgali ve yükselen milliyetçilik akımları sonucunda Eflak ve Boğdan'ın birleşerek Romanya adıyla bağımsızlıklarını ilan etmeleri üzerine bu ülkede yaşayan Türklerin tamamına yakını Anadolu'ya göç etmek durumunda kalmış ve bu göçmenlerin bir kısmı Karadeniz kıyılarına yerleştirilmiştir. Romanya'nın Kiloya bölgesinden gelen bu göçmenlerin bir kısmı, Kastamonu iline bağlı Bozkurt ilçesine yerleşmiştir. Göçmenler burada bir semt kurmuşlar ve geldikleri yerin anısına semte Killi adını vermişlerdir. Bu göçmenlerin arasında daha sonra Türk tarihine damgasını vuracak olan Enver Paşa'nın büyük babası Kahraman Kaptan ve ailesi de bulunmaktadır[159]. Enver Paşa'nın babası, önceleri Nafia Nezâreti fen memurluğu yapan, daha sonra sürre emini olup sivil paşalık rütbesine yükselen Ahmet Paşa, annesi Ayşe Hanım'dır.

157 Halil Erdoğan Cengiz, Enver Paşa'nın Anıları(1881-1908), İletişim Yayınları, İstanbul 1991, sh. 29

158 Şevket Süreyya Aydemir, Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006, Cilt I, sh. 177

159 Kenan Aksu, Enver Paşa'nın Türkistan'a Gitmeden Önceki Siyasi Hayatına Bakış, İstanbul 2007, sh.4

Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa da hatıralarında yukarıdaki anlatılanları doğrular nitelikte bilgiler vermektedir: " ...Sözün kısası ben de Anadolu'nun Kastamonu vilayetinin İnebolu kazasının Abana nahiyesine bağlı Perşembe Pazarı Köyü'nden(*) Hacı Kaptan oğlu Kamil Bey'in oğluyum..."[160]

İsmail Enver İlkokulu İstanbul'da okuduktan sonra Manastır'a taşınmış, ortaokulu burada tamamlamış ve sonra İstanbul'a dönerek Harbiye'ye (Mektebe-i Harbiye-i Şahane) girmiştir. Enver Paşa askeri akademiyi çok üstün bir derece ile(aliyyü'l-ala) 24 Aralık 1902 yılında tamamlamıştır. Enver Paşa'nın sınıf birincisi olduğunu söyleyen kaynaklar da vardır. Ama en doğru bilgiyi yine Halil Paşa'da örmekteyiz. Şöyle ki, Enver Paşa'nın arkadaşı Emekli Orgeneral Fahrettin Altay ise, "24 Aralık 1902 tarihinde bizim sınıftan 12 kurmay, 27 mümtaz yüzbaşı çıkmıştı. Sınıf birincisi Hafız Hakkı(Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Ordu Komutanı), ikincisi Enver idi[161]" diyerek en doğru bilgiyi vermektedir.

Enver Bey Mekteb-i Harbiye'yi bitirdikten sonra Manastır'daki Üçüncü Ordu'ya gönderilmiş[162], Balkanlarda çıkan küçük çaplı fakat düzenli isyanlara karşı girişilen operasyonlarda çok başarılı olmuştur.

Üçüncü orduda gerekli stajlarını tamamlayan ve 16 ay görev yapan Enver Bey Şubat 1904 tarihinde kolağası(ön yüzbaşı), 30 Ağustos 1906 tarihinde binbaşı olmuş, 1 Ekim 1907 tarihinde Rumeli Makedonya'da eşkıya takibine memur edilmiştir[163] . Enver Bey'in görev sahası Manastır civarı idi[164].

(*) Perşembe Pazarı Köyü bugün Kastamonu'nun Bozkurt ilçesine bağlıdır(y.n.).

160 *Halil Paşa, İttihat Terakki'den Cumhuriyete BİTMEYEN SAVAŞ, Kamer Yayınları, İstanbul 1997, sh. 347, Hazırlayan: Taylan Sorgun*

161 Halil Paşa, age, sh. 18

162 Halil paşa s.h 18-19

163 Aydemir c.1 s 196

164 *Halil Paşa, age, sh. 19*

Enver Bey, buradaki görevine 1908 yılında dağa çıkışına kadar başarı ile devam etmiştir. Binbaşı Enver Bey, Manastır'daki bu görevi sırasında hayatının daha sonraki bölümünü derinden etkileyecek olan ve Genç Türkler hareketinin küllerinden doğan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olacak[165], Binbaşı Enver'e İttihat ve Terakki'nin Manastır şubesini kurma görevi verilecektir[166]. İmparatorluğun yıkılmasını önlemenin tek yolunun 1876 anayasasını tekrar diriltmek ve Meşrutiyet'i ilan ettirmekten geçtiğine inanan örgütle tanışmak Binbaşı Enver Bey'in geleceğini şekillendirecek, çok kısa sürede onu hayal bile edemeyeceği noktalara getirecektir.

Düşünsel kökenleri Tanzimat sonrası döneme kadar uzanan, daha önce de belirttiğimiz gibi Yeni Osmanlılar ve Jön Türk hareketi tarafından temelleri atılan İttihat ve Terakki[167], Enver Bey'i bünyesine katmakla biraz daha güçlenecek, Enver Bey de İttihat ve Terakki kanalı ile çok geçmeden Osmanlı'nın ikinci adamı olacaktır.

Selanik çekirdeğini tamamlayan örgüt, hiç zaman geçirmeden üçüncü ordunun denetim sahasındaki Kosova'da, özellikle Enver Bey'in çabaları ile Selanik'te örgütlenmiş[168], büyük katılımların ardından iyice gücünü artırmıştır.

Aslında örgüt başlangıçta zor durumdaydı, nitekim Şevket Süreyya Aydemir ünlü eserinde İttihat ve Terakki'nin ilk yıllarına değinirken teşkilatın birlik kurmaktan yoksun olduğuna vurgu yapmaktadır[169]. Dahası tutarsızlıklar, fikir çatışmaları da had safhadadır. Binbaşı Enver Bey'in katılımı örgüte bir anlamda ilaç gibi gelmişti, desek yanılmış olmayız. Çünkü dina-

165 - Kenan Aksu, sh. 5

166 Emir Şekip Arslan, Aziz Akpınarlı, Ölüme Giden Yolda Üç Osmanlı Enver, Cemal ve Talat Paşa'nın Son Yılları, İstanbul 2005, Hazırlayan: Mehmet Akif Bal, sh.163

167 Tevfik Çavdar, İttihat ve Terakki, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, sh. 10

168 *Tevfik Çavdar, İttihat ve Terakki, sh. 29*

169 *Aydemir, age, sh.253- 256*

mik, teşkilatçı, enerjik bir Enver İttihat ve Terakki'ye çok şeyler katacaktır.

Binbaşı Enver Bey anılarında İttihat ve Terakki'ye girişini şöyle anlatmaktadır: "Nihayet 1322(1906) Eylül'ünde Selanik'e gelmiştim. Orada amcam Mümtaz Yüzbaşısı-şimdi Kolağası-Halil ile konuşuyorduk. Evvelce onunla Anadolu'da, Bulgar çetelerine müteşabih (benzeyen) çeteler teşkiliyle(oluşturarak) halkı uyandırmayı, hiç olmazsa Anadolu'yu Rumeli'nin uğraması muhtemel olduğu inkısamdan(bölünme, taksim edilme) kurtarmayı düşünmüştük. Bana eski fikrimde sabit olup olmadığımı sordu ve nihayet Selanik'te bütün memleket için düşündüğümüz gibi çalışmak üzere bir cemiyet(in) mevcut olduğunu söyledi. Ve kendisinin de(bu cemiyete) dahil olduğunu, alelusul(yöntem, usul gereği), kimseye söylemeyeceğime yemin ettirdikten sonra söyledi. Tramvayda, o vakit hasta olan, şimdiki Viyana Ataşemiliteri sınıf arkadaşım Kolağası Hafız Hakkı Bey'i ziyarete gidiyorduk. Orada, zımnen(dolaylı olarak, ima yoluyla) Hakkı Bey'e aç(ıl)dık. O da biraz müteredditt(tereddütlü) idi. Avdette(dönüşte) düşünüyordum, şeraiti(şartları) sordum. Memlekette idare-i meşrutanın tesisine(Meşrutiyet idaresinin kurulmasına) çalışmak, 1293(1877) Kanun-i Esasi'nin(anayasanın) tatbikini(uygulanmasını) temin etmekten(sağlamaktan) ibarettir. (...)

Ertesi gün Manastır'a avdet edecektim. Kendisine hürmet ettiğim ve namusuna emin olduğum Rüştiye muallimi(ortaokul öğretmeni), Selanik Rüştiyesi Müdürü Binbaşı (Bursalı)Tahir Bey'e ziyarete gittimdi. Kendisine, bana bu yolda bir teklifte bulunulduğunu söyledim. Evvela, yüzüme sorucu bir nazar(bakış) fırlattı, -fakat ben hulus-ı kalple(samimiyetle) söylediğimden bu nazara ehemmiyet(önem) vermemiştim- sonra,

-Beni almaya mı geldin? Mamafih(ne çare ki) söyleyeceğim. Evet böyle bir cemiyet var, ben de dahilim, sen de gir, iyi olur, dedi ve ertesi gün hareket edeceğini söyledi. (...)

Enişte m, Selanik Merkez Kumandanı Yaver-i Şehenşahi(padişah yaveri) Miralay(Albay) Nazım Bey'in evinde idim. O gece ziyafet vardı. Yemeği müteakip(yemekten sonra) misafirler kumar masası başında toplanmışlardı. Ben ise kulağım kapıda olduğu halde ayakta seyrediyordum. Saat ikide kapı çalındı. Kapıyı açtım, Hakkı Bey idi. Nazım Bey'e Manastır'dan gelmiş bir arkadaşıma görmeye gideceğimi söyleyerek sivil muşambamı giydim, revolverimi cebime koydum, Allah'a mütevekkil olarak(sığınarak) çıktım. Kafe Kristal'e gittik, orada birkaç kişi oturmuştu, selam vererek oturduk. Biraz sonra yalnız sivil ikimiz kaldık. Oradan, kapıda duran beyaz beygirli bir arabaya bindik. Yalılar Caddesi'ni takiben Deppoy'a doğru inmeye başladık. Yolda bu sivili Hakkı Bey takdim etti(tanıştırdı): Posta ve telgraf katibi Talat Bey idi. (.....) Bir bahçeden içeri girdik. Bahçe kapısında: *Kimdir o?* dendi. *Hilal* parolası verildi. O bekleyen beni aldı, Talat Bey dışarıda kaldı. Bir taş merdivenden çıktık, sağda bir odaya girdim. Orada yalnız kaldım. Hafif bir lamba ziyası(ışığı) odayı tenvir ediyor(aydınlatıyor)du. Perdeler kapalıydı. Biraz sonra kısa boylu, siyah peçeli biri içeri girdi. Bana cemiyete girmekte sabit-kadem(kararlı) olup olmadığımı sordu. ***Evet*** dedim.

Gözlerimi tekrar siyah bir bezle sıkıca bağladı. Etrafı hiç göremiyordum. Geldiğimiz kapıdan çıktık, karşıda bir odaya girdik. Birkaç adım sonra ayakta durduruldum. Birisi, karşıdan doğru, bir nutuk okudu. Bunda vatanın hali, buna sebep olan idare-i zalimenin(zalim yönetim, yani Sultan Abdülhamit)

seyyiatı(günahları) mezkur(dile getiriliyor) idi. Nihayette bu seyyiatı def(yani Abdülhamit yönetimini devirmek) için teşekkül eden(oluşturulan) Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne beni kabul ettiklerini bildirdiler." [170] (*)

Daha sonrası yemin merasimidir ve Enver Bey yemin ederek artık İttihat ve Terakki içinde yerini almıştır. Kazım Karabekir de "İttihat ve Terakki Cemiyeti Neden Kuruldu, Nasıl Kuruldu, Nasıl İdare Olundu?" adlı eserinde yemin töreniyle ilgili geniş bilgi verir(sh. 79). Halil Paşa da hatıralarında yeğeninin bu sözlerini doğrulayacak ibareler kullanır[171].

Enver Bey bundan sonra İttihat ve Terakki'nin önemli isimlerindendir. Nitekim yemin törenlerinde bulunacak, önemli kararlara imza atacaktır. Ali Fuat Cebesoy da eserinde buna dikkat çekecek[172], bu genç binbaşının önemini vurgulayacaktır. Dahası Ali Fuat Paşa İttihat ve Terakki'nin başlangıçta yaşadığı sıkıntılara değinecek, ibareleri Şevket Süreyya Aydemir'in cümleleriyle örtüşecektir.

Makedonya'da bunlar yaşanırken Saray boş durmamış, Sultan Abdülhamit durumu yerinde öğrenebilmek için hafiyelerini Makedonya'ya yollamıştı, fakat İttihatçılar iyi bir istihbarat örgütüne sahip olduklarından padişahın bütün planlarını boşa çıkarmışlar, gerektiğinde cinayetlere imza atmışlardı. Bu arada İttihatçılar Sultan'ın istihbaratçılarından Nazım Bey'i de öldürmeye kalkışmışlar, suikast başarısızlıkla da, sonuçlanınca Enver Bey İstanbul'a çağrılmıştı. Bu emri vaki kararı kabul etmeyen Binbaşı Enver Bey, Haziran 1908'de Makedonya dağlarına çıkarak, kendisi gibi Padişah karşıtı olan Resneli Ahmet Niyazi Bey'e katılmıştı.

170 Halil Erdoğan Cengiz, Enver Paşa'nın Anıları(1881- 1908), sh. 57- 60
(*) Parantez içinde verilen yerler tarafımıza aittir.
171 ***Halil Paşa, age, sh.35***
172 Ali Fuat Cebesoy, Sınıf Arkadaşım Atatürk, Temel Yayınları, İstanbul 2000, sh.127

"Bundan böyle ya ölüm ya da vatanın kurtuluşu!" diyerek 3 Temmuz 1908'de Cuma günü dağa çıkan, padişaha yazdığı mektupta, "Hürriyet ve adalet namına muharebe ediyorum. Müslüman, Hıristiyan cümlesinin müşterek(ortak) haklarını istihsal edeceğim(sağlayacağım!"[173] diyen Kolağası Niyazi Bey'in hatıralarında Enver Bey ile ilgili bilgiler bulmaktayız. Şöyle ki, Saray'a Ferik Şemsi Paşa tarafından 7 Temmuz'da çekilen telgrafta Binbaşı Enver Bey'in sivil olarak ya da kılık değiştirerek dağa çıkıp, Niyazi Bey'e katıldığı bildirilmektedir[174]. Demek ki Enver Bey, Resneli Niyazi Bey'e 4 gün sonra katılmıştır. Binbaşı Enver Bey'in de dağa çıkması Niyazi Bey'in işini kolaylaştırmış, buna padişahın has adamlarından Arnavut Şemsi Paşa'nın da İttihat ve Terakki tarafından öldürülmesi eklenince Sultan II. Abdülhamit Meşrutiyet'i ikinci kez ilan etmek zorunda kalmıştı. Nitekim Niyazi Bey de Binbaşı Enver Bey'den büyük bir destek gördüğünü belirtmiştir[175].

Binbaşı Enver Bey Selanik'ten 25 Temmuz 1908 tarihinde Resneli Niyazi Bey'e çektiği telgrafta diyordu ki:

- Kardeşim tebrik ederim, yaşasın vatan, yaşasın millet, yaşasın hürriyet!..[176]

Sonuç olarak Meşrutiyet Resneli Niyazi Bey, Enver Bey ve Eyüp Sabri Bey'in dağa çıkışı ve İttihat Terakki'nin büyük desteği sonucu ikinci kez ilan edilmiş, Binbaşı Enver Bey, henüz 27 yaşında Osmanlı'nın dört bir yanında "Hürriyet Kahramanı" olarak anılmaya başlamıştı. Suhnez Yılmaz, "An Ottoman warrior abroad: Enver Pasha as an Middle Eastern Studies" adlı eserinde, "Çünkü O Meşrutiyet'in ilânıyla sadece Hür-

173 Erdal Aydoğan, İsmail Eyyüpoğlu, Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki, Alternatif Yayınları, Ankara 2004, sh.500

174 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Hatıratı, Örgün Yayınevi, İstanbul 2003, sh. 274

175 ***İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Hatıratı, sh.381***

176 Uzunçarşılı, age, sh. 381

riyet Kahramanı olmamış, aynı zamanda Avrupa'nın "Hasta Adam"ını da kurtarmıştı"[177] diyerek Binbaşı Enver Bey'in parlayan yıldızına değinmektedir.

Binbaşı Enver Bey kendisini mücadeleye öylesine adamıştı ki, dağa çıktığı sıralarda karşılaştığı herkesi hürriyet kavgasına çağırıyor, gönüllülere yemin ettiriyor ve şöyle sesleniyordu:

" Arkadaşlar,

İşte beni görüyorsunuz. Binbaşı idim, anam, babam, kardeşlerim var, hepsini bıraktım. Ben bu iş için çalışacağım..."[178].

Gerçekten Binbaşı Enver Bey bu mücadelesinde yalnız kalmayacak, halk tarafından büyük ilgi görecek, belki de İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesinde başat rol oynayarak haklı olarak Hürriyet Kahramanı unvanını alacaktır.

Onu bu olaydan sonra Napolyon'a benzetenler de olacaktır, nitekim Cemal Paşa,

- Sen artık Napolyon oldun[179], diyerek bunu dile getirecektir.

Binbaşı Enver Bey İkinci Meşrutiyet'in ilanının ardından artık askerliğinin yanına siyasetçiliği de ekleyecek, -bir ara Almanya'ya Berlin Ataşemiliteri olarak gönderilse de- İttihat ve Terakki'nin en etkili adamlarından biri olarak öne çıkacaktır[180].

4.2. İkinci Meşrutiyet'ten Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Enver Bey(Paşa)

Enver Bey'in Berlin'e ataşemiliter olarak gittiğini daha önce söylemiştik. Bu görev onun hayatında bir dönüm noktası ol-

177 *Aktaran Kenan Aksu, age, sh.6*
178 *Halil Erdoğan Cengiz, Enver Paşa'nın Hatıraları, sh. 107*
179 Şevket Süreyya Aydemir, Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006, Cilt 2, sh.17
180 Aydemir, age, sh. 27

muş, görevi dolayısıyla tanıştığı Alman bilim adamları, gazeteciler, yüksek devlet yöneticileri, dahası İmparator II. Wilhem onda bir Alman hayranlığı doğmasına yol açmıştı. Kısacası Alman kültürü, tekniği ve Alman ordusu Enver Bey'i büyülemişti. Enver Bey'in, kız kardeşi Hasene Hanım'a Berlin'den 29 Ağustos 1910'da yazdığı mektupta bu durum çok somut bir şekilde kendini belli etmektedir:

"Güzel kardeşim,

Dün burada 33.000 kişilik bir Alman kolordusunun geçit resmini seyrettim. İnsanın ağzının suyu akacak derecede mükemmel.

Prensler, fahri kumandanı oldukları alayların üniformalarını giymiş idiler. İmparatorun kızı bile, gayet şık, hussar üniforması ile alayının önünden geçti. Yarın da donanmanın talimlerinde bulunacağım. İşte buralardan size güzel selamlar ve hatıralar gönderiyorum. Küçüklerin gözlerinden öperim. " [181]

1911 Trablusgarp Savaşı'na kadar Almanya'da kalan Enver Bey, bir ara 1909 yılında 31 Mart isyanı sırasında İstanbul'a gelmiş, Hareket Ordusu'nda aktif olarak görev almıştır. Bu durumda olan, yani yurt dışında görevli olan başka subaylar da vardı: Paris Ataşemiliteri Fethi Bey, Viyana Ataşemiliteri Hafız İsmail Hakkı Bey de[182] vardı.

Akabinde Sultan Abdülhamit Şeyhülislam Mehmet Ziyaeddin Efendi'nin fetvası ile tahttan indirilmiş[183], darağaçları kurulmuştu.

Bundan sonrası artık Enver Bey için hızlı bir yükseliş olacaktır. Enver Bey İttihat ve Terakki'nin "Hürriyet Kahramanı"

181 *Aydemir, sh. 212*
182 Türkmen Parlak, Yunan Ege'ye Nasıl Geldi?, İzmir Sosyal Hizmetler Vakfı Kültür Yayınları, İzmir , 1983, sh. 48
183 Parlak, age, sh48

olarak bütün ipleri eline alacak[184], çok geçmeden de Devlet-i Aliyye'nin ikinci adamı olacaktır.

Almanya'daki görevine devam eden Enver Bey, İtalya'nın Trablusgarp'ı 29 Eylül 1911'de işgal etmesi üzerine Berlin'den koşup gelmiş, Hareket Ordusu Kurmay Başkanı Kıdemli Kolağası Mustafa Kemal Bey ve Paris Ataşemiliteri Binbaşı Fethi(Okyar) Bey ile birlikte Trablusgarp'a hareket etmişti[185].

Birliğini 1870 yılında kuran, hammadde ve Pazar arayışı içinde olan ve bu amaçla gözünü Afrika kıtasına diken İtalya, İngiltere ve Fransa'nın onayını aldıktan sonra[186] Trablusgarp'ı işgal etmişti. İtalya'nın bu sömürgeci emellerine karşı Osmanlı Devleti'nin bölgeyi savunabilecek ne bir donanması, ne de ordusu vardı. Artık iş gönüllü ve vatansever Türk subaylarına kalıyordu.

Enver Paşa'ya yakınlığıyla bilinen ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın son başkanı olan Hüsamettin Ertürk, Trablusgarp'la ilgili şu bilgileri verir:

"Harbiye Nezareti'nde Hareket Ordusu'nun kahraman kumandanı Mahmut Şevket Paşa bulunuyor ve bazı fedai zabitanı gizlice ya Balkanlardan Yunanistan üzerinden ya da Mısır'dan Afrika şimalinden Trablusgarp'a koşturuyordu. Bunların içinde Berlin Ataşemiliteri Erkan-ı Harp Binbaşısı Enver Bey, Paris Ataşemiliteri Binbaşı Fethi(Okyar) Bey, Hareket Ordusu Kurmay Başkanı Kıdemli Kolağası Mustafa Kemal Bey ilk koşup gelenler içinde sayılabilirdi.

Trablusgarp'taki kuva-yı askeriyenin başında Halepli Ethem Paşa bulunuyordu. Gönüllü zabitan içinde Cevat Ab-

184 Şükrü Hanioğlu, Kendi Mektuplarında Enver Paşa, Der Yayınları, İstanbul 1989, sh. 19
185 Hüsamettin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, Sebil Yayınevi, İstanbul 1996, sh. 75, Hammer, c.9, s.636
186 Emir Şekip Arslan, Bir Arap Aydınının Gözüyle Osmanlı Tarihi, sh. 287, Hammer, Cilt 9, sh.635

bas, Atıf(İsmet Paşa'nın yaveri), Fuat Bulca, Süleyman Askeri(Teşkilat-ı Mahsusa'nın sonradan reisi), Gazzeli Cemal, Manastırlı Nuri, Piyade Mülazımı Boşnak Fazıl, Doktor Refik Saydam, Doktor Nihat Sezai, Kuşçubaşızde Eşref, Afyonkarahisarlı Ali(Çetinkaya), İşkodralı Ali Rıza, Müşir Fuat Paşa'nın oğlu Reşit, diğer oğlu İslam, Jandarma Yüzbaşısı Kadri, Süvari Mülazımı Fuat, Topçu Yüzbaşı İsmail Hakkı, Mülazım-ı Evvel Arif, Yüzbaşı Ali(Tayyareci Sadık Bey'in ağabeyi), Süvari Yüzbaşısı Çerkez Reşit, Piyade Mülazım-ı Evveli meşhur Yakup Cemil, Bingazili Yusuf Şetvan, doktor kaymakamı İbrahim Tali, Erkan-ı Harp Binbaşısı Halil(Enver Paşa'nın amcası), Nuri Bey(Enver Paşa'nın biraderi), Trablusgarplı Süleyman el- Baruni, Erkan-ı Harp Miralayı Neşet Beyler, Trablusgarp'ta Derne, Tobruk, Musata cephelerinde harbe girmişlerdi.

Enver Bey, Bingazi ve Derne'deki, Mustafa Kemal Tobruk'taki kuvvetlerin başına geçmişti. Bu iki ateşli ve hürriyetperver zabit, talihlerinin başlangıcında birbirlerine rakip vaziyette duruyorlardı. Yerli Arap mücahitler de bu istilaya karşı duydukları nefret ve intikam hissiyle savaşıyorlardı."[187].

Türk subayları bölgeye adım atar atmaz yerlileri örgütlemeye başlamışlar, bütün imkânsızlıklara ve mahrumiyetlere rağmen İtalyanları sahile çivilemişlerdi, İtalyanlar bir türlü ilerleyemiyorlardı. Bu durumu Binbaşı Halil Bey hatıralarında şöyle anlatır:

"Eldeki cephane her savaşçıya ancak yirmi fişek verebileceğimiz kadardı. Hiçbir taraftan da cephane ikmali yapmak imkânı yoktu."[188]. Ama bunun da çözümü bulunmuş, ani ve beklenmedik baskınlarla İtalyanlardan yüklü miktarda silahlar ele geçirilmişti.

187 Hüsamettin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, sh. 75- 76
188 Halil Paşa, İttihat Terakki'den Cumhuriyete BİTMEYEN SAVAŞ, sh. 10

Bölge halkının bir anda sevgilisi haline gelen Binbaşı Enver Bey de mektuplarında bu sahnelere ve İtalyanların, Türk subaylarına her şeyiyle bağlı Arap çetelerine değinir:

"Dün Derne'nin çok yakınındaydım. Düşman siperleri ayaklarımın altındaydı ve bir zırhlı şehrin önünde geziniyordu. Araplar beni her yerde görmekten nasıl da mutlular. Zırhlıların mermilerinden feci şekilde korkuyorlardı. Ama bugüne kadar atılan binlerce merminin hiçbir hasar yapmadığını, kimseyi yaralamadığını gördüklerinde şimdi (düşmanı) aşağılamaya başladılar. İleri durumda olan İtalyanlara geri adım attırdılar. Ama düşman, baskın yapmayı deneyeceği yerde, ciddi kayıplara neden olarak durmadan kendilerini hırpalayan 10- 100 muharipten müteşekkil Arap çetelerinden korkuyor. Gece baskınlarının sürdüğü 10 gün boyunca Araplar sadece 9 ölü ve 1 yaralı verirken, İtalyanlar 200'den fazla ölü verdiler. Derne şehrini ele geçirmeyi ve İtalyanları suya dökmeyi ne kadar arzuluyorum [bir bilseniz]."[189].

Enver Bey ve diğer Türk subayları burada Sünusi tarikatından ve bu tarikatın piri Şeyh Ahmed eş- Şerif es- Sünusi'den büyük destek görmüş[190], İtalyanların durdurulmasında önemli rol oynamıştı. Osmanlı'ya ve Türklere büyük bir saygı duyan ve sevgiyle bağlı buluna Sünusiler, Türk subayları bölgeyi terk ettikten sonra Trablusgarp'ta İtalya'ya karşı mücadelelerini 1915 yılına kadar sürdürmüşler[191], dahası Osmanlı Devleti'nin "Kutsal Cihat" çağrısına büyük bir arzuyla katılmışlardı[192].

Söz Sünusilerden açılmışken Trablus Valisi Müşir İbrahim Paşa'nın bir tespitine vurgu yapmak istiyoruz, Paşa Babıâli'ye şu mektubu yazmıştı: "Savaşçı ve savaş konusunda uzman Trab-

189 Hanioğlu, age, sh.95
190 Philip Hendrick Stoddard, Teşkilat-ı Mahsusa, Arma Yayınları, İstanbul 2003, Çeviren: Tansel Demirel, sh. 60
191 Stoddard, age, sh. 89
192 Stoddard, age, sh. 91

lus halkı, yabancı bir devletin saldırısında şehirlerini koruyabilirler, fakat bunun için cephane ve yeterli silah olması gerekir. İtalya gibi bir devlet bu bölgeye saldırdığı zaman, Osmanlı'nın emrinde Trablus'a güvenli bir şekilde silah ulaştıracak deniz gücü olmazsa; Trablus kışlalarına yeterli sayıda silah gönderilmesi ve Trablus'ta silah ve mermi fabrikasının kurulması gerekir ki, bu şekilde ihtiyaç anında halkın kendini korumasını sağlayacak yeterli cephane oluşturulabilir."

İtalya Trablus ve Berka'ya saldırmak için uzun zamandan beri hazırlık yapıyor, şeklindeki bütün uyarılara rağmen ne yazık ki Devlet-i Aliyye bu ikazlara kulağını tıkamıştı.

Dahası Sünusi tarikatı şeyhleri bölgenin İtalya tarafından çok yakın zamanda mutlaka işgal edileceğinin altını çizip, Osmanlı Devleti'ne gerekli önlemi alması için yaptığı çağrılar da dikkate alınmamış[193], bölge hiç yoktan yere elden çıkmıştı.

Ne yazık ki Enver Bey'in 3 aylık zorlu ve insanüstü bir uğraşla 15.000 altın harcayarak oluşturduğu 20.000 kişilik ordu[194] İtalyanlara öldürücü darbeyi vuracakken, başta Enver Bey olmak üzere bütün Türk subayları İstanbul'a çağrılmıştı, çünkü Balkan ülkeleri Osmanlı'ya savaş açmıştı.

Enver Bey'in Trablusgarp'tan ayrılmadan önceki son mektubunda burayı istemeyerek terk ettiğini, çünkü vatanının refahı ve korunması için İstanbul'a gitmek zorunda kaldığını yazar. Mektuptaki şu ibareler oldukça ilginçtir ve Enver Bey'in buradan nasıl bir halet-i ruhiye içinde ayrıldığını gözler önüne serer: " Tam yola çıkışımdan bir gün önce, ders görmeye gitmiş olan talebeler Bingazi'den geldiler. Milli marşlar söylüyorlardı, böyle güzellikleri olan bir memleketi terk etme düşüncesi beni öyle fena etti ki, ağlamaya başladım..."

193 Emir Şekip Arslan, Bir Arap Aydınının Gözüyle Osmanlı Tarihi, sh.288
194 Hanioğlu, age, sh. 109

Şevket Süreyya Aydemir de bölgede 1911'den 1919 yılı başlarına kadar süren Arap direnişinin en büyük mimarının Enver Paşa olduğunu vurguladığı gibi, Enver Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı sırasında bölgeye bir Alman denizatlısı ile Şehzade Osman Fuat Efendi'yi gönderdiğinin altını çizer[195].

Burada Suhnez Yılmaz'ın ilginç bir tespitine daha değinmek istiyoruz: "Enver Paşa'nın bazı makalelerinden de görüleceği üzere o kendisini Batılı güçlere karşı direnen bir savaşçı olarak görür ve genellikle bu mücadelede yalnız olduğunu anlatmaya çalışır. Mektuplarında şu fikre sık sık rastlanır: ***Bu sefer Avrupalılara Türklerin içerisindeki vatanperverliğin ölmediğini ispat edeceğim ve sonra da düşmana nasıl hesap sorulacağını çok iyi bildiğimizi***" [196]

Trablusgarp'ın elden çıkışını imparatorluğun tasfiyesi olarak gören Batılılar da vardır[197]. Haley, Trablusgarp'taki başarının en büyük mimarının Enver Bey olduğunun altını çizerken, ortadaki tabloyu, bir başarıdan çok mucize olarak niteler[198].

4.3. Balkan Savaşları ve Enver Bey

Fransız İhtilali Balkan uluslarında milliyetçilik duygularını alevlendirmiş, buna Rusya'nın da Panslavizm propagandası da eklenince Balkanlar bir alev fıçısına dönmüş, 19. yüzyıl boyunca Yunanlılar, Sırlar, Karadağlılar bağımsızlıklarını kazanmışlar, buna 1909 yılında Bulgarların da istiklali eklenmişti. Ama Rusya'nın bölge üzerindeki emelleri her gün biraz daha artmaktaydı. Moskova sonunda emeline ulaşmış, dahası Balkan devletlerini bir araya getirerek Osmanlı Devleti'ni iyice köşeye sı-

195 Aydemir, cilt 2, sh.241
196 Aksu, sh.7
197 Carles D. Haley, Son Savaşçı Enver Paşa, İstanbul 2000, Çeviren: Necdet Özbek, sh.8
198 *Haley, age, sh.9*

kıştırmıştı. Osmanlı'nın 20. yüzyıl başlarında yaşayacağı Balkan hezimeti kapıdaydı artık.

Tarihler 8 Ekim 1912'yi gösterirken Karadağ Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiş, bunu Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan'ın savaş ilanları izlemişti. Acıdır ki, Balkan devletleri Türklere savaş ilan ettiğinde Osmanlı Devleti bütün ordularını terhis etmişti.

Osmanlı orduları dört cephede savaşıyordu, fakat ordu bu savaşa hazırlıklı olmadığından bütün cephelerde mağlubiyetler birbirini izlemiş, düşman Çatalca'ya kadar dayanmıştı[199].

Elden çıkan Rumeli'de ise durum vahimdi. Türkler ve Müslümanlar acımasızca katlediliyor, vahşet sınır tanımıyordu. Jurnal de Selanik Gazetesi'nin eski başyazarı Samuel Levi'nin şu mektubu her şeyi bütün çıplaklığıyla göz önüne sermektedir:

" Serez'de bir Türk, Bulgarların şehre girişi sırasında üzerlerine iki defa ateş etmiş. Bu hareket istila ordularının kumandanları tarafından verilen bir izinle korkunç bir katliamın başlangıcı oldu. Kumandanlarının müsamahalı bakışları ve yerli Ortodoksların yönetimi altında yirmi dört saat müddetle Bulgar askerleri kan ve ganimet sarhoşluğu içinde öldürdüler, yağmaladılar. Bu misli görülmemiş kasaplıkta 1500'den ziyade Müslüman kesildi. Pek tabii Yahudiler de bundan kurtulamadılar.

...Kavala'da insan kırımı o kadar müthiş olmadı. Fakat haksız ve vahşi davranışları burada da devam etti. Koyunlar gibi boğazlanan Müslüman eşrafın sayısı 150'yi buldu.

Drama'da, Nusretli'de, İskeçe taraflarında, Demirhisar'da ve Hıristiyanların Müslümanlar hakkında takibatta bulundukları hemen her tarafta, az çok aynı sahneler görülmüştür.

199 Emir Şekip Arslan, age, sh. 305

Hem de subayların gözleri önünde, belki de onların istek ve emriyle.

İslam'ı mahvetmeye, İslam'ın kökünü kazımaya yemin eden bu istilacılar aşağı yukarı 70.000 Müslüman'ı öldürmüşlerdir.

İnsanın öfkesini kabartacak bir şey varsa, o da galiplere casusluk eden Osmanlı uyruklu Ortodoksların tutumudur."[200]

Osmanlı Devleti için tek şey kalmıştı, barış istemek. Aralık 1912'de Avrupa devletlerinin de araya girmesiyle Londra Konferansı toplanmıştı. İktidardaki İngiliz Kamil Paşa Hükümeti dış politikada o kadar teslimiyetçi ve pasifti ki, Avrupalıların sunduğu bütün teklifleri kabul etmek üzereydi. Buna başta Edirne olmak üzere bütün Doğu Trakya'yı düşmana bırakmak da dahildi. Ama Kamil Paşa Hükümeti'ni bir sürpriz bekliyordu: Babıâli Baskını[201].

4. 4. Babıâli Baskını (23 Ocak 1913)

Doğan Avcıoğlu'nun, "Bu sırada Enver, kır atına binerek, silahşorlarıyla birlikte Babıâli'ye yürümüş ve Kamil Paşa'nın istifasını alarak Mahmut Şevket Paşa'yı iktidara getirmiştir"[202] diye nitelediği Babıali Baskını yakın tarihimizin belki de en önemli olaylarından, 20. yüzyıl Türk tarihinin askeri darbelerinden biridir. Öyle ki, İttihat ve Terakki bundan sonra iktidarı tamamen ele geçirecek, 1918 yılının Ekim ayına kadar 5 yıl 9 ayı aşkın bir süre Osmanlı Devleti'nin kaderini tayin edecektir. Bazı tarihçilerin bilgisayar oyunlarını bile gölgede bırakabilecek bir eylem diye nitelediği Babıâli Baskını'na kısaca değinmek istiyoruz.

200 *Türkmen Parlak, Yunan Ege'ye Nasıl Geldi, sh.78*
201 Tevfik Çavdar, İttihat ve Terakki, sh. 71
202 Hüsamettin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, sh. 91

Aklın alamayacağı ölçüde cüretkâr bir girişim olan Babıâli Baskını[203] dış politikada teslimiyetçi bir tavır sergileyen, ama buna rağmen içte başta İttihat ve Terakki olmak üzere muhalefeti susturmak için her türlü şiddetten ve ayak oyunlarından kaçınmayan iktidardaki Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na bir tepki olarak doğmuştur. Peki, neydi iktidar partisinin dış politikadaki başarısızlıkları ya da baskına sebep olan etmenler?

Osmanlı orduları Lüleburgaz Meydan Savaşı'nı kaybetmiş, Bulgar ordusu Çatalca kapılarına dayanmış, bunun üzerine Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti devrilmiş, hükümeti kurma görevi İngiliz Kamil Paşa'ya verilmişti. Hükümetin harbiye nazırı ise herkesin korktuğu ve çekindiği Çerkez Nazım Paşa[204] idi. Nazım Paşa İttihatçılar tarafından kandırıldığı için zamanla bu partiye tavır almaya, hatta örgüt mensupları hakkında kovuşturmalara bile katılmaya başlamıştı. Zaten baskını yapacak İttihatçıların tek çekindiği isim de Nazım Paşa idi. Nazım Paşa - İttihat Terakki münasebetleri Tevfik Çavdar'ın Talat Paşa adlı eserinde genişçe anlatılmaktadır[205].

Tekrar savaşa dönelim: Osmanlı orduları Rumeli'de erimiş, üstüne üstlük kolera da kara bir bulut olarak askerlerimizin üzerine çökmüştü[206].

Osmanlı Devleti'nin ateşkes isteğinin ardından taraflar büyük Avrupa devletlerinin önerisiyle Londra'da toplanmış, fakat konferanstan bir sonuç çıkmamıştı. Osmanlı çaresizdi, çizilecek Midye- Enez hattını ve Edirne'nin elden çıkışını kabul etmek üzereydi. İşte Kamil Paşa Hükümeti 23 Ocak 1913 tarihinde toplanmış, konuyu görüşmeye hazırlanmıştı. Verilecek

203 Tevfik Çavdar, Talat Paşa(Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 1984, sh.243- 245

204 Şevket Süreyya Aydemir, age, cilt 2, sh. 381

205 Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, sh. 91

206 Enver Bey 6 Haziran 1912'de Trablusgarp'ta yarbaylığa yükselmişti, Şevket Süreyya Aydemir, cilt 2, sh. 367

karar belliydi, Batı Trakya elden çıktığı gibi Edirne'nin de Bulgarlara verilmesi onaylanacaktı.

Hüsamettin Ertürk anılarında bu durumdan, yani Edirne'nin elden çıkma ihtimalinden en çok İttihatçıların etkilendiğini[207] belirtir. Yarbay Enver Bey[208], 12 Ocak 1912 tarihli mektubunda bu duruma açıkça tavır alır, bu mektupta sanki bir darbenin kokusu sezilmektedir:

"Eğer Heyet-i vükela Edirne'yi hiçbir çaba göstermeden bırakırsa orduyu terk edeceğim, açıktan açığa harp çağrısında bulunacağım, ne yapacağımı bilmiyorum, daha ziyade söylemek istemiyorum. Tavsiyelerini düşüneceğim! Vatanı kurtarmak ya da şerefimle ölmek için her şeyi alt üst edeceğim. Daha iyisini kurtarmak için yıkacağım[her şeyi]! Ama bu kadar uzağa gitmeye ihtiyacım olmayacağını ümit ederim" [209]

Yarbay Enver Bey, İttihat ve Terakki'nin düşüncelerini yansıtıyordu sanki bu mektubunda. Çünkü cemiyet hükümetin icraatlarına ağır ve şiddetli tepkiler veriyor, illegal muhalefetin her türlüsüne baş vuruyordu.

İttihat ve Terakki'nin ilk toplantısı Vefa'da Emin Beşe'nin evinde yapılmış, bu toplantıya Talat(Paşa) Bey, Prens Sait Halim Paşa, Hacı Adil Bey, Ziya Gökalp, Binbaşı İsmail Hakkı Bey, Binbaşı Fethi(Okyar) Bey, Mithat Şükrü(Bleda) Bey, Yarbay Cemal(Paşa) Bey, Doktor Nazım Bey, Kara Kemal Bey katılmıştı[210]. Yarbay Enver Bey ise teftişte olduğundan toplantıya katılamamış, toplantı amacına ulaşamadan dağılmıştı.

Çok geçmeden ikinci toplantı yapılmış, ateşli tartışmaların ardından Talat Bey'in, " Enver senin tedbirin nedir?" sorusuna, Enver Bey'in,

207 Kendi Mektuplarında Enver Paşa, sh. 224
208 Tevfik Çavdar, Talat Paşa, sh. 251
209 *Cemal Kutay, Üç Paşalar Kavgası, Yelken Matbaası, İstanbul 1978, sh. 83-84*
210 Taylan Sorgun, İttihat ve Terakki(Devlet Kavgası), Kum Saati Yayınları, İstanbul 2003, sh. 234

- Bir baskınla bu işi halletmek en kestirme yoldur. Babıali zorla ele geçirilmelidir. Benim aklıma başkaca tedbir gelmiyor, çünkü başka çare yoktur. Eğer bunu yapmazsak bütün yaptıklarımız boşa gidecektir... Ya her şey elimizde olmalıdır ki, Edirne'yi alabilelim yahut da kaderi beklemeli... Ama ben beklenilmesinden yana değilim... Kötüsü gelmiştir. Bunu hep söylersiniz... O halde vaziyet kötüsünün üzerine gitmektir.

sözü ile toplantıdan baskın(buna darbe de diyebiliriz) kararı çıkmıştı. Alınan karar gereği Babıâli basılacak, hükümet zor kullanılarak devrilecekti. Baskının yapılacağı tarih ise 23 Ocak 1913 idi. Enver Bey 23 Ocak 1913 tarihli mektubunda darbeye değinmekte, kararlılığını ortaya koymaktadır. Bu satırlarda derin bir tevekkül de göze çarpar:

"Sevgili dostum, bugün ne olacağını bilmiyorum. Dün hükümetin sarayda topladığı meclis, 60 memur ve ayan üyesi oy birliğiyle bir karar aldılar(büyük bir bölümünün itirazına rağmen): Harpten kaçınmak. Böylece kendi tedbirlerimi almaktan başka yapacak bir şeyim yok, yani hükümeti düşürmek. Her şey şimdiden hazır.

Eğer bu, memleketi kuracaksa mutlu olurum. Ölürsem vazifemi yapmış kabul ederim kendimi. Allah'a dua ediyorum, projem Türkiye'ye mutluluk getirmezse, beni öldürmesi için dua ediyorum. Allah sizi korusun – ata binmem lazım, beni bekliyorlar..."

23 Ocak 1913
Sabahın 07'si

Bundan sonrası yıldırım hızıyla gelişecekti. Harbiye Nazırı Nazım Paşa toplantıyı basan İttihatçılara direnen tek devlet adamı idi.

- P...ler!..Siz beni aldattınız. Bana söz verdiğiniz söz böyle miydi?[211]

diye hakaretlere başlayan Nazım Paşa, sözlerinin peşini getirememiş, İttihat Terakki'nin fedailerinden Yakup Cemil tarafından öldürülmüş[212], darbe Sadrazam Kamil Paşa'nın istifası ile amacına ulaşmıştı. Zaten Enver Paşa da darbenin tamamlandığını belirtir[213].

Haley Babıâli Baskını'nı İttihat ve Terakki'nin devlet yönetiminde tek güç haline getirdiğine değinir ve darbenin Talat Paşa'nın yeniden doğuşunu temin ettiğini[214] söyleyerek olaya farklı bir boyut katar.

Yarbay Enver Bey Kamil Paşa'dan istifa yazısını almış, zaman geçirmeden saraya gelmiş ve Mahmut Şevket Paşa'nın sadrazam atanmasına dair irade-yi seniyyeyi(padişah kararı) alarak[215] İttihat ve Terakki'nin artık padişahtan sonra ikinci otorite olduğunu ilan etmişti.

4.5. Edirne'nin Enver Bey Tarafından Kurtarılması

İttihat ve Terakki'nin Babıâli Baskını'nın belki de en başta gelen gerekçesi Edirne'yi kurtarmaktı, fakat daha darbenin sıcaklığı soğumadan, kanları kurumadan 30 Mayıs 1913'te Londra'da yapılan görüşmelerde bu serhat şehri Bulgaristan'a bırakılmış, bu da iktidar partisini oldukça zor durumda bırakmıştı[216]. İttihat ve Terakki erkânı zor duruma düşmüştü ki, yardıma İkinci Balkan Savaşı yetişti. Balkan devletleri ele geçirdikleri toprakları paylaşamayınca birbirine düşmüş, Sırbistan,

211 Haley, Son Savaşçı Enver Paşa, sh.33
212 İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, cilt 4, İstanbul 1972, sh. 400
213 Haley, age, sh. 35
214 Ertürk, age, sh. 96
215 Hasan Babacan, (2002) "Enver Paşa", Türkler Ansiklopedisi, Ankara,, Cilt 13, Sh.268
216 Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, Ankara 1983, cilt 2, Sh.396, Ertürk, sh.96

Romanya, Yunanistan, savaşta aslan payını alan Bulgaristan'a çullanmışlar, zor durumda kalan Bulgaristan geri çekilmeye, ele geçirdiği yerleri boşaltmaya başlamıştı. Bulgarların boşalttığı yerlerden biri de Edirne idi[217].

İşte bu durum İttihat ve Terakki'yi rahatlatmış, Cemal Bey ve Mithat Şükrü Bleda kabine üyeleriyle görüşerek hükümeti ikna etmiş, hükümet başta İngiltere olmak üzere hiçbir tehdide kulak asmadan Edirne üzerine yürünmesi emrini vermişti.

Enver Bey başkanlığında harekete geçen kuvvetler - ki bunların çoğu gönüllüdür-[218], Bulgarların bıraktığı bölgeleri hızla ele geçirmişler, Fethi Bey Kırklareli'ni, Enver Bey de Edirne'yi kurtarmıştı[219]. Artık O Edirne'nin ikinci fatihidir ve bu unvan onun şöhretine yeni halkalar ekler[220].

23 Temmuz'da Edirne'yi kurtaran Yarbay Enver Bey artık bir kahramandır ve çok yoğun duygular içindedir. Nitekim 2 Ağustos tarihli mektubunda da bu duygularını açıkça dile getirir:

"Çocuk gibi sevinçliyim, bütün İslam dünyası bana hayran diye değil, kendimden memnun olduğum için. Bir gecede Edirne'ye girebilen tek kişi olduğum için bir de, kalelerin tamiratı hızla yapılmakta. 230 top işimize yarayacak.- - Gördünüz mü sevgili dostum, gece gündüz çalışmakta haklıyım. İşte böylece vatanın menfaatini emniyetini emanet edebileceğimiz bir ordumuz var ve bugün vazifemizi bu lanet savaşın başında olduğundan çok daha iyi yerine getirebilecek kabiliyetteyiz, bütün kaybettiklerimize rağmen.

Dünün müttefikleriyle yapılan bu harpten hoşnut olup olmadığımızı sormuşsunuz. Memleketin menfaati bakımından

217 Hanefi Bostan, Said Halim Paşa, İrfan Yayınevi, İstanbul 1992, sh.36, Babacan, agm., sh. 268

218 *218 Ertürk, bu gönüllülerden çoğunun Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olduğunu belirtir, s.396-400*

219 *Bostan, age, sh.37*

220 Aydemir, age, cilt 2, sh. 402

evet. Ama kuvvetlerini insanlık için harcayabilecek binlerce gencin, kasap kıyımında gittiklerini düşününce üzülüyorum"[221]

Enver Bey mektubunda Bulgarların yaptığı mezalime de değinmekte ve üzüntüsünü dile getirmektedir.

Enver Bey bundan sonra şöhret basamaklarını hızla tırmanacak, 1914 yılında Naciye Sultan ile evlenecek, bu evlilik vesilesi ile hem Osmanlı Hanedanı'nın ve hem de Halife'nin damadı olacaktı[222]. Artık ipler Yarbay Enver Bey'in elindeydi.

Enver Bey'in bundan sonra tek hedefi vardır: Devletin iki numaralı adamı, yani erkan-ı harbiye reisliği. Ama bu çok zordur, çünkü Enver Bey henüz yarbaydır. Bu düşünceye Said Halim Paşa ve Talat Bey başta olmak üzere devletin ileri gelenleri karşı çıkınca Enver Bey hemen silahşorlarını devreye sokar. Süleyman Askeri, Yakup Cemil, Albay Afyonlu Ali(Çetinkaya), İzmitli Mümtaz, Filibeli Hilmi, Hüsrev Sami[223] gibi fedaileri kullanarak paşalık(tuğgeneral) rütbesine yükselir. Artık kendisini Enver Paşa diye anacağız.

Enver Paşa bundan sonra orduda temizlik harekâtına girişmiş, alaylı diye anılan subayları emekliye sevk etmiş, Alman subaylarını Türk ordusunu eğitmek üzere İstanbul'a çağırmıştı. Enver Paşa'nın bu faaliyetlerine Haley genişçe değinir[224]. Ayrıca orduda "Enveriye" adlı askeri başlıklar ve yine "Enveriye" denen sesli ve sessiz harflerin her birinin ayrı yazılması ile uygulanan bir yazı biçimi gibi yenilikler yapılmıştır[225].

Enver Paşa'nın yaptığı bu yenilikler yeni Türk devletini kuracak olan Mustafa Kemal Atatürk'ün işini oldukça kolaylaştıracaktır, çünkü Mustafa Kemal Atatürk modern

221 Hanioğlu, age, sh. 24
222 Aksu, s.21
223 *Aydemir, c. 2, sh. 414-418*
224 Haley, Son Savaşçı Enver Paşa, sh. 54-60, Bostan, age, sh.43
225 *Babacan, agm, sh. 268*

Türkiye'yi kurarken Enver Paşa'nın kadrosundan çok yararlanacaktır[226].

4. 6. Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşına Girmeden Önceki Manzara

Temel sebebi sömürgecilik yarışı olan Birinci Dünya Savaşı, 28 Haziran 1914'te "Genç Bosna" örgütüne mensup[227] bir Sırp milliyetçisinin Avusturya- Macaristan Veliahdı Arşidük Ferdinand'ın Saraybosna'da öldürmesiyle başlamış, peşinde acı hatıralar bırakacak olan 20. yüzyılın ilk büyük kıyımı sahne almıştı.

Savaşın başında Osmanlı Devleti tarafsızlığını ilan etmişti, fakat Avusturya-Macaristan'ın yanında yer alan Almanya'nın tek derdi Osmanlı'yı savaşın içine çekmek[228], böylece Rusya yükünden kurtulup, Avrupa cephesinde rahatlamaktı.

Almanya ile Osmanlı yakınlaşması Enver Paşa'nın özellikle Trablusgarp mektuplarına da bakılırsa 20. yüzyılın başlarında başlamıştır.

Başlangıçta özellikle Rusya ile Osmanlı'nın doğu vilayetleri üzerinde pazarlık masasına oturan Almanya[229], zamanla Osmanlı'nın İngiltere, Rusya ve Fransa karşısında zor duruma düşmesinden yararlanarak Devlet-i Aliyye'ye yaklaşmış, İngiltere'nin Uzakdoğu ve Hindistan topraklarını ele geçirmek için Türkiye'yi bir atlama taşı olarak görmüştü. Öyle ki, aynı Almanya yanına Avusturya- Macaristan Devleti'ni de alarak Osmanlı'ya,

226 *Babacan, agm, sh. 268*
227 Birinci Dünya Savaşı Ansiklopedisi, Görsel Yayınları Ansiklopedisi, İstanbul, cilt 1, sh. 20
228 *Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, cilt 2, sh. 382- 385*
229 Bayur, s. 146

-Teslim olunuz, Avrupa'daki toprakları bırakınız, başka çareniz yok!.. diyen[230] devletti.

Türkleri çantada keklik gören Almanya İktidardaki İttihat ve Terakki Partisi'nin 1913 sonlarında ittifak teşebbüsüne olumsuz yanıt vermiş[231], muhatap bile almamıştı. Savaş yıllarını Filistin'de yaşamış bir kurmay binbaşının, "Almanların arzusuna katılmamak, sularında gitmemek bir musibetti. Fakat onların her dediğini yapmak da şahsen faydalı olsa bile, bu durum ordumuz, vatanımız için bir başka musibetti. İhtiyar olunacak bir hareket tarzında insan ya kendini ya da vatanın çıkarlarını feda etmek zorunda idi. Çünkü Almanlar taraftarlarını çok iyi tanırlar, kendilerine karşı çıkanları Osmanlı ordusundan veya hiç olmazsa, kendilerince önemli gördükleri işlerin başından uzaklaştırmakta zorluk çekmezlerdi."[232] diye nitelediği Almanlar, Avusturya – Macaristan Devleti'nin baskısıyla Wangenheim'in ve Şansölye Betmann- Holweg'in itirazına rağmen Kayzer II. Wilhem'in emriyle 2 Ağustos 1914'te Osmanlı Devleti ile gizli bir anlaşma imzalamıştır[233].

Wangenheim'in 2 Ağustos 1914 tarihinde Almanya Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği mektup şöyle başlıyordu: "İttifak muahedesi bugün öğleden sonra saat dörtte imzalandı. Metin gönderiliyor."[234]

Wangenheim'in bahsettiği muahede metni, yani ittifak antlaşması şu şekildeydi:

Anlaşmayla bağlanan her iki taraf Avusturya - Macaristan'la, Sırbistan arasındaki mevcut anlaşmazlıkta tarafsızlıklarını muhafaza etmeyi üzerlerine alırlar.

230 *Aydemir, c. 2, sh. 503*
231 Bostan, s. 50
232 Binbaşı Vecihi, Filistin Ricatı, Dersaadet – Matbaa-i Askeriye 1337 (1921), s.19
233 Babacan, agm, s. 269
234 *Ernest Jackh, Yükselen Hilal, Uğur Kitabevi, 1946, Çeviren Perihan Kuturman, sh.37*

Eğer Rusya fiili askerî tedbirler almak suretiyle müdahale edecek olur ve bu suretle Avusturya - Macaristan hakkında Almanya için casus foederis hali ortaya çıkarsa bu gibi vaziyette casus foederis Türkiye için de yürürlüğe girer.

3. Harp halinde Almanya askerî heyeti Türkiye'nin emrine bırakılacaktır. Derhal yürürlüğe girecek olan Ekselans (Türk) Harbiye Nazırıyla, Ekselans (Alman) askerî heyeti reisi arasında evvelce yapılan anlaşmaya göre Türkiye sözü geçen askerî heyete (Türk) ordusunun genel kumandasında gerçek bir nüfuz sağlayacaktır.

Bir tehdit olması halinde Almanya, icap ettiği takdirde Osmanlı İmparatorluğu'nun arazisini silâhla müdafaayı üstüne alır.

Bu anlaşma şimdiki anlaşmazlıktan çıkabilecek milletler arası kargaşalıklardan her İki memleketi korumak için adı geçen yetkili temsilciler tarafından imzalanır imzalanmaz yürürlüğe girer ve 31 Aralık 1918 yılına kadar aynı suretle yürürlükte kalır.

6. Bu belge Majeste Alman Kaiser'i ve Prusya İmparatoru ile Majeste Osmanlı İmparatoru tarafından tasdik edilecektir. Tasdikli anlaşmalar imzadan sonra bir ay içinde teati edilecektir.

7. Bu anlaşma gizli kalacaktır, ancak sözü geçen her iki tarafın muvafakatinden sonra anlaşmayı yapanlardan biri tarafından açıklanabilir.

İmza:
Freiherr von Wangenheim
Said Halim (Sadrazam)

3 üncü maddeye ait not: Türkler Majeste Sultanın Türk ordusunun başkumandanı bulunması dolayısı ile bu bendi arzu

ettiler. Mamafih daha evvelden General Liman, Enver Paşa ile askerî heyete gerçek kumandayı garanti eden etraflı bir anlaşma yapmış olduğundan beni haberdar etmişti.

7 inci maddeye ait not: Sadrazam kendisinin ihtimal dahilinde bulunan devrilmesi halinde bile Türkiye'nin kayıtsız Şartsız bağlı kalması için anlaşmanın her iki hükümdar tarafından açık ve kesin bir surette tasdik edilmesini arzu ediyor.

Bunun için her şeyden evvel imparator tarafından verilmiş hususî mezuniyeti en çabuk bir surette göndermenizi rica ederim. Anlaşmanın aslını kurye ile göndermek hususunda ele geçecek en yakın bir fırsata kadar burada alıkoyuyorum."[235]□

Alman büyükelçisinin mektubundan anlaşılıyordu ki, Türkler için artık bir savaş kaçınılmazdı. Büyükelçi Wangenheim'in Almanya hariciyesi ile aşağıdaki yazışması hem Almanya'nın niyetini, hem de Türkleri nasıl bir tehlikenin beklediğini açıkça ortaya koyuyordu:

4.6.1.Alman Hariciye Nezaretinden Almanya'nın İstanbul Elçisine

Berlin 3 Ağustos 1914

Akdeniz'de yapılmakta olan gemi hareketlerimiz dolayısı ile ittifakın muvakkaten gizli tutulmasını Türkiye hükümetinden lütfen rica ediniz. İngiltere'nin bize karsı müdahalesi hesaba alınmak mecburiyeti baş gösterdiği andan itibaren Britanya deniz heyetinin Türk filosuna hiç bir zarar getirmemesi için gereken tedbirleri lütfen hazırlayınız. Ayrıca İngiliz sömürgelerinde bilhassa Hindistan'da İslâm parolasının da ya-

235 Ernest Jackh, age, sh. 37-38

yılması hususunu göz önünde tutunuz. Müslüman Kafkasya'nın ayaklandırılması dikkate şayandır.

Jagow

4.6.2. Almanya'nın İstanbul Elçisinden Alman Hariciye Nezaretine

Tarabya, 3 Ağustos 1914

İtalya'nın durumu dolayısı ile bugün Marquis Garroni (İtalyan elçisi) ile kesin bir dille konuştum. Elçi arkadaşım ilk defa bir sefir sıfatı ile hükümetini mazur göstermeye çalıştı; fakat sonra hususî bir İtalyan vatandaşı sıfatı ile konuşarak bana, (başvekil) San Giulano'nun durumunu pek kesin bir dille takbih ettiğini ve kendisine de bu maksatla bir telgraf çekmiş olduğunu söyledi.

Garroni, İtalya'nın harekete geçmekten kaçınmasının millî gururları üzerinde ebedî bir leke olacağını söylüyor. Aylardan beri San Giulano ile aralarında anlaşmazlık hüküm sürüyor ve biri, bir kaç gün evvel olmak üzere iki defa istifasını istemiştir, fakat her ikisi de kabul edilmemiştir. Düşüncelerini derhal telgrafla Roma'ya bildirecektir, fakat o, en sert itirazlara karşı koymağa muktedir olan San Giulano'ya Berlin'in mümkün olduğu kadar şiddetli bir tazyik yapmasını Israrla rica etmektedir. Garroni İtalya'nın en nihayet (Üçlü İttifakla birlikte) hareket edeceğine inanmaktadır.

Wangenheim

4.6.3.İstanbul'daki Alman Elçisinden Alman Hariciye Nezaretine

Tarabya, 3 Ağustos 1914

Enver Paşa ve General Liman burada dokta bulunan telsizle teçhiz edilmiş kıymetli üç vapurun zaptı için Rusya'ya derhal harp ilânını arzu ediyorlar. Sadrazam ve (şifre çözülememiştir) böyle bir harekete karşı;

(1) Türkiye'nin ilân edilmiş olan seferberliği henüz bitmemiş olmasından,

(2) Bulgaristan durumunun belli olmamasından ve Bulgaristan olmaksızın doğrudan doğruya bir müdahalenin imkânsız bulunmasından,

(3) harp ilânından sonra (İngiltere'de inşa edilmiş, Türk harp gemisi Osman'ın İngiltere tarafından alıkonacağından korkmakta olduğumuzdan muhalifiz.

General Liman'a, Bulgaristan tarafından bize iltihak etmek üzere verilecek kararı bildiren tafsilatlı raporu beklemesini tavsiye ettim. Buradaki Avusturya Elçiliğine gönderilmiş olan bir telgrafa göre, Bulgaristan'ın Türkiye sefirinin Bâb-ı Ali ile akdedilecek anlaşma müzakerelerine, Pallavicini ve tarafından desteklenmek üzere yeniden başlanması gerektir.

Bulgar elçisinin hu hususta bir talimat alıp almadığı hakkında şimdiye kadar bize bir tebligat yapılmamıştır. Her şey Bulgaristan'ın vereceği kararlarda, girişeceği işlerde göstereceği sürate bağlıdır. Romanya, Türkiye ve Bulgaristan'ın Basarabya'nın zaptında kendisine yardımda bulunacakları hakkında ümit uyandırılması mümkün görülmektedir.

General Liman'ın, Umumî Karargâhtan mümkün olduğu kadar çabuk direktifler alması son derece önemlidir.

Wangenheim

4.6.4 Alman Bahriye Nazırından Alman Hariciye Nazırına Berlin, 3 Ağustos 1914

İstanbul elçisine aşağıdaki hususları en kısa zamanda lütfen bildiriniz.

İttifak muahedesinin resmen ilânı üzerine Goeben ve Breslau'ya hemen İstanbul'a hareket etmeleri emredildi. Amiral Souchon'a Türk filosuna kumanda etmek üzere Türklerin emrine girmesine müsaade ettim. Alman personelinden faydalanmak suretiyle Türk filosuna yardım edip edemeyeceğimizi kablo ile bildirmenizi rica ederim.

von Tirpitz

4.6.5. Alman Hariciye Nezaretinden Almanya'nın İstanbul Elçisine

Berlin, 4 Ağustos 1914

Büyük Britanya bugün yarın bize harp ilân edecektir. Bu gibi bir İngiliz hareketinin tesiriyle Bâb-ı Ali'nin en son dakikada bizden kaçmasının önüne geçilmesi için Türkiye'nin, eğer mümkünse hemen bugün Rusya'ya harp ilân etmesi pek büyük bir ehemmiyete haiz bulunmaktadır.

Jagow [236]

236 Jackh, s. 39-41

Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın bu kararı çok eleştirilecek, Türk- Alman ittifakı ağır tepkilere muhatap olacaktır. Peki, neydi Osmanlı- Almanya ittifakının iç yüzü? Dönemin canlı şahitlerinden gazeteci Ziya Şakir(1853- 195), "Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik?" adlı eserinde Osmanlı yöneticilerinin Almanya'yı isteyerek tercih etmediklerini, tam tersine yalnızlığa terk edildiğinden dolayı savaşa Almanya yanında girmek zorunda kaldıklarını[237] belirtir.

Cemal Paşa ile Talat Paşa'nın Avrupa'dan eli boş döndüğünü, bunun üzerine Sadrazam Sait Halim Paşa ve Enver Paşa'nın bir saati aşkın bir görüşme yaptıktan sonra Alman Büyükelçisi Wangenheim'e gittiklerini[238] belirten yazar, Enver ve Talat Paşaların görüşmeden oldukça mutlu ayrıldıklarını söyler.

General Ali İhsan Sabis Paşa da devlet erkânının savaşa girmekte görüş ayrılıklarına düştüğünü söyler. Sabis Paşa'ya göre ortada dört grup vardır: Birinci grup Enver Paşa, Talat Paşa ve Halil Paşa'dan oluşuyordu, bunlar savaşın mutlaka Almanya tarafından kazanılacağına inanıyordu. İkinci grubun başını Maliye Nazırı Cavit Bey ve Süleyman Elbistani çekiyordu. Cemal Paşa da başlangıçta bu gruba dahildi. Bunlar biraz beklenilmesini, duruma göre hareket edilmesini savunmaktaydı. Üçüncü grup ise Çürüksulu Mahmut Paşa ve Oskan Efendi'den müteşekkildi. Bu grup ne pahasına olursa olsun Devlet-i Aliyye'nin tarafsız kalmasını vurguluyorlardı. Maarif Nazırı Şükrü Bey, Şeyhülislam Hayri Efendi, Adliye Nazırı İbrahim Bey'in başını çektiği dördüncü grup ise hala kararsızdı, bir anlamda etliye sütlüye karışmayan gruptu[239].

Hamidiye kahramanı Rauf Orbay ise olaya biraz daha farklı yaklaşır. Enver **Paşa'nın** Osmanlı'yı Birinci Dünya Savaşı'na

237 Ziya Şakir, Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik?, Çatı Yayıncılık, İstanbul 2007, sh. 15-18
238 Ziya Şakir, s. 19- 20
239 Ali İhsan Sabis, Birinci Dünya Harbi, Nehir Yayınları, İstanbul 1990, cilt 2, sh. 52- 53

sokmakla suçlandığını belirten Orbay, " ira biz umumi harbe girmemiş olsaydık, o zaman İngilizlerin müttefiki olan Ruslar Türkiye'ye girerlerdi. Biz eğer harbe girmemiş olsaydık, Rusya'da Bolşeviklik inkılâbı olmaz, Çarlık idaresi devam eder ve bu idare hele büyük bir harbin galibi olunca, öteden beri göz diktiği Boğazlar ve İstanbul'u mutlaka ele geçirme yolunu tutardı. Öte yandan müttefikimiz olan Almanlar da para veriyorlar, top veriyorlar ve harbe girmemizi istiyorlardı. Pek sıkışmış durumdakilerin bu istekleri idare edilemezdi. Zira o zaman Almanlar biz bırakmış olsalardı, bittik demekti.

Kısacası bizim 1914'te Birinci Cihan Harbi'ne girmemiz bence katiyen zaruri idi."[240] diyerek olaya farklı bir boyut getirmektedir. Bu yaklaşıma biz, Rauf Orbay da olaya Enver Paşa gözüyle bakıyordu desek, yerinde bir tabir kullanmış oluruz.

Şevket Süreyya Aydemir Osmanlı'nın içine düştüğü durumu "İstanbul bocalıyor" [241] diye resmeder.

Evet, Türkler için en büyük tehlike yalnızlık ve bir ortak bulamamaktı. Özellikle İstanbul'da ve Boğazlarda gözü olan Rusya'nın varlığı ve tehdidi[242], İngiltere'nin Osmanlı Devleti tarafından paraları peşin olarak ödenen "Reşadiye" gemisinin üzerine yatması[243], Balkan devletlerine kaptırılan topraklar Türkleri Almanya'ya biraz daha yaklaştırmıştı.

Hüsamettin Ertürk Enver Paşa'nın Rumeli'nin kaybına tahammül edemediğini, Manastır'ı unutamadığını vurgular ve Enver Paşa'nın kendisine şu sözleri söylediğini nakleder:

- Hüsam! Ecdat kanı ile sulanmış o ovaları insan nasıl unutur! Tam dört yüz sene, Türk akıncılarının at koşturdukları o

240 Cemal Kutay, Osmanlı'dan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız Hüseyin Rauf Orbay, Kazancı Kitap, İstanbul 1992, sh. 29

241 Şevket Süreyya Aydemir, Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, cilt 2, sh. 504

242 Cemal Paşa, Hatıralar: İttihat- Terakki ve Birinci Dünya Harbi, İstanbul 1959, Yayına Hazırlayan: Behçet Cemal, sh. 126- 127, Sabis, age, cilt I, sh. 31-33

243 Emir Şekip Arslan, Bir Arap Aydının Gözüyle Osmanlı Tarihi ve I. Dünya Savaşı, sh. 326

meydanları; camilerimiz, türbelerimiz, tekkelerimiz, köprülerimiz ve kalelerimizle onları dünkü uşaklarımıza bırakmak ve Rumeli'den kovularak Anadolu'ya geçmek, insanın tahammül edemeyeceği bir şeydir. Bulgarlardan, Yunanlılardan, Karadağlılardan intikam almak için ömrümün bundan sonraki yıllarını seve seve fedaya hazırım...[244]

Bir tarafta Enver Paşa'nın son on yılda kaybedilen toprakları ele geçirme, Rusya'ya haddini bildirme duygusallığı, diğer yanda devlet erkanının nerede duracağını, hangi safta yer alacağını netleştirememe handikabı Genç Türkler hükümetini iyice bocalatmakta, tehlikenin yaklaşan ayak sesleri, karşısında kararsız bir kadro bulmaktadır.

Ama devlet yönetiminin iki başat adamı Enver ve Talat Paşalar kararlıydı, Osmanlı savaşa girmeliydi. Son gelen haberler Enver Paşa'nın haklı olduğunu ortaya koyar gibiydi sanki: Almanlar Tannenberg Muharebesi'nde Rusları hezimete uğratmış, yüz yıllardır Osmanlı Devleti'ni tehdit eden ve artık İstanbul sınırlarına kadar inmiş olan Rus yayılmacılığı büyük bir yara almıştı.

Savaşı Almanya'nın galip bitirmesi durumunda Osmanlı Devleti'nin de bundan büyük çıkarlar sağlayabileceği, kaybedilen toprakları geri aldığı gibi Rus tehdidinden de muaf olacağını görmek Enver Paşa'yı heyecanlandırmıştı. Hemen Almanya'nın yananda yer almak gerekiyordu, eğer geç kalınırsa bütün planlar suya düşer ve Osmanlı tamamıyla yok olmak ile karşı karşıya kalabilirdi. O yüzden savaşa girmek için belki de biraz acele etmek gerekiyordu[245]. Enver Paşa'ya göre savaş en fazla altı hafta sürecekti[246], çünkü Almanya batı cephesinde Fransız ordularına da ağır darbe vurmuştu.

244 Aydemir, cilt 2, s. 506
245 Kenan Aksu, s. 23
246 Sabis, c.2, s. 53

Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'ya göre ise savaş İttihat ve Terakki Partisi'ne yepyeni fırsatlar verecekti, bu da ekonomik bağımsızlık imkânı idi[247]. Asırlardır Osmanlı Türk Devleti'nin kollarını bağlayan, onu yıkımın eşiğine sürükleyen etkenlerin başında gelen kapitülasyonlar kaldırılacak, ülke ve millet rahat bir nefes alacaktı. Böyle bir manzara başta Talat Paşa olmak üzere bütün İttihat ve Terakki mensuplarının ortak hayali ve ülküsü idi[248]. Bu durum Almanya'nın pek hoşuna gitmese de Berlin buna geçici olarak ses çıkarmayacaktı.

Fakat bu durum bir çözüm olmayacaktı, çünkü Almanlar savaş boyunca Anadolu coğrafyasının bütün kaynaklarını sömüreceklerdir. Bu durumu Binbaşı Vehbi Bey eserinde bütün çıplaklığıyla anlatır. Varlık içinde yokluk çektiğimizi, askerlerimizin acınacak durumunu dile getiren Vehbi Bey'in şu satırları ne kadar acıdır:

"Ambarlar ağızlarına kadar dolu idi. Bunlar şimdiye kadar geçen kıtaların ihtiyacı kadar alıp, geri kalanını bıraktıkları iaşe idi. Şam'a varıncaya kadar rastladığımız diğer menzil noktalarında da hemen aşağı yukarı aynı miktarda erzak ve hububat mevcuttu. Filistin savaş cephesi gerisinde böyle erzak dolu menziller bulunduğuna göre, biz neden iaşe yüzünden bu kadar zorluklar yaşamıştık? Neden özellikle günlerce hayvanlarımız arpasız, samansız kalmıştı? Nakliye araçları yetersiz deniyordu, çünkü Anadolu demiryolları

Almanların şarabını, şampanyasını, parasını, daha bilmem nelerini taşımaktan başka bir şeye zaman ve fırsat bulamıyordu da ondan.

Diğer taraftan da Anadolu'dan, Arabistan'dan, Almanya'ya arpa ve buğdaylar taşındığı söyleniyordu. Hemen her Alman

247 Tevfik Çavdar, Talat Paşa, sh. 331
248 Çavdar, s.. 333

neferinin, her Alman subayının Almanya'da bıraktığı ailesini beslemek için postalara her hafta beşer kilo ağırlığında etten, yumurtadan, fasulyeden, yağdan, peynirden... oluşan binlerce paket yığılıyordu.

Sanki Almanlar, savaşmaktan çok hem kendilerini, hem Almanya'daki ailelerini beslemek için memleketimize gelmişlerdi. İzmir'in, Suriye'nin üzüm ve incirlerinin en iyisini, Türkiye'nin ekmeklerinin en kalitelisini onlar yiyor, bomenti biralarını onlar içiyordu. Türk askeri, mesela başkenti İstanbul'da bile tuzlu balıkla geçinirken, Almanların sofrasından en genç dana etlerinden kızartmalar eksik olmuyordu.

Bütün Türkiye demiryolları Almanların elindeydi. Sevkıyat ve nakliyatın tertip ve düzeni hep onlara aitti. Başı bozuk olsun, subay olsun Türkleri ya Türklere ait eşyayı taşıma keyfi ve iradesi onlara aitti. Bu izni alabilen Türkler de öyle her istedikleri yere oturamazlardı. Bazen üçüncü mevkilere, fakat çoğunlukla eşya vagonlarına istif edilirlerdi. Ama kendilerine, kendi asker ve subaylarına gelince, en iyi yerler onlara ayrılmıştı. Askerlerini subay mevkilerinde taşırlar, trene binecek Almanlar, iki üç subaydan da ibaret olsa, birinci sınıf bir kompartıman bulunamazsa, bir hastane arabası eklenerek ferah, gösterişli bir şekilde yolculuk yaparlardı. Türk subaylarından, bir büyük kumandan, bir paşa da olsa yer bulamaz, şu üç kişinin arasında yolculuk yapamazdı. Türk topraklarına asker kılığında giren her Alman, daima bir Alman askeri veya Alman subayı değildi. Çoğunlukla bir komisyoncu, bir ticaret komisyoncusu veya bir ziraat, maden orman uzmanı idi. Bunlar kısmen bir taraftan Almanya'daki açları beslemek için kaynak arar ve bulur, ülkelerine sevk eder, bir kısmı da topraklarımızın tarıma uygunluğunu inceler, yeraltında gizli kalmış zenginliklerimizi araştırır-

dı. Savaş daha sonuçlanmadan Türkiye sanki bir Alman sömürgesi olmuştu. Almanların emellerini ve hırslarını burada dile getirmenin bir işe yaramayacağı inancındayım. Türk köylüleri bile bu adamların ne olduğunu görmüş, bellemiştir. İsterseniz söz buraya gelmişken birine değinelim:

Bu menzil noktalarından geçen kıtalar doğal olarak taşıyabileceği miktardan fazlasını alamıyordu. Ordu çekilir çekilmez bu ambarların içindekileri fellahlar (zenci, siyah Araplar), yağma ediyorlardı. Erbit, Deria, Muzeyrip, Şeyh Mesken, Ezra, Mahce, Kisve gibi güzergaha rastlayan yerlerde, menzillerde, beş on kazan kaynayıp da aç, perişan, günlerce geri çekilen ve yine o halde bile düzenini ve disiplinini bozmamak için ne gerekirse yapan Türk ordusuna bir sıcak çorba pişirilemez miydi? Bu görev –başında Alman generali Liman Von Sanders'in bulunduğu- Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'nın idi."[249]

Vehbi Bey savaşı en sıcak şekilde yaşamış, bütün zorlukları askerleriyle paylaşmış idealist ve vatanına derinden bağlı bir Türk subayıdır. Alman generallerin ve subayların tavırları onu isyan noktasına getirmiştir:

"Almanlara gelince, bunların yaptıkları "Müşterek Gaye" namına da olsa, Türklerin menfaati ikinci plana atılıyor, her şey Almanlığa yönelik oluyordu. Yani Almanya'nın çıkarları hep ön plandaydı. Almanların Avrupa topraklarında yükünü hafifletebilmek, düşman ordusundan mümkün olduğu kadar Türk cephelerine büyük kuvvetler çekebilmek için vakitli vakitsiz, gerekli gereksiz saldırıları en çok bunlar planlar ve başkumandanlık makamını da gerek görürlerse kendi sularına çekmeye kolaylıkla muvaffak olurlardı."[250]

249 *Kurmay Binbaşı Vecihi, Filistin Ricatı, s. 36- 37*
250 *Kurmay Binbaşı Vecihi, s. 18-19*

Vehbi Bey'in verdiği bilgilere göre Almanlar gıda sevkıyatında da ordumuza büyük zararlar vermişler, hep kendilerini düşünmüşlerdi:

"Bir de tutalım ki İstanbul'dan, ya başka menzil merkezlerinden ordular namına sevk olunan erzak yüklü vagonlar -eğer muhteviyatı şeker gibi tatlı ise ne mutlu!- çoğunlukla istenilen bölgeye güvenli bir şekilde ulaştırılamazdı. Toroslar, erzak sevkıyatı için en tehlikeli bölgelerin başında geliyordu. Almanlar burada neler icat etmemişlerdi ki: Ucu çengelli urganlarla üstü açık vagonlardan- karanlıkta kim farkına varır- çuvalları çekmek, düşürmek, Pozantı'da, Gülek'te sevkıyat sırasını bekleyen vagonların dibini delerek yükleri aşırmak, Türk subayların eşyalarını ve bavullarını çalmak, sabun çuvallarını boşaltıp yerine taş koymak, gaz, benzin tenekelerine su doldurmak...

Dekovil(küçük demiryolu hattı) hattının gümrük resminden böylece kurtulduktan sonra vagonlar birer defa da Halep, Irak, Şam civarlarında tartaklanıyordu. Ve nihayet elde ne kalırsa o da ordulara nasip oluyordu. Bu arada bir iki vagon dolusu şekerin ancak beş altı yüz kilodan ibaret olarak cephelere gelebildiğini hatırlatmak istiyorum. Hatta bir kere, bulunduğum kolorduda subay başına on yedi gram şeker dağıtılabilmişti. Aylarca bekledikten sonra bir kahve içmek değil mi? Bu kadar küçük bir rakam başka hangi anlama gelebilirdi ki? Bir kıta kumandanı olup da menzillerden bir veya birkaçı üzerinde nüfuz sahibi olabildiniz mi, kıtanızı en iyi şekilde besleyebilirdiniz. Şayet olamazsanız, kendinizi de askerlerinizi de her türlü mahrumiyetlerle burun buruna bırakırdınız. Kısacası nüfuz sahibi olmak, kanunun, nizamların, kararnamelerin üzerindeydi. Özellikle başkumandanın, genel levazımat reisinin sevgisine mazhar olanların idaresi altında olmak eşi bulunmaz bir bahtiyarlıktı.

Almanlarla hoş geçinmek de ayrıca bir mutluluk sebebiydi. Onlar paraca, erzakça ne isterlerse anında tedarik ederler, kimleri inha ederlerse (bir göreve tayin veya bir maaşa terfi için yazılan yazı) kabul ettirirlerdi. Terfi, terakki, için de sadece gayret, hizmet yeterli değildi. Bu saydığımız özel şartlar birilerinin faydalanması ve yükselmesi için adeta yeter sebepti."[251]

İşte biz böyle bir ortakla savaşa girecek ve "müşterek gaye" için onlarla kader birliği yapacaktık.

4. 7. Osmanlı Devleti Savaşa Giriyor

Osmanlı Devleti henüz savaşa girmemişse de, herhangi bir tehlike ihtimaline karşı teyakkuz halindeydi ve 1 Ağustos'u 2 Ağustos'a bağlayan gece seferberlik kararı almış[252], çok geçmeden 5 Eylül'de de Sadrazam Sait Halim Paşa'nın teklifiyle kapitülasyonları tek taraflı kaldırılmasına karar vermişti[253]. Başta Talat Paşa olmak üzere bütün İttihatçıların rüyası şimdilik gerçekleşmişti.

Ama Türk halkını oldukça memnun edecek bu kararın sevinci fazla sürmeyecek, 10 Ağustos 1914'te Akdeniz'deki İngiliz donanmasının önünden kaçan Amiral Souchon komutasındaki iki Alman savaş gemisi Rus limanlarını bombardıman ederek 30 Ekim'de Osmanlı Devleti'ni ateşe atacaklardır.

Tarih 10 Ağustos 1914, saat 05.45'dir. Aydemir'in davetsiz misafirler dediği Goeben ve Breslau gemileri Amiral Souchon komutasında Çanakkale Boğazı önlerine gelir[254]. Osmanlı savaşın başında tarafsızlığını ilan ettiğinden bu iki gemiyi ka-

251 Kurmay Binbaşı Vecihi, s. 14- 15
252 Bayur, cilt 3,s. 161-162
253 Cemal Paşa, sh. 130- 132, Sabis, cilt I, sh. 70
254 Aydemir, c. 2, s. 530

bul edemezdi, ama Enver Paşa'nın emriyle bu gemileri satın aldığını ilan etmiş ve güvenli bir bölgeye çekmiş[255], dahası Boğazları kapatmıştı. Bu durum Rusya'nın dünya ile bağlantısının da kesilmesi demekti[256]. O tarihlerde Amiral Souchon'un filosunda bir teğmen olan geleceğin büyükamirali Dönitz, **Hayat Tarihi Mecmuası**'nda yayınladığı hatıralarında gemilerin sığınma hikâyesini ve daha sonra yaşananları genişçe kaleme almıştır.

"1914 yılı Ekim ayıydı.

Boğaziçi'nde muhteşem saraylar, beyaz evler, sivri minareler ve koyu siyah servili boz renkli tepelerin önünde iki gri gemi yatıyordu." [257]

Hatıralarına bu cümlelerle başlayan Dönitz, ilerleyen satırlarında Alman gemilerinin Türk tabiiyetine girişine değinmiş, Yavuz ve Midilli'nin eğitim amacıyla Karadeniz'e nasıl açıldığını ve bu yolculuk sırasında yaşananları genişçe anlatmış[258], ardından da Novorosisk baskınına değinmiştir.

Midilli gemisinin Novorosisk baskının ardından, torpidobotlar Ödesa limanına girerek Donetz adlı bir Rus gambotunu, Yavuz da önce bir Ruslara ait bir muhribi, ardından Pruth adlı bir mayın gemisini batırmış ve Sivastopol limanını bombardıman etmişti[259].

Amiral Souchon komutasındaki Alman gemilerinin bu baskını dünya gündemine bir bomba gibi düşmüş, Osmanlı istemeyerek de olsa bir savaşın içinde kendini bulmuştu[260].

---

255 Bostan, , s. 54

256 *Birinci Dünya Savaşı Ansiklopedisi, cilt 1, sh. 236*

257 "Amiral Dönitz'in Birinci Dünya Savaşı Hatıraları", Çeviren: Mete Canıtez, Hayat Tarihi Mecmuası, İstanbul, Şubat 1966, cilt 1, Sayı 1, sh. 7

258 *"Amiral Dönitz'in Birinci Dünya Savaşı Hatıraları", sh. 8-12*

259 "Amiral Dönitz'in Birinci Dünya Savaşı Hatıraları", Çeviren: Mete Canıtez, Hayat Tarihi Mecmuası, İstanbul, Mart 1966, cilt 1, Sayı 2, sh. 16, Ziya Şakir, Birinci Cihan Harbi'ne Nasıl Girdik?, sh. 288- 293, Bayur, age, cilt 3, sh. 238- 240

260 Aydemir, cilt 2, s. 562

Öte yandan bu durum Osmanlı yönetimini de telaş ve panik içinde bırakmıştı. Nitekim Sait Halim Paşa 29 Ekim akşamı kabineyi toplamış, kendisinden habersiz işler yapıldığını ve devletin tarafsız kalması gerektiğini söylemiş, aksi takdirde başbakanlıktan çekileceğini kabine üyelerine bildirmişti[261].

Osmanlı Devleti'nin Birinci Cihan Harbi'ne girişi hala tarihçilerimizin gündemindedir ve büyük çoğunluk başta Talat Paşa olmak üzere[262], bu işten Enver Paşa'yı sorumlu tutmaktadır. Dahası Cemal Paşa'nın bile bu işin içinde olduğunu söyleyenler vardır[263].

Şevket Süreyya Aydemir ise Genelkurmay Harp Tarihi neşriyatlarına dayanarak Karadeniz olaylarının Enver Paşa'nın bilgisi dairesinde gerçekleştiğini söyler. Enver Paşa'nın gizli emrini Aydemir şu satırlarla verir: "Türk filosu Karadeniz'de zorla hâkimiyet kazanmalıdır. Rus filosunu arayınız. Nerede bulursanız harp ilan edilmeksizin vurunuz."[264]

Ama işin bir de Enver Paşa cenahı vardı, Enver Paşa, yukarıda andığımız toplantıda olaydan haberdar olmadığını yeminle beyan etmişti[265].

Enver Paşa'nın yakın çalışma arkadaşlarından Yarbay Hüsamettin Ertürk de Paşa ile aynı görüştedir. "Birinci Dünya Harbi'ne isteyerek girmedik" diye söze başlayan Hüsamettin Bey, şöyle devam eder: " Bu Karadeniz faciası vuku bulmakla Alman Erkan-ı Harbiyesi'nin, Türkiye'yi zorla kendileri tarafında harbe sokmak tasavvuru, kuvveden fiile çıkmış, olanlar olmuştu. Harp evvela bir Kurban Bayramı'nın arifesinde 29 Birinci teşrin(Kasım) 1914'te Rusya ile aramızda başlamış, buna

261 Bostan, s. 55
262 Çavdar, s. 340
263 Bayur, cilt 3,kısım 1, sh. 235, Sabis, sh. 61, Bernard Lewis, The Emergence of Modern Turkey, aktaran Kenan Aksu, sh. 27, Kutay, Üç Paşalar Kavgası, sh. 204
264 Aydemir, cilt 2, sh. 563
265 *Ali Fuat Türkgeldi, Görüp İşittiklerim, Ankara 1951, sh. 116*

Rusya'nın müttefikleri sıfatı ile İngiltere ve Fransa da katılmıştı. Fakat tarihlerde görülen, bunu Enver Paşa'nın düşündüğü ve dostu Alman İmparatoru II. Wilhem'e bir cemile olsun diye Osmanlı İmparatorluğu'nu kasten savaşa soktuğu şeklindeki mütalaanın, tamamen yanlış ve yalan olduğunu söylemek zorundayım. Sivastopol'un bombardıman edildiği haberinin Harbiye Nezareti'ne geldiği gün, en çok hiddetlenen, şaşıran gene Enver Paşa olmuş,

- Bunu niçin yaptılar? Buna niçin meydan verildi? diye bağıra bağıra odasında bir aşağı bir yukarı gezinmişti."[266] Padişah V. Mehmet Reşat olaydan ertesi gün, yani Kurban Bayramı töreninde haberdar olabilmiş[267], çok geçmeden de Sadrazam Sait Halim Paşa görevinden istifa etmişti[268]. Ama Talat, Enver ve Cemal Paşaların araya girmesi ve kendisine gerekli güvenceyi vermeleri sonucu Sadrazam istifa kararını geri almış[269], ama Maliye Nazırı Cavit Bey, Posta ve Telgraf Nazırı Oskan Bey, Nafia Nazırı Çürüksulu Mahmut Paşa ile Ticaret ve Ziraat Nazırı Süleyman Büstani Bey'in istifasını önüne geçilememiştir[270].

Evet Osmanlı Devleti Enver Paşa, Talat Paşa, Sait Halim Paşa, Cemal Paşa ve Halil Paşa beşlisi tarafından savaşa sokulmuş[271], 2 Kasım'da Rusya, 5 Kasım'da İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişti[272].Bu sırada Sofya'da bulunan Yarbay Mustafa Kemal'in de Almanya ile birlikte savaşa girmenin Türkiye'ye zarar vereceğini belirttiğini vurgulamak istiyoruz[273]. Ayrıca Mustafa Kemal'in bir mektubunu da eserin sonunda vereceğiz(**Ek 1**).

266 Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, sh. 117, ayrıca Rauf Orbay da Hüsamettin Bey'le aynı doğrultuda görüşler ileri sürer, Cemal Kutay, Osmanlı'dan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız, sh.31

267 Türkgeldi, Görüp İşittiklerim, sh. 116, Kutay Üç Paşalar Kavgası, sh. 208, Ziya Şakir, sh. 295- 296

268 Hanefi Bostan, age, sh. 56

269 Ziya Şakir, age, s. 297, Cemal Paşa, Hatıralar, s.150, Türkgeldi, age, s. 116, Çavdar, Talat Paşa,340

270 *Cemal Paşa, age, sh. 151, Türkgeldi, age, sh. 151, Bostan, sh. 57, Emir Şekip Arslan, Bir Arap Aydınının Gözüyle Osmanlı Tarihi, sh.331*

271 *Hasan Babacan, "Enver Paşa", sh. 270*

272 Bayur, age, cilt 3, kısım 1, sh. 260

273 Birinci Dünya Savaşı Ansiklopedisi, cilt 1, sh. 141

4. 8. Enver Paşa ve Sarıkamış Harekâtı

Hiç şüphe yok ki Enver Paşa'nın hayatını şekillendiren olayların başında belki de Sarıkamış Faciası gelir. Bu olay Paşa'nın hayatındaki düşüşün başlangıcıdır da bir anlam da. Manastır'da dağa çıkışıyla birlikte Osmanlı coğrafyasında yıldızı parlayan Enver Paşa, bu olayla birlikte çıktığı zirveden yavaş yavaş düşmeye başlamıştır aynı zamanda.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Türk ordusunun düşmandan çok dondurucu soğuğa teslim olduğu, açlık ve hastalıklara yenik düştüğü facianın adıdır Sarıkamış[274].

Sadece büyük bir asker kaybı olmayıp etkileri günümüze kadar da sürecek olan bu harekât sonunda Kafkasya dengeleri Rusların lehine bozulmuş, Doğu Anadolu Bölgesi düşman işgaline uğramıştır. Dahası bölgenin eli silah tutan gençleri bu savaşta şehit olmuş, bu durum bölgede ermeni katliamlarını doğurmuş, maddi ve manevi kayıplar birbirini izlemiştir.

Kafkasya Cephesi Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'nda açtığı ilk cephedir, Kafkasya savaşları Rusların 1 Kasım 1914'te Osmanlı sınırına saldırmasıyla başlamıştır. 3. Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa'nın fazla direnmeden geri çekilmesi Rusya'nın işini kolaylaştırmış, Rus orduları Köprüköy'e kadar ilerlemişlerdir[275]. Rusların amacı Karadeniz'de topa tutulan limanlarının intikamını almaktı, fakat kuvvetlerini büyük çoğunluğu Almanya ile savaşta bulunan Rusya'nın bölgede – Osmanlı ile karşılaştırıldığı zaman – öyle fazla kuvveti yoktu. Enver Paşa'nın amacı da Rusya'nın bu zaafından faydalanmaktı.

274 Tuncay Öğün,(2002) " Kafkas Cephesinde Kader Anı: Sarıkamış Harekâtı ve Sonuçları", Türkler Ansiklopedisi, cilt 13, sh.398

275 Öğün, agma, s. 398

Enver Paşa bundan dolayıdır ki, Rus orduları karşısında pasif kalmak istemiyor, saldırı politikası izlemeyi uygun buluyordu. Bundan dolayı olaya hemen müdahale etmiş, 3. Ordu'nun Köprüköy'e saldırmasını emretmişti. Köprüköy savaşları 3. Ordu'nun saldırısıyla tekrar başlamış, Rus ordusu karşısında kısmi de olsa başarılar elde edilmişti. Artık Osmanlı Sarıkamış harekâtının düğmesine basmıştır. Peki, neydi harekatın amacı ve iç yüzü?

Enver Paşa'ya göre Köprüköy savaşlarındaki başarılar yetersizdi. Artık cephe savaşları terk edilmeli, düşmanın tamamen imhasına girişilmeliydi. Paşa bu amaçla 15 Aralık 1914 tarihinde Köprüköy'e varmış, 3. Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa ile durumu değerlendirmiş[276], Hasan İzzet Paşa'ya gerekli talimatları verdikten sonra Erzurum'a geçmiştir.

Osmanlı'nın bu saldırısı Almanların hararetle arzuladıkları bir durumdu[277]. Bu arzu Almanların Rus Transkafkasyası'na Osmanlıların saldırısı ile ulaşacaklarına olan inançlarının bir kaynaklanmaktaydı[278].

Enver Paşa'nın hedefleri ise bambaşkaydı: O bu kuşatma ile Aras vadisindeki Rus kuvvetlerini imha edip Kafkas halklarına ulaşmayı ve böylece çıkacak büyük bir Türk ayaklanması ile [279] Rusya'nın ve İran'ın çökertileceğine inanıyordu. Paşa'nın amaçlarından biri de 2 asırdan fazla Türk'e musallat olan Ruslardan intikam almaktı[280]. Nitekim Enver Paşa 20 Aralık'ta eşi Naciye Sultan'a yazdığı mektupta bu duygularını çok net şekilde ifade edecektir:

276 Ali İhsan Sabis, Birinci Dünya Harbi, c.1.sh. 262
277 Joseph Pomiankowiski, Osmanlı'nın Çöküşü, İstanbul 1990, sh. 90
278 Erik Jan Zürcher, Modern Türkiye'nin Tarihi, İstanbul 1993, sh. 168, çeviren: Yasemin Soner Gönen
279 Stoddard, Teşkilat-ı Mahsusa, sh. 50, Aydemir, cilt 3, sh.125
280 Aksu, sh. 30

Güzelciğim,

Bir günde mevziler ve askerin bir kısmını gördüm. Hepsi hazır, düşmana yine gece bir baskın yapmışlar. Uzaktan Allah Allah sesi üzerine siperlerini bırakıp düşman kaçmış. İnşallah bunlar iyiye alamet. Allah büyüktür. İnşallah bütün Moskoflardan intikamımızı aldığımızı gösterecektir. Bu akşam yine sarayı aratıyorum. Bulur da doğruca sıhhat haberinizi alırsam biraz müteselli olacağım.

Sizi öper Cenabı Hakk'a tevdi ederim. Ruhum.

Enver'in.[281]

Üçüncü Ordu'ya yapacağı hareketin krokisini çizdiren Enver Paşa'nın planı şöyle idi: Kendisi bizzat anayol istikametinden ve cepheden 11. Kolordu ile Rusları oyalayacak, 9. ve.10. Kolordular sola doğru ve dağlar üzerinden uzunca bir yürüyüşle Sarıkamış'ta Rusları yandan ve arkadan çevirecek, bu arada 3. Ordu da Kars'ı ele geçirecekti[282].

Enver Paşa'nın bu planı gerçekte mükemmeldi, fakat komutanların büyük çoğunluğu başarıya inanmıyordu, bu durum da Paşa'yı bazı kararlar almaya zorlamıştı. Onuncu Kolordu Kumandanı Ahmet Fevzi Paşa'yı emekli edip yerine Giresunlu İhsan Paşa'yı atamış[283], Hasan İzzet Paşa istifa etmiş[284], General Bronsart 3. Ordu Kurmay Başkanlığı'na, Yarbay Guze onun yardımcılığına, Yarbay Feldman da Harekât Şube Müdürlüğü'ne atanmıştı [285].

Enver Paşa'nın eşine yazdığı mektuba bakınca onun bu konudaki düşüncelerini oldukça net olarak görebiliyoruz:

---

281 Ari İnan, Enver Paşa'nın Özel Mektupları, sh. İmge Kitabevi, Ankara 1997, sh. 191
282 Liman Von Sanders, Türkiye'de Beş Yıl, İstanbul, 1968, sh. 55-56, çev: Ş.Yazman
283 Sabis, age, cilt 3, sh.263
284 - Sabis, age, cilt 3, sh. 264
285 *Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya, İstanbul 1990, sh.270, Sabis, sh. 264*

"Naciye, güzel melek! Bak ben yakında avdeti umarken şimdi zuhur eden bir hal beni daha bir müddetçik buraya bağladı. 3. Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa orduyu idare için kendisinde cesaret göremediğini söylüyor. Akşamki telgrafından bunu anlayanca bugün hemen buraya geldim. Hepsini itiraf etti. Bunun üzerine kendisini derhal tekaüt etmek lazımdı. Fakat vazgeçtim. Şimdilik İstanbul'a göndermekle iktifa ettim. Fakat herhalde tekaüt olacak. Bakınız hep umduğum adamlar böyle çıkıyor. Ne yapalım yeni iş yeni adam istiyor. Zararı yok. Şimdilik 3. Ordu'yu ben idare edeceğim. Bu devr-i hareket bitince birini tayin edeceğim. Tasavvurumda kimin olduğunu bilirsiniz. Artık ne yapayım siz de razı olursunuz değil mi? Bakalım bu muharebede görürüm. O vakit daha iyi karar veririm.

Hesapça yeni hareket 15-20 gün sürecek. Ben de o zamana kadar burada kalacağım. Talihim biraz müsait gidiyor. Bugün nereden hayvan bulacağımı düşünürken süvari fırkasının Rus Kazaklarına bir baskın yaparak, yirmi beş hayvan ve beş esir ile birçok eşya aldığını söylediler. Ne ise undan hayvanımız çıktı. Ah! Naciye'm. Allah kısmet eder şu Moskofları bir ezersem, o vakit cicimi açık alınla kucaklarım. İnşallah da böyle olur... Enver'in[286]

19 Aralık'ta saldırı emrini imzalayan Paşa'nın emrinde 90.000 kişilik bir ordu vardı, buna karşılık Rus ordusunun sayısı 65.000 idi[287].

Enver Paşa'nın planları ne kadar doğru olsa da emrindeki komutanların verilen emirleri uygulamaması bütün planları bozmuştu. Ne idi peki bu hatalar?

286 İnan, age, sh.190
287 Öğün, "Kafkas Cephesinde Kader Anı: Sarıkamış Harekâtı ve Sonuçları", Türkler Ansiklopedisi, cilt 13, s.400

1. Paşa'nın savaş başlamadan önce düşmanı uyaracak her şeyden kaçınılması emrini Hafız Hakkı Paşa dinlememiş, gereksiz bir saldırı yapması[288].
2. Hafız Hakkı Paşa'nın verilen güzergâhta değil, kendi kafasında çizdiği güzergâhta gitmesi. Yani Rusları tam anlamıyla kuşatacak olan Kötek- Sarıkamış yolunun değil de Oltu-Ardahan yolunun izlenmesi, bu kuşatmanın 15 kilometre uzatılması anlamına geliyordu. Dahası bütün şiddetiyle yağan kar ve dondurucu soğuklar askerimizin işini her geçen dakika zorlaştırıyor, birliklerimizi yorgun düşürüyordu. Ama bütün bu gecikmelere rağmen harekâtın başarı şansı hala yüksekti, çünkü Ruslar Enver Paşa'nın planını ancak harekat başladıktan ancak 3 gün sonra çözebilmişlerdi[289].
3. Hafız Hakkı Paşa'nın Enver Paşa'nın verdiği emre uymamasının yanında büyük bir kolorduyu iki Rus alayının peşine takması ve böylece hedeften uzaklaşılması, bunu 9. ve 10. Kolordular arasındaki bağlantı kopukluğunun izlemesi[290].
4. Enver Paşa'nın Rusların zayıf noktalarını iyi bildiğinden ileri harekâta devam kararında ısrar etmesine rağmen kumandanların işi yavaştan alması
5. Kolordular arasındaki bağlantı kopukluğunun istihbaratsızlık tehlikesini doğurması ve Enver Paşa'nın yanlış bilgilendirilmesi[291].
6. Mevsim şartlarının izin vermemesi[292] .

Sonuç olarak Sarıkamış Harekâtı büyük bir hezimetle noktalanmış, Ali İhsan Sabis Paşa'nın deyimiyle " Enver Paşa sevgilisine kavuşamamıştı." [293].

288 Öğün, aynı makale, sh.401, Sabis, cilt 3, sh. 371
289 Fahri Belen, XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti, İstanbul 1978, sh.222
290 Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, cilt 3, kısım I, sh.358- 359
291 - Sabis, cilt 3, sh. 283- 284
292 Sabis, sh.283 vd.
293 - Sabis, sh. 287

4.9. Sarıkamış Harekâtı'nın Sonuçları

Sarıkamış Harekâtı tam bir hezimetle sonuçlanmış, ölü ve yaralı olarak Türk tarafı 75.000 kayıp vermiştir[294]. Yusuf Hikmet Bayur Fevzi Çakmak'a dayanarak Türk tarafının kaybını 60.000 şehit diye nakleder[295]. General Ali İhsan Sabis de savaştaki kayıplarımızı daha ayrıntılı olarak vermektedir. Ona göre kaybımız 78.000'dir[296]. Şevket Süreyya Aydemir'e göre ise Türk ordusu 80.00 kayıp vermişti[297]Savaşta Rusların kaybı ise 30.000 civarındaydı[298]

Bu kayıplar Anadolu topraklarını düşmana karşı savunmasız bırakacak, karşılarında kolluk kuvveti kalmayan ermeni çeteleri Anadolu'nun doğusunun güvenliğini tehdit eder hale gelecektir.

Ermenilerin bölgedeki katliamları savaştan sonra da sürecek, Ermeni-Rus iş birliği, bölge Türk halkı işin büyük bir soykırımı beraberinde getirecektir. Aslında Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermeni komitacıları, hemen her tarafta isyana hazırlanarak, birçok yerde depolar dolusu silah ve cephane biriktirmişlerdi. Doğu Anadolu'yu harabeye Ermeni terörü ve vahşetinin ulaştığı boyutları o dönemde Kafkas Cephesinde bir subay olan Şevket Süreyya Aydemir *Suyu Arayan Adam* adlı kitabında o günleri şöyle anlatır:

"Çar ordusu dağıldı. Fakat onun yerini her tarafta onun silahlarına konan, bazı döküntü Rusları da toplayan Ermeni birlikleri aldı. Bu birliklerin karşımızda yer almalarıyla beraber çarpışmalar, artık muharebe olmaktan çıktı. Devam eden hal

294 Öğün, agm, sh. 405
295 Bayur, age, cilt 3, kısım 1, sh. 370
296 Sabis, cilt 3, sh. 289- 294, Birinci Dünya Savaşı Ansiklopedisi, cilt 2, sh. 335
297 Aydemir, age, cilt 3, sh. 146
298 Fahri Belen, Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi I, Ankara 1964, sh. 144

artık bir savaş değildi. Harbin karşılıklı bütün kaideleri ortadan kalktı. Ermeni birlikleri bir taraftan cephede savaşmaya çalışırken, bir taraftan işgal ettikleri yerlerde kalan yerli sivil Türk halkı üstünde geniş bir imha işine girişmişlerdi. Hem düşmanı sürmek, hem de içeride kalanları bir an önce kurtarmak lazımdı. Aramızdaki savaş artık kör bir boğazlaşmaydı"[299].

Sarıkamış Harekâtı'nın ardından Ruslar başta Erzurum, Bitlis, Trabzon ve Erzincan'ı ele geçirmişler[300], Rus- Ermeni ittifakı sonucu bölgede öldürülen Türk ve Kürt sayısı bir buçuk milyonu aşmıştır[301]. Sonuç olarak bölge nüfusu % 75 azalmış, hayatta kalabilenler ise yoksulluğun pençesini bütün ağırlığıyla hissetmeye başlamışlardır[302].

Sarıkamış bozgununun bir de siyasi arenadaki sonuçlarını görmekteyiz. Zürcher'in "tam bir fiyasko, Ermeni sorununun bir başlangıcı"[303] diye nitelediği bu bozgun, gençlerin Türkçü-milliyetçi olarak yetişmesinin yanında, Çanakkale cephesinin açılışına da yol açmış, savaşın genel seyri üzerinde önemli bir rol oynamıştır.

Rus Orduları Başkomutanı Grandük Nikola Londra'ya 2 Ocak 1915'te çektiği telgrafta Türk ordularını şiddetli kışa rağmen hala durduramadıklarını belirtiyor, Bakü petrollerinin ve Hindistan yolunun Türk- Alman ittifakının eline geçebileceğinin altını çiziyor ve acil yardım istiyordu. İngiltere bu yardım isteğine duyarsız kalamamış, Ruslara yardım edeceğini vaat etmiştir[304]. Sonuç olarak diyebiliriz ki: Enver Paşa birilerinin anlattığı gibi bu hezimetin tek sorumlusu değildir. Onun planlarını uygulamayan, Enver Paşa'yı içine sindiremeyen, dahası ba-

299 Şevket Süreyya Aydemir, Suyu Arayan Adam, İst. 2005, sh. 7
300 Öğün, aynı makale, sh. 406
301 Cemal Paşa, Hatıralar, İstanbul 1977, sh. 444
302 Öğün, aynı makale, sh. 406, Bayur, age, cilt 3, kısım 1, sh. 379
303 - Zürcher, Modern Türkiye'nin Tarihi, sh. 169
304 Öğün, aynı makale, sh. 406

şına buyruk hareket eden kıta komutanları ve subayları Sarıkamış bozgununun dışında tutabilir miyiz ki? Tuncay Öğün'ün burada ilginç bir tespitini vermek istiyoruz: " Yakın tarihimizin müessif hadiselerinden Sarıkamış Harekâtı'nın bir macera olduğu ve bir maceraperest olan Enver Paşa'nın bu harekâtla Almanların Avrupa cephesindeki yükünü hafifletmek uğruna, 90.000 askeri Sarıkamış dağlarına gömdüğüne dair ülkemizde yanlış fakat yaygın bir görüş vardır. Bu görüş büyük ölçüde İttihatçılar ve dolayısıyla Enver Paşa aleyhine adeta bir karalama kampanyasının başladığı mütareke döneminde yazılan eserlerin etkisiyle oluşmuştur. Sarıkamış Harekâtı'na 9. Kolordu Kurmay Başkanı olarak katılan Şerif Köprülü'nün, Enver Paşa'ya karşı duyduğu husumetin etkisinde kalarak yazdığı anıları, Enver Paşa ve Sarıkamış Harekâtı'nı karalama kampanyasının öncülüğünü yapmıştır."[305]

Enver Paşa Sarıkamış Harekâtı sırasında donma tehlikesi atlatmış ve ölümden son anda kurtulmuştur. Burada Enver Paşa'nın hükümete yazdığı vasiyetnamesini ve Sadaret'e çektiği telgrafı yayınlamak istiyoruz. Şevket Süreyya Aydemir'in acele ve sinirli bir havada kaleme alınmış [306]diye nitelediği Paşa'nın vasiyetnamesi aşağıdadır:

Hükümete;

"Planım, Ruslara, hemen iki misli faik iki kolordu ile arkalarına düşerek onları ricata mecbur etmek ve bu suretle XI. Kolordu ve Süvari Fırkasıyla takip olunan düşmanı karşılayıp, tamamıyla mahvetmekti. IX. Ve X. Kolordu ve Süvari Fırkasını bekliyorum. Gelir de yetişirse, düşmanı bozacağım. Fakat gelmeden düşman zayıflamış kıtaatımıza taarruz eder ve taarruzda muvaffak olursa o vakit ordu mahvolmuş demektir.

305 Öğün, aynı makale, sh. 406
306 - Aydemir, cilt 3, sh. 148

Şimdiye kadar asker ve zabitler hiç kusursuz harb ettiler. Her manevrayı yaptılar. Eğer Allah da yardım ederse, muvaffakiyet katidir. Eğer muvaffak olmazsam, son neferimle beraber öleceğim. Bu halde vasiyetim: Ben vazifemi yaptığımı sanıyorum ve öyle ölüyorum. Yaşasın dinim, vatanım, Padişahım. Eğer geride kalanlarıma yardım etmek isterseniz, refikam Sultan Efendi hazretlerinin muhassısatı kafi değildir. Kendisinin müreffehen yaşaması için hiç olmazsa, başkumandanlık muhassısatımın kendi muhassısatına zammı ve ebeveynimin temini refahı ile, rahmeti ilahiyeye mazhariyetim için birkaç hayır yapılmasını rica eder ve tealisine çalışmaktan başka bir maksat beslemediğim din ve milletimin tealisine dua eder, tanıyanlara selam ederim.

Servet namına bir şeyim yoktur. Mamafih ne varsa, Refikam Sultan Efendi hazretlerine bırakıyorum." Enver Yaşasın Müslümanlık ve Osmanlılık ve Osmanlıların Padişahı Sultan Mehmet Han!"Enver

Artık Sarıkamış'ta yapacak işi kalmayan Enver Paşa'nın Sadaret'e de şu telgrafı çekiyordu:

"Ruslara karşı başlamış olan harekât, Rus ordusunun kati surette mağlubiyeti ile neticelenmediyse de, düşmanı hudut haricine çıkarmaya ve düşman arazisinin bir kısmını istilaya ve hasım ordusunun iyiden iyiye sarsılmasına meydan verdi.

15 gün devam eden mütemadi taarruzi muharebat neticesinde yorulmuş olan orduyu dinlendirmek ve ileri harekât için hazırlanmakla iştigal edilecektir. Ben de ordunun kumandasını Hafız Hakkı Paşa'ya tevdian İstanbul'a avdet ediyorum."[307]

Netice olarak Sarıkamış Bozgunu Enver Paşa'nın hayatında bir dönüm noktasıdır. Artık kader ağlarını hep onun aleyhin-

307 Aydemir, age, sh. 154

de örecek, Enver Paşa'nın kaderi çok geçmeden Türkistan'da şekillenecektir.

30 Ekim 1918 tarihi Enver Paşa'nın, dahası İttihat ve Terakki'nin tarih sahnesinden çekildiği bir süreç[308] olarak geçecektir. 1918 yılı yaz sonlarına doğru önce Bulgaristan, ardından Avusturya- Macaristan İmparatorluğu savaştan çekilecek[309], iktidar partisi İttihat ve Terakki kendisini feshedecek[310], 30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti'nin barış istemesiyle savaşın sonu gelecek İttihatçı ileri gelenleri ülkeyi terk edecektir.

Hüsamettin Ertürk Bey hatıralarında Enver Paşa ile Kuruçeşme'deki Paşa'ya ait yalıda yaptıkları görüşmelere detayları ile değinmekte, Enver Paşa'nın kendisine verdiği talimatlara değinmektedir[311].

Nihayet Üç Paşalar diye bilinen, Enver, Talat ve Cemal Paşalar 1/2 Kasım 1918 akşamı bir Alman denizatlısına binecek, ülkeyi terk edecektir[312]. Tevfik Çavdar ise bu olaydan yeni kurulan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin haberdar olduğunu, buna kaçış demenin yanlış bir yaklaşım olduğunu[313] belirtir.

Şevket Süreyya Aydemir'in, " Yolcular vardır ve bu yolcular dönüşü olmayan yola çıkarlar. 7/8 Kasım 1918'de, yağmurlu, rüzgârlı, karanlık bir gecede Boğaz kıyılarından ayrılıp, biraz uzakta bekleyen U- 67 Alman denizatlısı ile Karadeniz'in dalgalı karanlığına açılan 8 yolcu da, o dönüşü olmayan yolculuklarına böyle başladılar." diye nitelediği bu serüveni En-

308 Cemal Kutay, Üç Paşalar Kavgası, sh. 258
309 Emir Şekip Arslan, Bir Arap Aydınının Gözüyle Osmanlı Tarihi ve Birinci Dünya Savaşı Anıları, sh. 384
310 Emir Şekip Arslan, Aziz Akpınarlı, Ölüme Giden Yolda Üç Osmanlı: Enver, Cemal ve Talat Paşa'nın Son Yılları, , sh. 18, Sefa Öcal, (1988), "Mustafa Kemal ve Enver Paşa", Türk Dünyası Tarih Dergisi, Kasım 23, sh. 19
311 Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, sh. 164- 170
312 Arif Cemil Bey'in Hatıraları, İstanbul 2005, Haz: H. Erdem Oksaçan, sh. 22- 29, Yaver Suphi Bey, Enver Paşa'nın Son Günleri, sh. 11- 27
313 Tevfik Çavdar, Talat Paşa, sh. 430

ver Paşa'nın eşi Naciye Sultan duygusal bir şekilde dile getirmektedir:

"Harp sona erdi. Enver Paşa arkadaşlarıyla beraber ülkeden ayrılmaya karar verdi. Memleket düşman işgali altında idi. Müttefiklerin eline düşmek istemiyorlardı.

Kocam memleket dışında da faydalı olacaklarını düşünüyordu. Barış imzalanıncaya kadar dışarıda kalıp, tekrar dönmek niyetindeydi.

Bana kendisiyle beraber gelmemi teklif etti. Kızımız Mahpeyker bir yaşındaydı. Kocam çocuğu çok sevdiğim annesine bırakmamı ve beraberce memleketi terk etmemi istiyordu. Fakat ben kızıma çok bağlı ve düşkündüm. Bir taraftan kocamdan ayrılmak; bir taraftan çocuğumu bırakıp gitmek gibi iki ihtimal arasında kalmıştım. Ne yapacağımı bilemiyordum. Pek çok ıstırap çekiyordum. Fakat sonunda çocuğumu bırakmadım ve kaldım.

Enver Paşa arkadaşları Talat ve Cemal Paşalar, Doktor Nazım, Bahaettin Şakir, Azmi, Bedri ve İsmail Canbolat Beyler ile beraber bir Alman gemisine binerek Odesa'ya gittiler. Enver Paşa, yalının önünden bir motora binerek gemiye çıktı. Çok üzgündüm. İkinci çocuğumu beklediğimi henüz bilmiyordum. Fakat meğerse o halde imişim."[314]

Sonuç olarak Enver Paşa yedi arkadaşıyla birlikte ülkeyi terk etmek zorunda kalmış[315], ülkede yeni bir süreç başlayacaktır.

- Turan yapmak istedik, memleketi viran yaptık. diyen Enver Paşa sanki halkın ve milletin başına gelecekleri görür gibidir:

---

314 Orhan Gazi Aşiroğlu, Enver Paşa'nın Eşi Naciye Sultan'ın Hatıraları, Acı Zamanlar, İstanbul 1990, sh. 49

315 Emir Şekip Arslan, Bir Arap Aydınının Gözüyle Osmanlı Tarihi ve Birinci Dünya Savaşı Anıları, sh. 385

"Son gelişmeler gösteriyor ki savaşın birinci bölümünü kaybettik. Bu imzalanan mütarekeye göre de İngiliz İstanbul'a girecektir. Ben İngiliz'i İstanbul'da görmektense Kafkaslarda İslam için savaşmayı ve ölmeyi yeğlerim." [316]

Nitekim öyle de olacak, Enver Paşa'nın kaderinin ağları bundan sonra Türkistan'da örülmeye başlanacaktır.

316 Kenan Aksu, age, sh. 50

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ENVER PAŞA'NIN TÜRKİSTAN MÜCADELESİ

5.1. Kafkasya'ya Harekct

Yamauchi, Enver Paşa'nın Türkistan macerasını beş bölüme ayırır:

1. (Kasım 1918- Ağustos 1920) İstanbul- Berlin- Moskova
2. (Ağustos 1920- Eylül 1920) Moskova- Bakü- Moskova
3. (Ekim 1920- Şubat 1921) Moskova- Berlin- Roma- Berlin- Moskova
4. (Mart 1921- Eylül 1921) Moskova- Batum
5. (Ekim 1921- Ağustos 1922) Batum- Bakü- Buhara.[317]

Paşa'nın Türkistan safhası daha önce de belirttiğimiz gibi onun Arnavutköy'den hareketi ile başlamıştı. İstanbul'dan ayrılırken Sadrazam Ahmet İzzet "Mütareke-i münferide dolayısıyle, vatanımın şimdilik alacağı şekil yakın zamanlarda bu topraklarda nafi(faydalı) bir iş göremeyeceğime ayan bir alamettir"[318] diye başlayan uzunca yollu bir mektup bırakan Enver Paşa Sivastopol'a ulaştıktan sonra arkadaşlarından ayrılmıştı. Enver Paşa'nın aklında tek bir şey vardı: Kafkasya'ya varmak, orada kuracağı bir ordu ile Anadolu'ya yürümek ve ülkeyi kurtarmak[319].

Enver Paşa'nın bu düşüncesi birden ortaya çıkmamıştı, Paşa bunu yıllar önce tasarlamıştı. Bunu Yamauchi'de açıkça görmekteyiz zaten. Enver Paşa yolculuk sırasında İngilizlerin Türkiye'yi işgal edeceğini tahmin etmiş, şöyle demişti:

317 Masayuki Yamauchi, Hoşnut Olamamış Adam: Enver Paşa, İstanbul 1995, sh. 16
318 Feridun Kandemir, Enver Paşa'nın Son Günleri, İstanbul 1943, sh. 15
319 Emir Şekip Arslan, Ölüme Giden Yolda Üç Osmanlı, sh. 10

"Son gelişmeler gösteriyor ki savaşın birinci bölümünü kaybettik. Bu imzalanan mütarekeye göre de İngiliz İstanbul'a girecektir. Ben İngiliz'i İstanbul'da görmektense Kafkaslarda İslam için savaşmayı ve ölmeyi yeğlerim."[320]

Daha sonra da görüleceği gibi Enver Paşa bu söylediklerini daha önceden planlamış, Osmanlı savaştan çekilmeden az bir süre önce Azerbaycan civarlarına sağlam bir ordu göndermiş ve bu ordunun kumandasını da amcası Halil Paşa ile kardeşi Nuri Paşa'ya vermişti. Yani Kafkas direnişinin hazırlıkları çok eskiden yapılmıştı. Hatta Almanya'ya gitmeden evvel Kafkas ordularının başına geçmek için deniz yolu ile bu bölgeye geçmek istemiş, ancak bindiği taka batarak canını zor kurtarmış ve geri dönerek bu işe Avrupa'dan devam etmeye karar vermiştir [321].

Halil Paşa da hatıratında bunu dile getirdikten sonra Enver Paşa'nın İslam Orduları Grup Kumandanı Nuri Paşa'ya gönderdiği bir telgrafa değinir:

"İslam Orduları Kumandanlığı'na,

Vaziyet-i siyasiye bizim için gayri müsait bir şekil aldığından Kafkasya devletlerinin istiklallerine İtilaf hükümetlerinin pek ziyade müşkülat gösterecekleri malumdur. Binaen aleyh Kafkas Müslümanlarının müttehiden çalışmalarını ve bu sebeple Azerbaycan Hükümeti ile Şimali Kafkas Hükümeti'nin ayrı ayrı zayıf kalmamaları için ya birleşerek Şarki Kafkasya Hükümeti namı ile bir İslam hükümeti vücuda getirmeleri veyahut konfederasyon şeklinde yekdiğeri ile derhal anlaşma yapmaları pek elzem görüyorum. Telgraf sureti Çerkez Yusuf Paşa'ya da yazılmıştır."[322]

320 Masayuki Yamauchi, The Green Crescent under the Red Star: Enver Pasha in Soviet Russia,1919-1922, aktaran Kenan Aksu, sh. 50

321 Aksu, age, sh. 51

322 Aksu, age, sh. 51

Bu emri alan Nuri Paşa hemen çalışmalara başladıysa da ne yazık ki Şii- Sünni ayrılığı Azerbaycan- Kafkasya ittifakını hayata geçiremeyecektir.[323]

Enver Paşa arkadaşlarıyla birlikte Evpatorya'ya inmiş, İttihatçı şefler burada Dilber Otel'de biraz dinlendikten sonra tren ile Berlin'e hareket etmişlerdi. Fakat nedendir bilinmez Enver Paşa yolda gizlice arkadaşlarından ayrılmış, kayıplara karışmıştı. Şevket Süreyya Aydemir'in deyimiyle o artık " yalnız bir adamdı".[324]

Aslında Enver Paşa'nın işi hiç de kolay değildi, çünkü bütün yollar Rus orduları tarafından tutulmuş, karayolundan yolculuk imkânsız hale gelmiş, şartlar Enver Paşa'yı bir deniz yolculuğuna mecbur etmişti. Zor şartlarda tedarik ettiği yelkenlisi ne yazık ki Karadeniz'in şiddetli dalgalarına dayanamamış, üç gün fırtınalarla boğuşan Paşa, en sonunda Kırım sahillerine dönmüş, artık ne pahasına olursa olsun karayolunu kullanmaya karar vermişti[325].

Enver Paşa'nın bundan sonraki en önemli hedefi Kuban veya Gürcistan üzerinden Azerbaycan'da bulunduğunu ümit ettiği Nuri ve Halil Paşalar ile görüşmektir[326]. Ama bölgedeki sıkı denetimler Enver Paşa'yı Berlin'e gitmek zorunda bırakmış, yorucu bir tren yolculuğu sonrası Paşa Almanya'ya varabilmiştir.

Zaten Naciye Sultan da bu durumdan hatıralarında bahseder ve eşinin çok zor günler geçirdiğinin altını çizer[327].

Enver Paşa Berlin'de bir ziraatçı olarak tam bir yıl kalmış, hep kendisini gizleme gereği duymuştu. Öyle ki, en yakın ar-

323 Sorgun, age, sh. 250
324 Aydemir, age, c.3, sh. 507
325 Aydemir, age, c.3, sh. 507
326 Aydemir, c. 3, sh. 509
327 Aşiroğlu, Acı Zamanlar, sh. 50

kadaşları Talat, Cemal, Azmi bile onun varlığından haberdar olamamışlardı[328]. Öte yandan İngiliz basını sürekli ondan bahsediyor, onu bazen Kafkasya'da, bazen Türkistan'da gösteriyordu.

İşin aslına gelirsek, bu sırada Enver Paşa Berlin'de Bolşevik liderlerden Radek ile tanışmış, İngiliz emperyalizmine karşı Bolşeviklerle işbirliği yapmaya karar vermişti. Enver Paşa Berlin'de geçirdiği zaman içerisinde (1918 sonu ve 1919 başları) aslında öncelikle İngilizlerle bağlantıya geçip Londra'ya yerleşmek istediğini belirtmiş ancak kendisine İngilizler tarafından bu izin verilmemiştir. Bunlardan sonuç alamayınca da bütün dikkatini tekrar doğuya yönelten Enver Paşa'nın, Berlin'de geçirdiği süre içerisinde hayatına yön verecek en önemli olay Bolşevik komitacı Karl Radek'i hapishanede ziyaret etmesidir. Paşa Radek'e İngilizlere karşı bir Müslüman-Sovyet işbirliği önermiş, bu görüşme olumlu sonuçlanınca da hiç zaman geçirmeden Moskova'ya gitmek istemiş, fakat başarısız olmuştur. Enver Paşa daha sonra Atatürk'e yazdığı mektupta bunun nedenlerini şöyle açıklamıştır:

"Anadolu'daki direniş hareketimize sadece Rusların yardım edebileceğini gördüğümüz için buradaki arkadaşlar ile (İttihatçılar) beraber benim, yanımda Baha Bey olmak kaydı ile Moskova'ya gitmemi uygun gördük. Ancak şu geçen bir yıl zarfında Rusya yollarında iki kez hapse atılıp beş ay hücrede kaldım, ve altı kez de uçağım düştü."[329]

Enver Paşa 22 Eylül 1920 tarihinde Galip Kemal Söylemezoğlu'na yazdığı diğer bir mektupta ise bu planının yanında Rusya'nın milli mücadeleye yaptığı para ve silah yardımındaki rolünden bahseder:

328 Arslan, Akpınarlı, Ölüme Giden Yolda Üç Osmanlı, sh. 21
329 Kenan Aksu, sh.54

"Kardeşim Efendim;

İki gün evvel birkaç gün için Roma'dan Berlin'e gittiğimde, size yazdığım şu mektubu hamil kurye ile bugün geldi. Mektubu burada tekrar açtım. Çünkü aynı iş için Ziya Bey'e, size yazmasını Bakü'ye hareketim esnasında kendisine söylemiştim(...)

Berlin'de gayet mütenekkir olarak bulunuyorum ve ihtimal bu kâğıdı aldığınız zaman hareket etmişimdir. Şimdilik Moskova'da İslam alemini İngilizler aleyhine tahrike çalışan İslam Cemiyeti'nin başında çalışıyoruz. Merkezi umumisini Moskova'ya naklettim. Bu tarzda çalışmakta Bolşeviklerle mutabık kaldık. Ayrıca Türkiye için yardımlarını temin ettik. Kendileri ile muavenet olmak üzere bir milyon lira da kâğıt veriyorlar ve imkan derecesinde de silah... Silahların ilk kafilesi on bin tüfek, ikişer bin cephane ile mahalline varmıştır. Buraya gelmezden evvel Bakû'deki şark kongresinde bulundum ve kongre İslam harekâtı nokta-i nazarından cidden mühimdir ve bence pek iyi neticeler verecektir. Şimdilik baki selam. Burada bulunduğumu kimseye söylememeni rica ederim." [330]

Paşa'nın hizmetleri bununla da bitmeyecektir: Ankara Hükümeti'nin, ekonomik ve askeri destek sağlayabilmek için Sovyetler ile yaptığı dostluk antlaşması Van ve Muş'un Ruslarca, Ermenilere verilmek üzere istenmesi bahsi geçen antlaşmayı geçersiz kılma noktasına getirmişti. Bu durumu iyi gören Enver Paşa hemen müdahalede bulunmuş ve görüşmelerde Türk delegasyonuna yardımcı olmuş nihayetinde gerekli yardımları almayı başarmıştır. Burada yaptıklarını Mustafa Kemal'e bildiren Enver Paşa, Türk delegelerine her zaman yardımcı olduğunu ve en son Chicherin ile olan görüşmeye de onları yanına alarak katıldığını yazmıştır[331].

330 Sefa Öcal, "Mustafa Kemal Paşa ve Enver Paşa", sh.19
331 Kazım Karabekir, İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkanı, İstanbul, 1967, s.21

Mustafa Kemal ise Enver Paşa'nın faaliyetlerinden biraz kuşku duyuyordu. Çünkü onun şöhretini ve halk arasında ne kadar çok sevildiğini biliyordu. Bu yüzden Ruslar ile yapılan görüşmelerde İslamcılıktan ve Türkçülükten fazla bahsetmemesi gerektiğini kendisine bildirmiş, özellikle İngilizlere karşı ittifak talebinin Moskova'da daha iyi karşılanacağını özellikle belirtmiştir. Bu mektupların birinde Mustafa Kemal İngilizlerin doğu Müslümanlarına çiftlik hayvanı muamelesi yaptıklarını ve bu durumdan zavallı Müslümanları sadece Türk ve Rus işbirliğinin kurtarabileceğini söylemesini istemiştir. Mustafa Kemal'in Enver Paşa'ya uyarılarından biri de İslamcılık fikrinden kesinlikle uzak durulmasıdır.

Enver Paşa bundan sonra Rusya'ya gitmek için iki kez havayolunu denemiş, ilk denemede pilot yanlışlıkla Letonya'ya inmiş, bu da Paşa'nın Letonya makamlarınca göz altına alınmasına yol açmıştı. Enver Paşa'nın burada yanında Doktor Bahaeddin Şakir vardır ve iki arkadaş film gibi bir operasyonla Almanlar tarafından kurtarılmıştır.

Paşa'nın ikinci Moskova denemesi de uçağın arızalanması ile sekteye uğramış, ancak üçüncü deneme amacına ulaşabilmiştir[332].

5.2. Enver Paşa Moskova'da

Bir ara Berlin'de eşi Naciye Sultan ile de buluşan Enver Paşa[333] 1920 yılının Ağustos ayında Moskova'ya ikinci kez geliyordu[334]. Moskova 1920 yılının yaz aylarından itibaren artık İttihatçı liderlerin önemli toplantılarına merkezlik yapacaktı.

332 Aydemir, c.3, sh. 518- 519, Arslan, Akpınarlı, sh. 22-24
333 Aşiroğlu, age, sh. 56, Arslan, sh. 24
334 Ahat Andican, Cedidizmden Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi, sh.132

Ama Sovyet Rusya Anadolu'daki Mustafa Kemal Harekâtı'nın sonuçlarını görmeyince Enver Paşa'ya yol vermek istemiyordu. Bundan dolayıdır ki Paşa, Birinci Doğu Halkları Kurultayı'nda sıkı bir şekilde gözaltında tutulmuştu.

Birinci Doğu Halkları Kurultayı'ndaki konuşması büyük bir beğeni toplayan Enver Paşa, sözlerine şu cümlelerle nokta koyuyordu:

"Yoldaşlar! Hürriyet ve bahtiyarlık denen şeyleri ancak izanlı ve irfanlı milletin elde edeceği kanaatindeyiz. Çalışma ile birlikte esaslı bilgi ve maarif nuru ile memleketimizin aydınlanmasını istiyoruz. Bu maksatla erkek ile kadın arasında fark koymuyoruz. İçtimai siyasete dair düşüncemiz budur."[335]

Paşa, bir şeyin altını çizmişti bu kurultayda ısrarla: " Biz halkın arzu ve isteklerine göre hareket ederiz. Halkın iradesinin serbestçe uygulamasına taraftarız. Biz, bizi sevenlerle beraber olur, bizi sevmeyen halkın da kendi meselesini kendinin halletmesine taraftarız."[336]

Enver Paşa Moskova'da hem İslam ülkelerinin temsilcileriyle kaynaşmış ve tanışmış, hem de amcası Halil (Kut) Paşa ile görüşmüştü. Enver Paşa amcasına şunları söylüyordu:

- Vatandan ayrılınca Kafkasya'ya geçmeyi düşündüm, Kırım'a çıktıktan sonra Kafkasya'ya gitmek için bindiğim yelkenli yolda battı, bir tahta parçasının üzerinde ve açık denizde günlerce kaldıktan sonra bin bir güçlükle Kırım'a dönebildim. Moskova'ya kadar gitmek zordu, Alman tayyaresi ile Berlin'den Moskova'ya kadar gitmek zordu... Alman tayyaresi ile Berlin'den Moskova'ya hareket ettim, fakat tayyare yolda arıza yaptı, Kovno'ya inmek zorunda kaldık ve burada tev-

335 Nabican Bakiyev, Enver Paşa'nın Vasiyeti, İstanbul 2006, Özbekçe'den Türkçe'ye aktaran: Çağatay Koçar, sh. 66

336 Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları, İstanbul 1955, sh. 25- 28

kif edildim. Kendimi Manastırlı bir eczacı olarak tanıtıyordum, durumdan şüphelendiler, tevkif edildim. Fotoğraflarımı çektiler ve soruşturmaya başladılar. Bu sırada tevkifhanede tanıdığım bir dost vasıtası ile Berlin'e haber gönderdim, aynı kanaldan gelen cevapta belli bir gün ve saatte bir Alman tayyaresinin Kovno hapishanesi yakınında meydana ineceğini, hiç beklemeden tayyareye binmemi bildiriyorlardı. O gün yanımda silahlı bir nöbetçi olduğu halde meydan civarında dolaşıyordum, tam bildirildiği vakitte bir Alman tayyaresi meydana indi, nöbetçi telaşlanmıştı. Elinden silahını aldım, kendisine doğrulttum ve uçağa attım kendimi. Moskova'ya böyle gelebildim işte... [337]

Halil Paşa Enver Paşa ile ilgili gözlemini de, " Gene eski atak ve yürekli Enver Paşa idi. Gözlerinde en ufak bir telaş ve yenilgi izi okunmuyordu. Korkunç bir serüveni beş dakika içinde çok basit bir şeymiş gibi anlatıvermişti."[338] cümleleri ile dile getirmektedir.

1 Ocak 1919 tarihinde hükümet kararıyla Osmanlı ordusu ile ilişiği kesilmiş olan[339] Enver Paşa artık kaderini Türkistan'da arıyordu, Naciye Sultan'ın deyişiyle, şimdi onun tek hedefi "Orta Asya Türklerini ve Hint Müslümanlarını bağımsızlığına kavuşturmaktı[340].

Aslında burada Enver Paşa'nın şanssızlığı her şeyin Rusya'nın kontrolü altında olmasıydı. Zaten Enver Paşa'nın gayretleri sonucunda kurulan ve büyük bir İslam devrimi yapmayı tasarlayan İslam Cemiyetleri İttihadı da tamamen Bolşevik desteği ve kontrolü altında oluşturulmuştur.

Sovyetler Enver Paşa'nın İslam alemi üzerindeki ağırlığını iyi bilmekteydiler, bu ağırlık Doğu Müslümanlarının birliğini

337 Taylan Sorgun, İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş, sh.338
338 Taylan Sorgun, İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş, sh. 339
339 Hasan Babacan, "Enver Paşa", Türkler Ansiklopedisi, c.13, sh. 270
340 Aşiroğlu, Acı Zamanlar, sh. 59

sağlayabilir ve İngilizlere karşı ortak bir İslam ittifakının yaratılmasına yardımcı olabilirdi. Zaten Enver Paşa'nın arkadaşları şimdi dünyanın başka yerlerinde anti-emperyalist güçlere katılarak yeni bir mücadeleye başlamışlar ve aralarında iş bölümü oluşturmuşlardır[341]. Bu iş bölü-mü sonucunda Enver Paşa Türkistan'dan, Cemal Paşa Afganistan'dan ve Hindistan'dan, Halil Paşa da İran'dan sorumlu idiler. Nitekim Halil Paşa hatıralarında bu durumdan söz ettiği gibi, Rusların sözlerinde durmadıklarından da yakınır.[342]

Bu noktada Enver Paşa'ya ağır suçlamalar getirenler de vardır: Dr. Salahi Sonyel Enver Paşa'yı Bolşeviklere hizmet etmekle suçlar. Ona göre Enver Paşa Sovyet Liderleri ile anlaşmış Anadolu'ya gelerek Mustafa Kemal'i devirmek, böylece Bolşevizm'i Türkiye'ye hakim kılmakla görevlendirilmiştir[343]. Yazara göre Sakarya Savaşı ile planları suya düşen Bolşevik önderleri, bundan sonra Enver Paşa kartını masadan kaldırıyor ve Ankara'da yeni kurulan devlete yaklaşıyordu. Nitekim Mart 1921 Kars Antlaşması bunun en bariz ve somut örneğidir[344].

Kazım Karabekir de eserinde yukarıdaki bilgilerle örtüşen iddialar öne sürer. Paşa'nın bu noktadaki delili de Enver Paşa'nın 4 Mart 1921'de Mustafa Kemal'e yazdığı mektubudur.[345]

Bakü Doğu Halkları Kongresi'ndeki konuşmasını "Yaşasın ezilmişlerin dostluğu."[346] diye bitiren Enver Paşa bu iddiaları duymuş, özellikle Kazım Karabekir'in iddialarını okumuş olacak ki, 16 Mart 1921 tarihinde Cemal Paşa'ya yazdığı mektupta şunları dile getiriyordu:

341 Kazım Karabekir, İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkanı, s.21
342 Sorgun, age, sh.340-49
343 Salahi R. Sonyel, "Orta Asya'da baş gösteren Basmacılık Akımı" Belleten, cilt LIV, sayı 211, Aralık 1990'dan ayrıbasım sh. 1179
344 Sonyel, age, sh. 1179
345 Karabekir, age, sh.135
346 Aksu, sh. 55

"Umarım Mustafa Kemal Paşa da Kazım Karabekir'in benimle ilgili Rus ordusuyla Anadolu'ya girip burada Bolşevikliği tesis edeceğime dair dedikoduların önüne geçmiş olacaktır."[347]

5. 3. Enver Paşa'nın Anadolu'ya Geçme Girişimi

1921 yılı Enver Paşa için oldukça önemli bir yıldır, çünkü kaderi şekillenecektir. 1921 yılı nisan ayında Rusya'da bulunan Jöntürk Muhittin Birgen Bey, Enver Paşa ile ilgili olarak der ki: "Enver Paşa ve İttihat Terakki isimleri, hariçte dahildekinden daha fazla büyümüştü. Bilhassa Çarlığın yıkılmasını intaç etmiş olan Çanakkale Müdafaası, bu iki ismi Rusya'da fazla büyütmüştü."(...) "O sırada Şark memleketleri arasında değil, bütün dünyada Garba karşı isyan halinde bulunan tek ülke Türkiye idi. (...) Enver Paşa Lenin'e müracaat edip de birtakım tekliflerde bulunduğu zaman, onun tekliflerini de kabul etmişlerdi. Zaten o sırada Moskova'da irili ufaklı birçok Enver Paşa var idi."[348]

Moskova'da başta Lenin olmak üzere birçok Rus ileri geleniyle görüşen Enver Paşa Rusların niyetini anlamış ve onlara güvenini kaybetmiştir[349]. Enver Paşa'yı 1921 yılında Buhara'ya gitmeye zorlayan nedenlerden biri de zaten Rusya'nın başkentinin güvenilir olmaması olarak karşımıza çıkar[350].

Moskova'da da Ali takma adını kullanan ve Kremlin sarayının karşısında uzunca süre kalan Enver Paşa[351] bundan sonra rotasını Batum olarak belirleyecektir, ama Mustafa Kemal Paşa'nın Sakarya başarısı artık Enver Paşa'nın yolu-

347 M. Z., (1950), " Enver Paşa'nın Atatürk Hakkında Bir Mektubu", Resimli Tarih Mecmuası, sayı 2, s.56
348 Muhittin Birgen, İttihat ve Terakki'de On Sene, cilt 2, İstanbul 2006, Haz: Zeki Arıkan, sh. 743
349 Tekin Erer, Enver Paşa'nın Türkistan Kurtuluş Savaşı, İstanbul 1971, sh.33- 34
350 Kurt Okay, Başkomutan Enver Paşa, İstanbul 2006, Çev: Aydın Ayhan, sh.250
351 Erer, age, s.37

nu çizecek[352], Anadolu planlarını sonsuza kadar suya düşürecektir.

Şevket Süreyya Aydemir onun bu girişimini eserinde geniş çe ele alır[353]. Evet, Paşa'nın Anadolu özlemi ve planları artık tamamen bitecek, onun yönü Türkistan toprakları, Korbaşıların yanı olacaktır.

5.4. Enver Paşa Buhara'da

Enver Paşa'nın Anadolu planlarının suya düşüşünün ardından Buhara'ya gitmek zorunda kaldığını anılarında: belirten yaverlerinden Suphi Bey şunları yazar:

"Enver Paşa artık tamamen kendi vaziyetini tespit etmek istiyordu. Programını da hazırlamış, gideceği yolları da tamamen kararlaştırmıştı.

O günlerde Moskova da yiyecek içecek buhranı vardı. Muayyen nispette karnelerle ekmek veriliyor, yiyecek dağıtılıyordu. Enver Paşa bunları gördükçe Moskova da oturmanın faydasız olduğunu tamamen anladı.1920 senesi Ekim ayının ortaları Moskova'dan ayrıldı.

Bu çıkış Moskova'ya gelişte tamamen aksi vaziyette oldu. Onu büyük bir dostluk ve samimiyetle karşılayanlar şimdi giderken o kadar büyük bir uğurlama töreni yapmadılar.

Formaliteyi tamamlamak için, buluna birkaç kişi arasında Enver Paşa Moskova'ya veda etti. Ve Buhara yolunu tuttu. Enver Paşa Buhara yolunda kendini yeniden hayata kavuşmuş kadar mutlu buldu. Hatta en çok sevdiği Talat Paşa'nın acısını bile bu hürriyete kavuşmuş olduğu için unuttu.

352 Aydemir, c.3, sh.606
353 Aydemir, c.3. s. 604- 610

(...) Enver Paşa Buhara yolunda hep hürriyeti düşünüyor ve yeni yapacağı işlerin tatbiki şeklini kararlaştırıyordu. Enver Paşa bu seyahatinde yalnız değildi, kendisine eşlik eden yaveri Muhittin Bey (*)

(...) Nihayet Müslüman ülkesine girmişlerdi. Günlerden beri Rus köyleri içinden geçen tren yeni bir aleme girmiş gibiydi. Artık her şey değişmişti. Bazen ufak köylerin içinden geçerken minarelerden yükselen ezan seslerini duyuyor, kendini bambaşka bir alemde buluyordu."[354]

Daha İstanbul'dan ayrılırken bile gözlerini Kafkasya'ya çeviren[355] Paşa'nın Buhara yolculuğu da çok önceden planlanmıştı[356]. Enver Paşa bu topraklara daha önce Teşkilat-ı Mahsusa elemanlarını ve Türk subaylarını göndermiş, bölgeyi uyanık tutmaya çalışmıştı. Bülent Gökay ise Enver Paşa'nın Türkistan'a Bolşevik liderler tarafından gönderildiğini söyler[357].

David Fromkin de Bolşevik liderler nasıl onu kullanmayı düşünmüşse, Enver Paşa da planını onlardan gizlemiş, Buhara'ya kadar Ruslara tabi gibi görünmüştür,[358] mealinde olaya yaklaşır. Kısacası Enver Paşa Buhara yolculuğuna çıkarken oldukça hazırlıklıdır ve ne yapacağını çok iyi bilmektedir. Dahası Enver Paşa, kendisine verilen sözlerin tutulmamasından şikayetçidir. Dönemin canlı şahitlerinden Emir Şekip Arslan bu konuyu eserinde genişçe dile getirmektedir:

"Ruslar Enver'e ve Enver'in arkadaşlarına karşı daima uyanık davranarak onların sırtlarından geçinmişler, fakat Rusya'da

---

* Muhittin Bey Bartınlı bir yedek subaydır. Sırasıyla Nuri Paşa ve Halil Paşaya yaverlik yapmış, Bekir Ağa bölüğünden kaçarak Türkistan'a gitmiştir. Bundan sonra Muhittin Bey Enver Paşa'nın yanından hiç ayrılmayacaktır.Muhittin Bey'in hatıraları Fethi Gedikli tarafından daha sonra kitap haline getirilmiştir.

354 Enver Paşa'nın Son Günleri, Yaver Suphi Bey, sh 54-55

355 Feridun Kandemir, Enver Paşa'nın Son Günleri, sh..5

356 Nabican Bakiyev, Enver Paşa'nın Vasiyeti, sh.79

357 Bülent Gökay , (2006) Emperyalizm ile Bolşevizm Arasında Türkiye, çev: Sermet Yalçın, sah. 164

358 David Fromkin, Barışa Son Veren Barış(1914-1922), İstanbul 1993, çev: Mehmet Harmancı, s. 483

bulunan Müslüman topluluklarına Enver ve arkadaşlarının mücadele fikirlerinin ulaşmasından çekinmişlerdi. Özellikle Enver, defalarca yaptığı açıklamalarda kendisinin Bolşevik olmadığını, ancak itilaf devletlerine karşı olma açısından Ruslarla birlik olduğunu açıkça bildirmişti. Bolşevikler duygu ve faaliyet olarak Bolşevik olmayanları destekleme düşüncesinde olmadıklarından, Bolşeviklerin Enver Paşa'ya karşı davranışlarından samimiyet aramamak gerekirdi. Enver Paşa'ya, Moskova'da kalmasının tehlikeli olduğunu birkaç defa bizzat anlatarak;

- İslam dünyasının bir fikir etrafında toplanmasını sağlamak için büyük bir fedakârlık yaptığınızı Kızıllar çok iyi biliyor. Hâlbuki ayağa kaldırmak istediğiniz topluluğun dağıtılmasını, İngilizler kadar belki onlardan çok Ruslar istemektedir. Rusya'da 35 milyon Müslüman topluluk var. Bunların ülkeleri birbirine bitişik ve bu ülkeler aynı zamanda dünyanın değişik bölgelerindeki Müslüman ülkelerle yan yanadır. Ruslar bu toprakların geçmişteki üstünlüklerini hatırlıyor ve bunu korkunç bir hayalet gibi düşünüyorlar. Rusların Müslüman toplulukların kıpırdanma ihtimalini bir çeşit hesapla hesapladıklarından şüphe yoktur. Böyle olunca onlardan ve senden çekineceklerdir. Sözden faaliyete geçmelerinin tek şartı Bolşevikleşmek olduğundan, Müslüman milletler milli kuralları ve inançları üzere yaşadıkça Bolşevikler Müslümanlara yardım etmeyeceklerdir. Çünkü Müslümanlık açısında İngilizlerin Hindistan için hissettikleri tehlikenin bir benzerini Bolşevikler Türkistan hakkında düşünmektedirler! dedim. Enver Paşa bana;

- Ben onlara kendi topraklarında herhangi bir hareket geçmeyeceğime dair söz verdim. Onları, başkalarıyla uğraşmak yerine kendimizi İngiliz saldırılarından kurtarmak olduğuna inandırdım. Kardeşim Nuri'nin Ruslara, Rusların Nuri'ye Kafkasya'da saldırmalarına kesinlikle taraftar olmadığımı ilan ederek, kardeşimi onlarla savaşmaktan engellediğimi biliyorlar.

yollu cevap verdi. Ben kendilerini yinede Ruslara karşı uyanık olması konusunda uyardım. Ve kendilerine Afganistan'a gitmelerini önerdim."[359]

Enver Paşa Buhara'ya geldiğinde tarihler ekim ayının sonlarını göstermektedir. Onun ilk mektubu da 16 Ekim 1921'de yolda yazılmıştır. Tekin Erer'e göre ise Paşa ekim ayının son günlerinde Buhara'ya ulaşmıştır[360]. Nitekim Enver Paşa 25 Ekim 1921'de yazdığı mektupta Buhara'ya geldiğini yazmaktadır.[361] Enver Paşa'nın bu yolculuğunda yanında Şevket Süreyya Bey'in uğursuz adam, Enver'in başarısızlıklarının ve felaketlerinin sebebi[362] diye nitelediği Hacı Sami Kuşçubaşı da vardır. Hikmet Özdemir'in, " Enver Paşa'yı felaketten felakete sürükleyen adam"[363], Zeki Veledi Togan'ın, " olayları gereğinden fazla abartan biri" [364] diye nitelediği Hacı Sami Kuşçu başı hakkında Feridun Kandemir'in değerlendirmeleri oldukça ilginçtir: " Enver Paşa'nın Türkistan'da Hacı Sami'nin telkinine kapılması ihtimali o kadar kuvvetliydi ki ve bundan Paşayı seven yakınları o kadar endişe ediyorlardı ki, Batum'dan ayrılacakları gün veda ederlerken Halil Paşa, son söz olarak Enver Paşa'ya şöyle söylemek lüzumunu hissetmiş bulunuyordu:

- Enver... Hadi güle güle git. Fakat dikkat et. Vakıa haddim değil ama sana bir nasihatim olsun: sakın Hacı Sami'ye kapılma. Zira Sami Türkistan'da yanımda iken bile (ille kaçalım, ayaklanalım, isyan edelim!) diye üstüme çok düşmüştü. Ben onun tesiri altında kalmadım. Aman dikkat et, seni kandırmasın."[365]□

359 Arslan, Akpınarlı, Ölüme Giden Yolda Üç Osmanlı, sh. 27
360 Erer, age, s. 45
361 Ari İnan, Enver Paşa'nın Özel Mektupları, sh.. 111
362 Aydemir, c.3, s. 623
363 Özdemir, age, s. 252
364 Togan, Türkili (Türkistan) Tarihi, sh. 435-436
365 Feridun Kandemir, Enver Paşanın Son Günleri, sh. 10-11

Feridun Bey Enver Paşa'nın Batum macerasına değinirken Hacı Sami için tekrar paragraf açar ve şu ilginç değerlendirmede bulunur. " Bütün bu hadiselerin iç yüzünü bilenler, pekâlâ tasdik ederler ki, Türkistan seyahatinde Hacı Sami Enver Paşa'nın yanında bulunmamış olsaydı, Enver Paşa'nın orada Bolşevikleri hiç kuşkulandırmadan her tarafı memnun edecek şekilde çalışması pekâlâ mümkün olurdu. Enver Paşa Moskova'dan ayrılırken bir (Türkistan kıyamının başına geçmek) tasavvurunda olsaydı bile, yanında Hacı Sami gibi bir macera düşkünü bulunmasaydı, tıpkı Batum'da Anadolu seferinden vazgeçişi gibi Türkistan 'da da doğru yolu tavsiye edenlerin sözlerini dinleyerek pek ala Türkistan macerasına girmeyebilirdi."[366]

5.5. Enver Paşa Zeki Velidi Togan İle Görüşüyor

Enver Paşa'nın Buhara'ya geliş gayesi Doğu Buhara, Semerkand, Hive ve Fergana Korbaşılarını bir cephede birleştirmek ve Bolşeviklere karşı genel bir hareket teşekkül ettirmek idi. [367]

Zeki Velidi Togan Buhara'da Enver Paşa ile görüştüğünü belirtir. Bu durumu hiç beklemediğinin, Enver Paşa'nın gelişinin kendileri için büyük bir sürpriz olduğunun altını çizen Togan, daha sonra şunları dile getirir: " Paşa ile görüşüp, kendisinin istediği veçhile Türkistan'ın, bilhassa teşkilatın vaziyetini tafsilatı ile izah ettim. Teşkilatın bilhassa Şarki Buhara tarafındaki faaliyeti ile alakadar olduğundan, o tarafta emircilik ruhiyatı hakim olmasından ileri gelen bütün müşkülatı ve o güne kadar henüz bir iş yapmak imkanı hasıl olmadığını bir bir anlattım."[368]

366 Feridun Kandemir, Enver Paşanın Son Günleri, sh. 10
367 Ali Bademci, age, s. 381, Togan, sh. 434
368 Togan, Bugünkü Türkîli Türkistan, sh. 434

Evet, Enver Paşa- Zeki Velidi görüşmesi istenilen neticeyi vermemiş, Zeki Bey, nedense Enver Paşa'ya karşı mesafeli durmuştur.

Enver Paşa'nın Buhara'ya gelişi bölgede büyük heyecan uyandırmış, halk onu asırlardır beklenen bir kurtarıcı gibi bağrına basmıştı.[369] Bağımsızlık aşkı ile yanıp tutuşan bölge halkının bu yaklaşımı Paşa'yı oldukça duygulandırmış, ama bir o kádar da Rusları kuşkulandırmıştı.[370]

5.6. Enver Paşa Osman Hoca İle İrtibat Kurmak İstiyor

Enver Paşa Korbaşılar, başka bir deyişle Basmacılar için Batılı, dışardan gelen bir generaldir, Korbaşıların arasındaki ayrılığı yok edebilecek, dahası onların ufkunu açabilecek bir şahsiyettir[371]. Bu bakımdan Korbaşılar ve boy beyleri ile ne zaman bir araya gelse diyordu ki:

- Türklerin Bolşevik zulmü altında inlediğini, mallarınızın talan edildiğini, özgürlükten yoksun, boyunduruk altındaki hayatınızı duyduğum için geldim. Türklerin kurtuluşunu gerçekleştirmek tek amacımdır. Bütün Türkler bu sözlerime inanmalıdırlar."[372]

Zeki Velidi Togan'ın Enver Paşa konusundaki tespitleri ise daha ilginçtir, Enver Paşa'nın tam bir idealist olduğunun altını çizen Togan, onun şu sözlerini nakleder:

- Şarki(Doğu) Buhara'ya geçmeye karar verdim, kazanırsak gazi, kazanamazsak şehit olacağız. Türkmenler(Burdalık Türk-

369 Bakiyev, age, s. 80, Hayit, Basmacılar, sh. 197
370 Abdullah Recep Baysun, Türkistan İstiklal Hareketleri ve Enver Paşa, İstanbul 2006, sh. 69
371 Nadir Devlet, Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi(1905-1917), sh. 92
372 Nadir Devlet, age, sh. 92

menleri) bizi beklemesinler. Türkistan için mücadele lazım, zaten mukadder olan ölümden korkarsak, köpek gibi yaşamayı seçersek hem geçmişlerimizin, hem de geleceklerimizin lanetlerine müstahak oluruz. Hâlbuki kurtuluş için ölmeyi göze alırsak biz, bizden sonrakilerin hür ve bahtiyar olmasını temin etmiş oluruz."[373]

Buhara'daki halkın maddi ve manevi yönden varlığını devam ettirebilmesinin yolunun Rus işgal kuvvetlerine karşı seferberlikten geçtiğine inanan Enver Paşa[374] hiç zaman geçirmeden çalışmalara başlamış, Buhara Halk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Osman Hoca ile irtibata geçmek istemiş, araya da bir zamanlar Osmanlı ordusunda beraber çalıştığı Hasan Bey'i koyar. Osman Hoca'dan gelen cevap oldukça olumludur[375].

Peki, Buhara'nın genel manzarası nasıldı? Buhara emiri ile halkın arasının açık olması Rus ordusunun işine yaramış[376], Rus ordusu Buhara'yı topa tutmuş, şehri harabeye çevirmişti. Buhara'nın dünyaca ünlü el yazmalarını bünyesinde barındıran kütüphanesi yanmış, emir Afganistan'a sığınmak zorunda kalmıştı. Sovyet Rusya Buhara'yı sembolik de olsa tanımış, ama Buhara'nın elden çıkışını kabullenemeyen Buhara milliyetçileri(Basmacılar) Rusya'ya karşı ayaklanmış, Sovyet Rusya bu başkaldırıyı bastıramamıştı[377].

Daha önce de belirttiğimiz gibi bölgenin yöneticilerini birleştirmeyi ve bağımsız bir devlet kurmayı planlayan Enver Paşa, bu olumlu havadan da yararlanarak, bölgedeki Basmacı gruplarına haber salmıştı. Ne yazık ki, Enver Paşa bu düşüncelerinde yalnızdı, çünkü Buhara emiri Paşa'ya en küçük bir yardımda

373 Togan, age, sh. 437
374 Bakiyev, age, sh.130
375 Hayit, Basmacılar, sh. 197
376 Hikmet Özdemir, Üç Jöntürk'ün Ölümü, sh. 273
377 David Fromkin, Barışa Son Veren Barış(1914-1922), sh. 485

bulunmamıştı.[378] Dahası Bolşevik kadro bölgede iyice kadrolaşmış, aydın geçinenler bunlarla iş birliğini tercih etmişti.

Bu kadroların halkı yanlış yönlendirmesi, düşmanı Bolşevikler değil de Ceditçiler olarak görmesi Rusların bölgedeki ilerleyişini oldukça kolaylaştıracaktır.[379] Aydemir bu havanın Enver Paşa'da büyük moral bozukluğu yarattığına değinmeden de geçemez.

5.7. Enver Paşa İbrahim Lakay Tarafından Tutuklanıyor

Enver Paşa'nın Buhara'ya gelmiş olduğunu Başbakan Feyzullah Hocayef'ten öğrenen Osman Hoca bu sırada Karşi şehrindeydi. Osman Hoca, Paşa'nın iyi ağırlanması için gereken ne ise yapılması talimatını vermişti.[380]

Buhara'da eski silah arkadaşı Hasan Paşa ile bir araya gelmiş, ikili çekirdeği Basmacılar olan bir milis ordusu kurmayı kararlaştırmıştı.

9 Aralık'ta bölgenin önemli Korbaşılarından İşan Han'ın misafiri olan Paşa, Hacı Sami Bey'in de telkiniyle bölgenin en güçlü Basmacı reislerinden İbrahim Lakay'ın karargâhına doğru yol almıştı. Amaç İbrahim Lakay'ı elde etmekti. Fakat İbrahim Bey Afganistan emiri ile sıkı bir diyalog içindeydi ve bölgede kötü bir şöhreti vardı. [381]

Nitekim korkulan olmuş, Enver Paşa, İbrahim Lakay tarafından 1 Aralık 1921'de tutuklanmıştı. Hayit, Lakay'ı fanatik bir emir taraftarı olarak niteler ve Lakay'ın 20.000'i aşkın askere sahip olduğunu[382] söyler. Aydemir, " Enver Paşa ve arka-

378 Fromkin, age, sh. 486
379 Aydemir, c.3, sh.638- 639
380 Tekin Erer, age, sh.68
381 Erer, age, sh. 72, Togan, sh. 438, Aydemir, sh, c.3, sh.645
382 Hayit, Basmacılar, sh. 200

daşlarının Lakay İbrahim adında, Lakayların başı, kara cahil bir aşiret beyi tarafından esir alınışı, silahlarının alınışı ve Enver Paşa gibi, büyük hayallerle buralara, Türk veya İslam kardeşlerini kurtarmaya koşmuş bir insanın, o yıkıcı hayal kırıklığı ve bizzat kendisinin anlattığı küçültücü sahneler, işte o günden sonra başlar."[383] diye bu dramatik sahneyi resmeder.

Bundan sonra gerçekten üzücü sahneler yaşanır, Korbaşılar birbirine düşer, yüzlerce Basmacı ölür. Enver Paşa'yı kurtarmak için bölgenin birçok ileri geleni devreye girmiş, Paşa uzun görüşme trafiği sonucu serbest bırakılmıştır. Ayrıca Hikmet Özdemir bu konuyla ilgili olarak Enver Paşa olayının İngiltere gündemine de yansıdığını İngiliz belgelerine dayanarak dile getirir.[384]

5.8. Enver Paşa Savaş Meydanında

1934'e kadar süren Basmacı hareketi[385] Enver Paşa ile yeni bir seyir havasına girecektir. Enver Paşa bu konuda oldukça disiplinli hareket etmiş, Korbaşıların alışmadığı tarzda savaşı sürdürmüştür. Bu konuda Enver Paşa'nın hiç kuşku yok ki, en büyük yardımcısı Şirmed Bey'dir

Fergana Korbaşıları Başkumandanı Emir-i Leşker Şirmed Bek, Enver Paşa'nın Buhara'ya geldiğini öğrenmiş, büyük bir sevince gark olan Şirmed Bek, hiç zaman geçirmeden kayın babası Muzaffer Han Mingbaşı başkanlığındaki bir heyeti Doğu Buhara'ya göndermişti.

Heyet burada Şirmed Bek'in bağlılıklarını Paşa'ya sunmuş, Şubat 1922'de Korbaşılar ile Enver Paşa arasında bağlantı kurulmuştu.[386]

383 Aydemir, c.3, sh. 645
384 Özdemir, age, sh. 274
385 Devlet, age, sh.57
386 Erer, age, sh. 81

Enver Paşa'nın ilk çatışması Ocak ayı ortalarında Duşanbe'dedir. Ani bir saldırı ile Enver Paşa Ruslar için oldukça önemli bir garnizon şehri olan burayı ele geçirmiştir.[387]

Buna milli mücadele kumandanlarından Halil ve Danyal beyin saldırıları da eklenince Ruslar geri çekilmeye başlamışlardı. Fakat Rus saldırısı buradaki Korbaşıları zor durumda bırakınca Enver Paşa'dan yardım istemişlerdi.15-16 Şubat tarihlerinde Rus birlikleri Duşanbe'den tamamen çıkarılmıştır. Duşanbe'nin Enver Paşa tarafından kurtarılması özgürlük mücadelecileri için büyük bir mutluluk kaynağı ve gurur olmuştur. Enver Paşa bu saldırıda 180 tüfek 2 mitralyöz ele geçirmiş 100 Rus askeri öldürülmüştür. Dahası Enver Paşa'ya 82 Basmacı daha katılacaktır.[388]

Enver Paşa Şubat 1922 de Şirmed Bek'e bir mektup göndermiş bu mektup özgürlük mücadelecilerine deyim yerindeyse büyük bir bayram yaşatmıştır. Enver Paşa mektubunda aynen şöyle diyordu:

"Muhterem Fedakâr Mücahit Arkadaşlarım,

Cenab-ı Allah'ın yardımıyla düşman-ı din olan Bolşevikleri Duşanbe, Yürci, Seriasyab, Dihnev, Kabadiyan şehirlerinden çıkardık. Duşanbe ve Kabadiyan müstesna bu şehirleri düşman harpsiz tahliye etmiştir. Bolşevik kuvvetlerinin kısm-ı külli'si Baysun garnizonunda bulunuyor. Buna mukabil Darvaz, Babadağ, Karadağ, Dihnev, Cilligöl askerlerinden müteşekkil kuvvetlerimiz Baysun şehrini muhasara etmiş bulunmaktadır. Bu şehirde muharebe devam etmektedir.

İnşallah en yakın zamanda bu şehri de geri alacağız. Allah yolunda karşılık beklemeden yapmakta olduğumuz gazadan semere alabilmek içi,şuurlu ve bilgili müttehiden çalışmak

387 Hayit, Basmacılar, s.201, Aydemir, age, c.3, sh. 668
388 Togan, Bugünkü Türkîli sh 440-441

icap ediyor.Onun için bu birliği bizzat teşekkül ettirebilmemiz için,Baysun civarında toplamak istediğimiz Misak-ı milli kongresine iştirakinizi istiyorum.Bizzat teşriflerinizi mümkün görmediğiniz taktirde bu toplantıda sizleri temsil edebilecek dirayetli kumandanlarınızdan birkaçını iştirak ettirmeniz elzemdir. Elbirliği ile çalışmak sizden, yardım

Allah'tandır. Baki Huda'ya emanet ederim. Şubat 1922 Damad-ı Halifetü'l- Müslimin Enver"[389]

İlk hedefi birlik ve beraberliği sağlamak olan Enver Paşa Mart 1922'de bu amaçla bir tamim yayınlamıştır. Bu tamim 9 maddeden ibaretti:

"Muhterem Mücahit!

1. Duşanbe, Kabadiyan düşmandan alındı. Bu şehirleri tahliye eden düşman Termiz ve Baysun garnizonlarına sığınmış bulunmaktadır.
2. Maiyetinde bulunan mücahitler ile Baysun garnizonunu muhasara ettim. Gece gündüz düşmanı baskı altında tutmaktayım.
3. Yurdumuzu düşmandan kurtarmak için ilk iş birleşmektedir. Mücahitlerin birbirine inanması itaat etmesi düşüncelerinize hürmet etmesi şarttır. Düşmanın hareketleri hakkında doğru malumat almak suretiyle yurdun hangi yerinde bulunursanız bulunun yekvücut bir kitle manzarası arz ederek düşmana karşı kuvvetli bulunmanız lazımdır. Binaenaleyh hepiniz aynı vatan evlatları bulunmanız hasebiyle kavga ve ikilikleri ortadan kaldırıp, bir bayrak altında toplanıp, tek bir ideale hizmet etmenizi rica ediyorum.
4. Muhterem vatanperver mücahitler! Karşınızdaki düşman kuvvetleri yurdunuzun yabancısıdırlar. Kendilerinin işe

389 Erer, sh 82

merkezleri uzaktır. Binaenaleyh, onlar yurdunuzun nimetleriyle kendilerini besliyorlar. Birinci vazifeniz, bulunduğunuz muhitte düşmanın iaşe yollarını kapatmaktır. Bu hususta çok titiz olmanız şarttır. Halk tarafından düşmana erzak satılmasına veya hibe olarak verilmesine; düşman için at, merkep vs nakil vasıtalarının verilmesine kati surette mani olunuz.

5. Düşmanın kendileri tarafından iaşe temin etmeleri için çıkardığı müfrezelerine baskınlar yapmak veya münasip yerlerde pusuya düşürmek suretiyle daimi taciz yolu ile mani olmaya gayret ediniz.
6. Düşman, garnizonlarını takviye için şehirden şehre veya Moskova'dan gönderilen, Bolşevik kuvvetlerini istifade edebileceği demiryolu, şose yolları ve köprüleri devamlı kontrolünüz altında tutarak, hareketlerini haber alır almaz tahribat icra ederek düşmanın hareketini aksatmaya gayret ediniz.
7. Her Leşker başı (mıntıka kumandanı) posta teşkilatı kurup komşu Leşkerbaşılarının vaziyetlerini öğrenip, icabında yardım göndermek veya istemek yolunu icat edin. Her 15 günde her kumandan durumunu karargâh-ı umumiye bildirsin.
8. Umumi karargâh Baysun şehri civarında(güneyinde) Kafirun köyünde kurulacaktır.
9. 10 Nisan 1922'den sonra yapılacak kongrede bulunmak üzere heyetlerinizi göndermenizi rica ederim.

Mart 1922

Buhara Mücahidin-i İslam Kumandanı Damad-ı Halifetü'l –Müslimin Enver"[390]

390 Tekin Erer, age, 83-84, Yaver Suphi Bey, sh. 192- 194

Karargâhını 22 Şubat'ta Puluhakiyan'da kurmuş olan Enver Paşa bu tamimin ardından çeşitli yerlere mektuplar göndermiş, adına mühürler bastırmıştı.[391] Nitekim Enver Paşa 4 Nisan 1922 tarihli mektubunda şu ibareyi kullanmıştır: " Buranın ahvali gittikçe iyileşmekte ve sözüm giderek geçmektedir. Şimdi her kavim ve kabileden bana taraftar olanlar var."[392]

Enver Paşa bu tamimin ardından mücadelesine devam etmiş, Rusların Tal köyüne yaptığı saldırı Paşa'nın başarılı savunması ile püskürtülmüş, Rus tümeni 100'ün üzerinde kayıp vermiştir.[393] Bu başarılar Enver Paşa'ya büyük katılımları da beraberinde getirmişti(Buhara Cumhuriyeti Savaş Bakanı Abdülhamit Arif 600, Şerif ve Boribetaş Korbaşılar 800, Hamit Bey 200, Nazar Pehlivan150, Destan Toksaba 180, Abdurrahman Toksaba 300, Mehmet Ali Bey 400, Fuzeyl Mahdum Bey 1500 kişi ile Enver Paşa'ya katılmışlardı. Buna Afgan Kralı Emanullah Han'ın gönderdiği 300, Şir Mehmet Bey'in de gönderdiği 100 mücahit eklenince Enver Paşa'ya katılım 4500 savaşçıyı aşıyordu).

Paşa'nın Buhara Emirliği'nin savaş komutanı olarak atanması, dahası itibarının ve etrafındaki kalabalığın sürekli artması Ruslar için hiç de iyi değildi. Bu arada Şir Mehmet Bek Enver Paşa'nın emriyle Fergana tren istasyonunu tahrip etmiş, Naymanlar ve Karatekin Türkleri de Pulihiyan'da toplanmıştı.[394]

Enver Paşa'nın hedeflerinden biri bu kuvvetleri disipline etmekti, bu amaçla herkese tek tip üniforma giyme mecburiyeti getirilmiş, üniformaların modelleri bizzat Enver Paşa tarafından çizilmişti.[395]

391 Abdullah Recep Baysun, age, sh.110
392 Ari İnan, Enver Paşa'nın Özel Mektupları, sh.121
393 Ahmet Cebeci, Türkistan'da Basmacılık "Milli Kurtuluş Hareketi" II, sh. 38
394 Cemal Kutay, Enver Paşa Lenin'e Karşı, sh. 59- 60
395 Kutay, age, sh.60

5.9. Ruslar Enver Paşa'ya Muhtariyet Teklif Ediyor

Enver Paşa ile Rusya arasındaki savaş 1922 yılı nisan ayında en yoğun dönemini yaşamıştır. Enver Paşa ve ona inanan Korbaşılar bütün imkânsızlıklara rağmen Rusları Pamir dağları, Buhara ve Semerkant'tan kovmuşlar, buna Berlin'e giden Buhara Harbiye Nazırı Abdülhamit Arif Bey'in iyi haberleri de eklenince Enver Paşa'nın morali yerine gelmişti.

Enver Paşa'nın Buhara'da aldığı başarılı neticeler Dağistan'a da sıçramak üzereydi, bölgede kıpırdanmalar başlamıştı.[396] Dahası Enver Paşa ile birlikte hareket eden Cüneyt Han karşısında Hive'de ağır bir yenilgi alacaklardır.

Ruslar son çare olarak çok güvendikleri Buhara Hükümeti Reisi Feyzullah Hoca'yı Moskova'ya çağırmışlar ve onun kanalıyla Enver Paşa'ya muhtariyet teklif etmişlerdi.[397] Burada Feyzullah Hoca'nın daha sonra Moskova tarafından işbirlikçi suçlamasıyla öldürüldüğünü [398]de bir not olarak vermek istiyoruz.

Ruslar, gönderdikleri on bir kişilik Kazan heyeti kanalıyla Enver Paşa'ya yapacağı her şeyde geniş kolaylıklar tanıyor, onu anlaşmaya çağırıyorlardı. Enver Paşa bunun üzerine Misak-ı Milli Kurultayı'nı toplamış,[399] görüşmeler sonucu Rusların teklifi reddedilmiş, kurultaydan tam bağımsızlık kararı çıkmıştır. 8 maddeden oluşan bildiri Enver Paşa'nın kararlılığını [400] ifade ediyordu b ir anlamda.

1922 yılının bahar mevsimi Baymirza Hayit'in deyimiyle Rusların Enver Paşa ile uzlaşma yolları aradığı dönemdir.[401]

396 Kutay, age, sh. 61
397 Ahmet Cebeci, "Türkistan'da Basmacılık (Milli Kurtuluş Hareketi) II,Töre, Ankara 1975, sh.41
398 Cemal Kutay, Anavatan'da Son Beş Osmanlı Türk'ü, İstanbul, 1962, sh. 192
399 Ali Bademci, age, sh. 393
400 Tekin Erer, age, sh. 71
401 Hayit, Basmacılar, sh. 215, Emir Şekip Arslan, Ölüme Giden Yolda Üç Osmanlı, sh. 30

Bu dönem Enver Paşa'nın elinin oldukça güçlü olduğu dönemdir, nitekim Paşa bu durumu mektuplarına da yansıtmaktadır:" **Bura ahvali gittikçe iyileşmekte ve sözüm giderek geçmektedir"** .[402] Aynı tarihlerde Enver Paşa'ya Afganistan'dan yardım geldiğini söyleyen tarihçiler de vardır.[403] Yardımın içeriği silah, cephane, top ve askeri mühimmattan ibarettir.

Ama Paşa tam bağımsızlık fikrinde neredeyse yalnızdı, çünkü Osman Hoca, Savunma Bakanı Arif Bey, Mahdum Muhammed hariç bütün ileri gelenler Buhara Komünist Partisi'ni savunuyorlar, Enver Paşa'ya muhalefette ısrar ediyorlardı.[404] Buna İbrahim Lakay gibi bir güç de eklenince tablo daha net ortaya çıkmaktadır. Bu durum ilerde kendini gösterecek, belki de Enver Paşa'nın başarısızlığında başrolü oynayacaktır. Bu konuya ilerleyen sayfalarda değineceğiz.

5.10 Afganistan Emirinden Destek Geliyor

Enver Paşa, Rusların barış teklifini reddettikten sonra tekrar silaha sarılmış, Fuzeyl Mahdum, Eşan Sultan, Devletmend Beg,[405] Aman Pehlivan, Şirmed Bek, Rahmankul gibi Korbaşıların eşliğinde mücadelesine hız vermişti. Bu tarihlerde bölgede 100.000'in üzerinde Rus askeri vardı, Enver Paşa bir ara yaralanmasına rağmen Ruslara sürekli baskınlar vermekteydi. [406]

Enver Paşa'nın bu amansız savaşını Fergana sırtlarından kar ve buz suları misali kan akıyordu[407] diye nitelendiren bazı yazarlar. İşte bu zor şartlarda onu oldukça rahatlatan bir geliş-

402 Ari İnan, age, sh. 121
403 Hikmet Özdemir, age, sh. 278
404 Hayit, age, sh. 215
405 Andican, age, s. 154
406 Yaver Suphi Bey, age, s. 181
407 Bademci, age, sh. 393

me daha yaşanır: Afganistan Emiri Alim Han'dan gelen bir temsilci.[408] Emir Enver Paşa'ya şöyle diyordu mektubunda:

- Hizmetinizde bulunmak ve size yardım etmek üzere karargâhınıza gelmeme müsaade buyurur musunuz?

Enver Paşa emirin bu ricasına nezaketle cevap vermiş, ilk hedefinin bağımsızlık olduğunu, bunları daha sonra düşüneceğini söyleyip elçiyi uğurlamıştı.

5.11. Çatışmalar Yeniden Alevleniyor

Mayıs 1922'de Afganistan'dan 800 silah ve asker, 80 deve yükü cephane yardımı alan[409] Enver Paşa karargâhını kurduğu Kafirun mıntıkasından emrindeki 20.000 Basmacı ile birlikte harekete geçmiş, Duşanbe, Hisar, Belcivan, Külab, Darvaz, Karatekin, Saraykemer, Korgantepe, Kabadiven'in yanında Baysun şehrinin büyük bir kısmını düşmandan temizlemiş, 15 Nisan 1922 kurultayında alınan kararlar gereği buralarda mahalli ve mülki idareler kurmuş, ele geçirilen yerlerin korunması için bir miktar askeri ismi geçen yerlerin korunması için bırakmıştı.[410]

Öte yandan Ruslar aldıkları mağlubiyetin acısını sivillerden çıkarıyor, geçtikleri yerlerdeki köy ve kasabaları yakıyor, tüyler ürpertici katliamlara imza atıyorlardı.[411] İlginçtir ki, Korbaşılardan Togay Sarı da ele geçirdiği Rus askerlerine aynı muameleyi yapmaya kalkışınca Enver Paşa tarafından uyarılmış, kendisine Türk ananeleri hatırlatılmıştı.

Haziran ayı geldiğinde Enver Paşa komutasındaki Türkistan ordularının saldırıları biraz daha sıklaşmış, Paşa,

408 Erer, age, sh. 122, Cebeci, agm, sh. 42
409 Özdemir, Üç Jöntürk'ün Ölümü, sh. 278
410 Erer, age, s. 122-123
411 Baysun, Türkistan İstiklal Hareketleri ve Enver Paşa, s. 115

Rus avcı hatlarına kadar ilerleyip düşmana büyük zayiatlar verdirmişti.[412]

Enver Paşa bir yandan düşmanla çarpışmakta, diğer yandan zorda kalan Korbaşılara yardım göndermekte idi. Bu arada Enver Paşa'nın hedeflerinden biri de Rus kuvvetlerini dağıtmak için cephelerin sayısını arttırmak[413] idi. Böylece Rus kuvvetlerini değişik noktalara dağıtacak, gerilla taktiğiyle düşmana ağır darbeler vurabilecekti. Paşa bu amaçla Hive'de bulunan Cüneyt Han'a haber yollamış, mücadeleyi hızlandırması talimatını vermişti.[414] Kendisini yakından tanıyan Emir Şekip Arslan'ın "İdari işlerde, komutada, kararlılıkta eşi bulunmayan bir dahi "[415] diye nitelediği Paşa, Cüneyt Han'ın dışında Korbaşılardan Açil Beğ ve Fergana'daki Şir Mehmet Bek'i harekete geçirmişti.[416] Dahası Kırgız ve Taciklerle bağlantılar kurulmuş, bu durum hem Bolşevikleri hem de Hindistan'daki çıkarları tehlikeye düşecek olan İngilizleri telaşlandırmıştı.[417]

Enver Paşa'ya olan katılımlar sürekli artıyor, Buhara'ya Türkistan'ın her tarafından gönüllüler akıyordu. Ama Tatarlar Rus saflarında idi, öyle ki, Firunze komutasındaki Türkistan ordusunun yüzde yetmişten fazlası Tatarlardan oluşmaktaydı.[418] Bu Tatarlar Korbaşıları ve Enver Paşa'nın işini oldukça zorlaştıracaklardır.

Bu esnada ilginç bir olayın yaşandığını göreceğiz: Kızılordu emrindeki bir grup Başkurt askeri Zeki Velidi Togan Bey'e başvuracaklar, Basmacılar safına geçmeleri noktasında kendilerine yardımcı olunmasını istemişlerdi.[419]

412 Baysun, age, s. 117
413 Cemal Kutay, Enver Paşa Lenin'e Karşı, sh. 75
414 Cebeci, agm, s. 43
415 Emir Şekip Arslan, Bir Arap Aydınının Gözüyle Osmanlı..., s.393
416 Cebeci, agm, s.43
417 Kutay, Anavatan'da Son Beş Osmanlı Türk'ü, s.195
418 Zenkovsky, Rusya'da Pantürkizm ve Müslümanlık, s. 291
419 Zeki Velidi Togan, Hatıralar, sh. 410- 411

Enver Paşa'nın başarısının Bolşevikleri telaşlandırdığını daha önce söylemiştik, nitekim Ruslar bir yandan ne yapacağını düşünürken, bir yandan da Enver Paşa'ya suikast planlıyorlardı, ama bu plan uygulanamaz ve suikastçı devre dışı bırakılır. [420]

5.12. Sona Doğru...

Rus gazetelerinde "Müslüman dünyasının vebası", kendini beğenmiş, kana susamış bir hilkat garibesi olarak nitelendirilen[421] Enver Paşa için haziran ayı büyük zorluklarla başlamıştı.

Türkistan'ı boşaltma niyetinde olmayan, [422]artık neredeyse uluslar arası bir sorun haline gelen[423] Enver Paşa ve Basmacılık hareketini silahla bitirmeye karar vermişti.

Moskova yönetiminin öncelikle Türkistan'da şüphelendikleri ve Enver Paşa taraftarı diye birçok kimseyi tutuklaması, dahası idam etmesi Kafirun'daki karargâhta moralleri iyice bozmuş, [424]buna İbrahim Lakay tarafından Fuzeyl Mahdum ve 1200 adamının da pusuya düşürülerek tutsak edilmesi[425] eklenince Korbaşıların etrafındaki çember biraz daha daralmıştı. Dahası Şir Mehmet Bek Kızılordu birliklerince sıkıştırılmış, Enver Paşa'dan yardım istemekteydi. Buna İbrahim Lakay karşısında bocalayan Devletmend Bek'in yardım çığlıkları da eklenmiş, Paşa Nur Muhammet Bek'i Fergana'ya Şir Mehmet Bek'e, Hasan Bey'i de Devletmend Bek'e yardıma göndermişti.

Enver Paşa'nın yardım için gönderdiği Hasan Bey Devletmend Bek'i rahatlatmış, fakat Afganistan'a geçerek Enver

420 Cemal Kutay, age, s. 196
421 Kurt Okay, Başkomutan Enver Paşa, sh. 337
422 Baymirza Hayit, Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi, s. 283
423 Ahat Andican, age, s. 155
424 Cebeci, agm, s. 44
425 Togan, Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi, sh. 451

Paşa'yı yalnız bırakmış, bu durum Kafirun karargâhında şok etkisi yaratmıştı.[426] Tarihler 28 Haziran'ı gösterirken de Rusların büyük kuvvetlerle yaklaştığı haberi gelir. 22 Haziran'da Kızılordu'ya Kabadiyan, Regar, Karadağ şehirleriyle Aybac geçidini kaptırmış olan[427] Enver Paşa 28 Haziran'da bu sefer Kafirun karargâhını terk etmek zorunda kalacaktır.[428]

Enver Paşa Rusların niyetinin karargâhı tamamen sarmak olduğunu bildiğinden hızlı bir şekilde 10-15 kilometre gerideki Karluk köyüne çekilmiş, gerilla yöntemiyle savaşmayı yeğlemiş, büyük zorluklara rağmen Duşanbe'ye ulaşabilmiştir.[429]

Olayların canlı şahidi Abdullah Recep Baysun bu süre içinde yaşananları şöyle anlatır:

-- Kafirun'a 15 kilometre mesafede bulunan Karlok köyüne, oradan da takip etmekte olan Ruslarla çarpışa çarpışa Seriasya Dihnev yolu ile Yurçi'ye gidildi. Bilhassa Yurçi'de bir hafta süren çarpışmalar çok çetin oldu. Şafakta başlayan muharebe güneşin batışıyla duruyordu. Geceyi geçirmek için bir köye çekilmek mümkündü. Fakat Paşa, harp alanından ayrılamıyor, Ruslara yakın olan bir kırda gecelemeyi uygun buluyordu. Atlarının dizginleri ellerinde yatan mücahitler arasında Paşa da taşı kendine yastık yaparak yatıyordu.

Bu durum gösteriyordu ki, Paşa bir avuç toprağı bile Ruslara kolay kolay bırakmak istemiyor, bütün güç ve kuvvetini kullanıyordu. Geri püskürtülen Ruslar Baysun tarafından aldıkları kuvvetlerle yapmak istedikleri taarruzlar kendilerine pahalıya mal oluyordu. Boş bir köye geldik, anlaşıldı ki yol üzerinde bulunan köyler gibi buranın da ahalisi Ruslar geliyor korkusu ile dağa çekilmişlerdi. Gecelenen bu kimsesiz köyde arkadaşlar-

426 Cebeci, agm, sh. 44- 45
427 Özdemir, age, s. 279
428 Baysun, age, s. 120, Bakiyev, Enver Paşa'nın Vasiyeti, s.226
429 Bakiyev, age, s.226

dan birinin ağaçlardan toplayarak getirdiği kayısıları Paşa pay etti. Paşa'nın ve yanındakilerin o akşamki gıdası paylarına düşen kayısılar oldu.

Paşa ümitsiz değildi, ***"Göreceksiniz, düşmanı kahredeceğiz!"*** diye etrafındakilere ümit ve teselli veriyordu.[430]

Enver Paşa 2 Temmuz'da eşine yazdığı mektupta bu durumu eşine safha safha anlatır:

- Gerisin geriye Duşenbe'ye gidiyorum. Zerger'den beri her gün çarpışma oluyor. Geri çekiliyoruz.

6 Temmuz: Duşenbe'den yazmıştım. Ruslar Çilligöl ve Kurgantepe'yi işgal etmişler. 30 atlı ve 290 piyade ile ben dağlar, kayalar arasında yatıyorum. Nehirler üzerinde, ancak 30 kilometre ötede köprü var. Bana iki sandık içinde Afganistan'dan para vesaire getiren iki Afganlı Rusların eline düşmüşler. Bilmem bu yardımlar için Ruslar Afganistan'a harp açarlar mı? Ruslar Karadağ'a da varmışlar. Duşenbe'den hareketten altı gün sonra, artık toprak haline gelmiş olan Duşenbe'ye tekrar geldim"[431]

Haziran ayı içinde Enver Paşa'nın verdiği kayıp 1000'in üzerindedir[432] ve bu rakam Enver Paşa için oldukça büyük bir rakamdır. Yaver Suphi Bey askeri kayıpların Rusların propagandalarına dayandığını, Rus propagandasının Basmacılar üzerinde büyük bir manevi yıkıma yol açtığını, dahası dedikoduların halkı da paniğe düşürdüğünü belirtir.[433] Dahası Rus kurmay heyeti Paşa'ya sadık yerli halk arasında da asılsız dedikodular yayıyor,[434] direniş gücünün zafiyete uğraması için ne gerekiyorsa yapıyordu.

430 Baysun, age, s. 121
431 Aydemir, c.3, s. 670
432 Hayit, Basmacılar, s. 218
433 Yaver Suphi Bey, age, s. 217-218
434 Feridun Kandemir (1950), "Enver Paşa'nın Ölümü", Resimli Tarih Mecmuası, sayı 4, Nisan, s. 142

5.12.1. İngiltere Ve Almanya Rusya Tarafına Geçiyor

10 Temmuz 1922'de Enver Paşa'ya Berlin'den kardeşi Kamil Paşa imzalı bir mektup gelir. Mektup Naciye Sultan'dan bahseder. Mektupta dikkati çeken ikinci nokta ise İngilizlerin Rusya'ya yanaştığı yönündedir:

- Sultan Efendi (Naciye Sultan) mektuplarınızı aldığı zaman pek sevindiler. Davetinize hemen icabet etmek niyetindedirler. Yalnız , " Benim geldiğim yere düşman ayağı tekrar basmamalıdır," diyor. İnşallah gelecek yaza kadar oradaki vaziyetiniz daha ziyade sağlamlaşmış olur. Efendimizin niyeti ancak seneye bahara oralara hareket etmektir. O zamana kadar da biz burada hazırlıklar görürüz. Ali Kemal'in son yazdığı ve size hasrettiği makaleden anlaşılıyor ki, İngilizler, Orta Asya harekatından memnun değillerdir..."[435]

Aynı tarihte Almanya'dan Enver Paşa'ya gönderilen ikinci bir mektup daha dikkatimizi çekmektedir. Bu mektupta da Almanların artık Rusya taraftarı olduğu vurgulanmakta, Paşa'nın yalnız kaldığı bir kere daha tescil edilmektedir.[436]

Uluslararası arenada da iyice yalnız kalan sabık harbiye nazırı 28 Haziran'dan 10 Temmuz'a kadar geçen 12 günlük süre içinde kuvvetlerinin neredeyse dörtte birini kaybetmiş haldeydi.[437]

Enver Paşa'nın bu faaliyetleri Ankara tarafından da dikkatlice izlenmekte, Moskova Büyükelçiliği ve Tiflis Ataşemiliterliği Paşa'nın icraatlarını düzenli bir şekilde Ankara'ya bildirmektedir.[438]

10 Temmuz'da yerleştiği Duşenbe hükümet konağına Türk bayrağını çeken ve mücadeleyi buradan yürütmeye karar ve-

435 Ari İnan, age, s. 60
436 Ari İnan, age, s. 62-63
437 Erer, age, s.131
438 Erer, age, s.132- 134

ren Enver Paşa [439] halkın yoğun ilgisine mazhar oluyor, dahası Bolşevik kumandanını ve maiyetindeki subayları tutsak ediyor, Duşenbe halkı onu gördüğü her yerde çılgınca alkışlıyor ve özgürlük savaşçısı saydıkları bu kahramana büyük saygı ve sevgi gösteriyorlardı.[440]

Ama Moskova Türkistanlı ve Buharalılar arasındaki eski kırgınlıkları kurdukları casus ağı ile sürekli körüklemiş, bir zamanlar Enver Paşa'yı tutsak eden İbrahim Lakay'ı yanına çekmeyi bilmişti. Buna Afgan gönüllülerinin de Paşa'yı terk edip Afganistan'a çekilmeleri eklenince işler iyice bozulmuş, Enver Paşa ve çevresindeki az sayıdaki Korbaşı Belcivan'a çekilmek zorunda kalmıştır.[441]

Görüldüğü üzere Enver Paşa'nın bu safhadaki en büyük talihsizliği Rus ve İngiliz baskısı sonucu Afgan kralının Korbaşılara verdiği destekten vazgeçmesidir.[442] Şevket Süreyya Aydemir Afgan kralının sınırı Enver Paşa'ya kapadığını belirttikten sonra şöyle bir ibare kullanır: Perdenin kapanması artık yaklaşıyordu.[443]

5. 12.2. Enver Paşa Şehit Düşüyor.

1922 yılı temmuz ayı itibariyle Enver Paşa'nın Korgantepe civarında 5.000 savaşçısı vardı. Korbaşılardan Açil Bek, Karakul Bek, Danyal Bek, Törebay Paşa'nın en büyük yardımcılarındandı.[444] Belcivan'da fazla tutunamayan Paşa ve adamlarının karşısında çağın en modern silahlarıyla donatılmış- top, mayın, uçak, tank, makineli tüfek, el bombaları, klor gazı bu ordunun ilk göze çarpan silahları idi- Kızılordu 20

439 Cebeci, agm, s. 45, Feridun Kandemir, Enver Paşa'nın Son Günleri, s.41
440 Feridun Kandemir, age, s. 42
441 Kandemir, age, s.142
442 Cemal Kutay, Anavatan'da Son Beş Osmanlı Türk'ü, s. 219- 220
443 Aydemir, c.3, s. 671
444 Togan, Bugünkü Türkili Türkistan ve Takın Tarihi, s. 452

Temmuz'da Belcivan'ı ele geçirmiş, Paşa ve emrindekiler de Belcivan yakınlarındaki Abıdere köyünü üs tutmak zorunda kalmıştır.[445] 1000'den fazla şehit, 1700 yaralı Korbaşılara pahalıya mal olmuştu, herkes yorgun ve moralsiz bir haldeydi.

Buradan Gevrekli köyüne geçmiş, burada kendisine Afganistan başbakanının bir mektubu ulaştırılmıştı. Afganistan başbakanı Paşa'yı ülkesine davet ediyordu. Paşa bu daveti kibarca geri çevirmiş ve şunları söylemişti:

- Teşekkür ederim... Fakat benim kararımı siz de biliyorsunuz. Ben bu davaya nefsimi vakfettim, bu uğurda canımı seve seve vereceğim, hiçbir yere gidemem. Zamanlardır benimle berabersiniz. Siz, bir din kardeşi olarak Türklük davasına hizmet ettiniz. Sizin de damarlarınızda Türk kanı vardır. Nerede yaşarsanız, hangi bayrak altında olursanız olunuz, Moskoflar bütün Asya'nın en büyük ve amansız düşmanıdırlar. Onlarla mücadele etmek için hak ve adalet hislerine sahip olmak kâfidir. Memleketinize gidiyorsunuz, sizi kabul ederek burada gördüklerinizi soracak olanlara bahsettiğim hakikati izah ediniz. Aylardan beri bizim için verdiğiniz emekleri helal ediniz. Durunuz, size birer hatıra olarak hazırladığım yarlıkları(rütbe) vereyim."[446]

Bundan sonra, yani rütbeler dağıtılırken ortalığa duygusal bir hava çökmüş, başta Enver Paşa olmak üzere herkes göz yaşlarına boğulmuştu. Misafirlerini Afganistan'a gönderen Paşa artık bundan sonra Devletmend Bek, Açil Bek, Danyal Bek, İşan Pehlivan gibi Korbaşılarla kalacak, son kozlarını oynayacaktır.

Tarihler 30 Temmuz'u göstermektedir, Rusların önünden kaçan bir Özbek, Duşenbe'nin düşmanın eline geçtiğini, şehirde büyük bir katliamın yaşandığını bildirmişti.[447] Dahası İbra-

445 Hayit, Basmacılar, s.219, Bakiyev, Enver Paşa'nın Vasiyeti, s. 233
446 Cemal Kutay, Enver Paşa Lenin'e Karşı, s. 91-92
447 Cebeci, agm, s. 46

him Lakay da Enver Paşa'nın üzerine gönderilen ordunun komutanı General Budenko ile anlaşmış, bu haberler Paşa'yı oldukça üzmüştü. [448]Yaver Suphi Bey, dört bir yandan gelen kötü haberlerin Paşa'yı sarstığını, Paşa'nın uykusuz geceler geçirdiğini vurgular. [449]

Enver Paşa bütün bu olanlar üzerine yakın arkadaşlarını toplar. Enver Paşa moralsizdir, fakat metin olmaya çalışır ve komutanlarına şöyle seslenir:

- Durum aydınlanmıştır, artık büyük kuvvetlere ihtiyacımız yoktur. Rus kuvvetleri henüz çevremizi kuşatmadan, emrimdeki kuvvetler arasında, geldikleri yere dönerek orada çete harbi yapabilecek olanların ayrılmasını muvafık(uygun) buluyorum. Bu civanmert ve kahraman yiğitleri burada, bire karşı belki elli nispetiyle, daha etrafımız ve bir ellerinde en mükemmel malzeme ile taarruza kalkan kudurmuş insanlara kırdırmak akıl karı değildir. ben ve arkadaşlarım kalacağız. Bu fikrimi kabul ederseniz kuşatılmadan tatbik edelim....[450]

Bu duygusal konuşma mücahitleri oldukça etkilemişti, hiç kimse Paşa'yı bırakıp gitmeye niyetli değildi. Çok geçmeden Devletmend Bek, Açil Bek, İşan Paşa ve Danyal Bek gelmiş, Enver Paşa'yı bir gün sonra kılınacak kurban bayramı için karargâhlarına davet etmişlerdi.

Enver Paşa'nın son gecesini Feridun Kandemir oldukça duygusal bir havada anlatır: " Gece yarısına doğru, şevk içinde yanından ayrılıyorduk. Ayakta, bir şey söylemek istediği halde, bir türlü söyleyemeyen bir hali vardı. Nihayet:

-Size, dedi. Ne yapayım, bayram hediyesi veremedim. Hoş görünüz. Ancak günün birinde beni yad etmenize vesile olabi-

448 Cemal Kutay, Anavatan'da Son Beş Osmanlı Türk'ü, s. 222
449 Yaver Suphi Bey, age, s. 218
450 Kutay, age, s.224

lecek birer kağıt vermek istiyorum. Böyle bir mücadelede beraber çalıştığımızı tevsik eden(belgeleyen) ve bilhassa arkadaşlığınızdan son derece memnun olduğumu bildiren kâğıtlar yazsanız da mühürlesem.

Teşekkür ederek odadan çıktık ve bu kâğıtların hazırlanmasını arkadaşlarımızdan Ömer'e havale ettik. O da oturdu, hepimiz için ayrı ayrı birer vesika hazırladı ve bunları mutlaka bu gece mühürlemek ve imzalamak isteyen Enver Paşa'ya götürdü. Paşa da " Damad-ı Halife-i Müslimin Emirleşkeri İslam ve Buhara Seyit Enver" mührünü bastıktan sonra, daha İstanbul'da Harbiye Mektebi'nde öğrenci iken yaptırmış olduğu lastik Enver imzasını bu mührün kenarına koyuyor, ondan sonra da yatıyor."[451]

Peki, bu aşamada Paşa'nın Berlin'de bulunan Naciye Sultan ile diyalogu hangi aşamadaydı? Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa'nın son mektubunu 22 Temmuz'da yazdığını söyler. Naciye Sultan ise kocasından gelen son mektubun tarihini 4 Ağustos olarak verir. [452]

Naciye Sultan bu son mektuptan bahsederken ilginç ibareler kullanır: "Bu mektupta İsviçre'ye geçmek istediğinden bahsediyordu. Fakat bu projesini yerine getirebilmek için, kendisinin ölmüş olduğuna herkesi inandırması lazım geldiğini söylüyordu. Hatta benim bile, ölüm haberini aldığım takdirde buna inanmış görünmemi tembih ediyordu"[453]

Tarihler 4 Ağustos'u gösteriyordu, kurban bayramının ilk günüydü, bayram namazı kılınacaktı. Devletmend Bek Enver Paşa'yı karargahının 5 kilometre uzağında karşılamıştı. Türkistan'da bir adet vardır, emir ve hanlara bayramlarda he-

451 Kandemir, Enver Paşa'nın Son Günleri, s.49
452 Aşiroğlu, Acı Zamanlar, s. 65
453 Aşiroğlu, s. 65

diye sunmak. Tartuk adlı bu hediye altın ve gümüş işlemeli bir cüppe idi. Paşa hediyeyi kabul etmiş, çok geçmeden de bayram namazına durulmuştu.[454]

Pamir Dağları'nın "Yalnız Türk'ü" Enver Paşa'nın unutulmaz şahadet anını, Şevket Süreyya Aydemir, daha önce de adı sık sık geçen "Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa" isimli eserinde şöyle betimler:

"Şimdi 4 Ağustos 1922 tarihindeyiz. Kurban Bayramı'nın birinci günüdür... Enver Paşa, maiyetinde kalanların, evin önünde toplanmasını ve onların bayramını kutlayacağını söyler. Toplanılır. Kalan askerlerine dualarını, tebriklerini bildirecek ve kendilerine bir miktar para verecektir. Asker başlarına ise, kendilerinin de bildikleri gibi, onlara sunacak bir şeyi olmadığını söyleyecek ve bu müşterek mücadelelerin hatırası olarak kendilerine, kendi mühür ve imzasıyla birer belge, hatta rütbeler verecektir.

Belcivan Beyi Devletmend Bey de Enver Paşa'ya, altın ve gümüş işlemeli bir çapan yahut ipekli cübbe ile bir sarık hediye etmiştir. Hülasa herkes bu hüzünlü kurban bayramının havası içindedir. Çünkü bilinir ki bu günler, artık son beraberlik günleridir. Arkadan ve çevreden ise düşman ilerler. Doğudaki Pamirler yol vermez karlı dağlardır. Kesilen kurbanların toprağa akan kanları, hala tazedir.

İşte tam bu tören sırasındadır ki doğuda, vadinin Dere-i Hakiyan kısmı ile Çegan tepesi istikametinden silah sesleri gelir. Bu bir baskındır ve tören yerindeki kalabalık, baskıncıların makineli tüfek ateşleri altında eriyebilir

İşte o anda Enver Paşa, hemen atına atlar. Dört beşi Osmanlı Türklerinden olmak üzere 25 kadar atlı, hemen onu takip ederler. Doğru Çegan Tepesi'ne yönelinir. Çegan, Abı der-

454 Baysun, age, s. 137, Kandemir, "Enver Paşa'nın Ölümü", s.142

ya suyunun kuzey sırtlarına düşer. Altta, Dere-i Hakiyan vadisi uzanır. Belcivan'a (yahut Belh-i Cevan) 15 kilometre kadar doğudadır. Tepede mevzilenmiş ve makineli tüfekleri bulunan bir düşman müfrezesine karşı aşağıdan, vadiden ve ancak atlar üstünde çekilmiş kılıçlarla, azlık bir nevi fedai süvari grubunun saldırıya geçişinin sonu bellidir. Ama Enver Paşa en öndedir. Atını yıldırım gibi sürer. Kılıcıyla havayı yararak koşar. Yanındakiler de ondan geri kalmazlar...

Bir kumandanın, bir başkumandanın, bir baskın müfrezesine karşı en önde ve atla, kılıçla karşı çıkışı, askeri savaş usullerine sığmaz. Ama burada artık askerlik değil, yolun sonu, son hamle ve beklenen sonu arayış konuşacaktır. Bu son ise, ölüm ve şahadettir...

Şimdi bütün yollar kapalıdır ve 1908'de Makedonya dağlarında başlayan serüven artık Himalaya dağlarının kuzey silsilelerini teşkil eden Pamir eteklerinde, yiğitçe sona erecektir.

Öyle de olur. Çegan tepesinde ve Kulikov kumandasında ateş saçan mitralyözlerin üzerine, yalın kılıçlarla hücum eden bu 25 kadar süvarinin akıl almaz saldırısı, karşı tarafta, hatta şaşkınlık da yaratır. Bu kılıçların altında yaralananlar, teslim olanlar bile olur. Öndeki mitralyöz susturulmuştur bile, ama ateş kesilmez ki. Daha arkadaki ikinci mitralyöz, ateşini, huzmesini, en önde ilerleyenlerin üzerinde yoğunlaştırır. Bunların en önünde de, Enver Paşa vardır. Böylece, çağdaş mitralyöz, ortaçağın ünlü silahı olan kılıcı yener. Enver Paşa vurulur. Atından düşer. Onunla beraber diğerleri de yerlere serilirler. Paşa'nın kır atı Derviş, bütün bu tür sahnelerde olduğu gibi, efendisinin başucundadır. Ama mitralyözün şeritleri ateşlerini kusmaya devam ederler. Derviş de önce ön iki ayağı üzerine çöker. Sonra yana devrilir. O da son nefesini vermiştir.

Çegan tepesine arkadan kalabalık yardımcılar gelemez. Abıderya panik içindedir. Ama Doğu Buhara beylerinin en vasıflısı, en sadık olanı ve en yiğidi olan Belcivan Beyi Devletmend, köye biraz geç yetişmiştir. Paşa'sının Çegan'a saldırdığını öğrenince, hemen atına atlar. Son sahneye yetişir. Ve Devletmend Bey'in de cesedi, bu tepede Paşa'sının biraz berisinde toprağa serilir"[455]

Aydemir'in deyimiyle bu an kılıcın teknolojiye yenildiği andı. Enver Paşa'nın son çatışmasına girmeden önce

- Ah! Bir ağır Makinalı tüfek olsaydı![456] hayıflanması bunun açık kanıtı olsa gerek.

5.12.3. Enver Paşa Çeka'nın Kurbanı mı?

Enver Paşa'nın şahadeti ile ilgili ilginç bir tespit de Baymirza Hayit'ten gelmektedir: Hayit, Enver Paşa'nın Rus casus örgütünün kurbanı olduğunu[457] söyler ve onu ele veren casus Agabekov hakkında önemli bilgiler verir. Enver Paşa karşısında büyük zorluklar yaşayan Sovyet Rusya devreye Çeka'yı(Sovyet istihbaratı) sokar. Çeka'nın uzun araştırmaları sonucu ermeni çaşıt Agabekov bulunur. Türkçe'yi ve Farsça'yı mükemmele yakın olarak bilen Agabekov Enver Paşa karşıtı kurmay kadronun kurulmasını üstlenir ve Çeka tarafından Buhara Halk Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı'nın hareket dairesine yerleştirilir.[458] Onun artık tek hedefi vardır: Enver Paşa'nın ortadan kaldırılması.

Agabekov çok geçmeden Enver Paşa'nın yerini öğrenmek üzere bir sözde tüccarlar grubu oluşturur, bu grup mücahitle-

455 Aydemir, c. 3, s. 683-685
456 Yaver Suphi Bey, age, s. 237
457 Hayit, Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi, s. 283
458 Hayit, Basmacılar, s. 2169-220

re ucuz mal satma kılıfı altında Enver Paşa'ya ve mücahitlere ulaşır, onların yerlerini Sovyet makamlarına ve Kızılordu'ya bildirir. Dördü Yahudi, üçü İranlı, beşi ermeni, biri Tacik, biri Özbek, üçü Hindistanlı, ikisi Rus olan bu tüccarların raporları doğrultusunda kılık değiştirerek harekete geçen Agabekov, 1 Temmuz'da Enver Paşa'nın Abıderya köyünde olduğunu tespit eder ve bunu hiç zaman geçirmeden Kızılordu'ya bildirir.[459]

Sonunda Enver Paşa, son çatışmasına girer ve 30 arkadaşı ile birlikte hiç tereddütsüz Rus ordusunun üzerine yürür, on bir Rus askerini öldürdükten sonra, [460]aldığı 5 kurşun yarası akabinde şehit olur. [461]

Naciye Sultan da hatıralarında eşinin cesedinin tanınamaz halde olduğundan, Paşa'nın ancak külotlu pantolonundan, kolundaki pazubant içinde taşıdığı annesinin yadigârı bir Kuran-ı Kerim sayesinde tanınabildiğini zikretmektedir.[462]

459 Hayit, age, s.220
460 Hayit, Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi, s. 284
461 Togan, Bugünkü Türkili Türkistan..., s. 453, A. Necati Akgür,(1991), "Enver Paşa'nın Doğumu ve Ölüm Günleri", Türk Dünyası Tarih Dergisi, sayı 52, s. 16-20, Kurt Okay, Başkomutan Enver Paşa, s. 366- 367, Bülent Gökay, Emperyalizm ile Bolşevizm Arasında Türkiye, s. 166, dipnot 63, Baysun, s. 396-397
462 Aşiroğlu, age, s.66

BEŞİNCİ BÖLÜM

ENVER PAŞA'NIN 20. YÜZYIL TÜRKİSTAN'ININ BAĞIMSIZLIK SAVAŞINA ETKİLERİ

6.1. Enver Paşa Amacına Niçin Ulaşamadı?

Enver Paşa kısa süren Türkistan mücadelesine rağmen, peşinden derin izler bırakan bir komutandır. Onun Türkistan özgürlük mücadelesine kattığı artılara geçmeden önce Paşa'nın niçin hedeflerine varamadığını irdelemeyi daha faydalı buluyoruz.

Fergana Vadisi, Lakay Bölgesi, Buhara ve Hive olmak üzere başlıca dört bölgede kendini gösteren Basmacı Hareket[463] kökleri fazla yayılmamakla birlikte, oldukça derinlere inen yerel bir isyandı.[464]

Çarlık yöneticilerinin Türkistan ayaklanmasını bir bağımsızlık savaşı olarak göstermemek için, kendilerine karşı ayaklananlara "Basmacı"[465] adını verdiklerini daha önce de söylemiştik. Başkurtlar arasında "ayyar", Kırımlıların dilinde "haydamak"[466] diye anılan Basmacılar kendilerini sembol olarak Köroğlu'nu seçmişler, müstevlilere [işgalci sömürgecilere] karşı sömürge ahalisinin isyanını temsil eden 'çeteler[467] olarak görmüşlerdir.1918 yılından itibaren ise stratejisini değiştiren Korbaşılar işin içine ağırbaşlı köy ileri gelenleri -hatta bunlardan bazıları eğitimli ve donanımlı kimselerdi- de girince işin rengi değişmiş, ayaklanma geniş bir coğrafyaya yayılmış, Sovyet- Rusya'yı oldukça sıkıntılı günler beklemeye başlamıştır.

463 Marie Broxup, Basmacılar, sh.3-4
464 Marie Broxup, age, sh.5
465 Tahir Çağatay, Kızıl Emperyalizm, III, sh. 17
466 Togan, Bugünkü Türkîli Türkistan s. 387.
467 H. B. Paksoy, Basmacı" Ve 1916-1924 Türkistan Bağımsızlık Savaşı, nvlib. iuc. it/carrie/texts/carrie_books/paksoy

Peki, 1918'li yıllarda 240.000 gibi bir rakama sahip olan[468] Basmacılar, dahası bölge halkının da Rusya'ya karşı muhalefetine[469] rağmen niçin başarılı olamadılar? Bu soruların cevabını verebilirsek Enver Paşa'nın amacına niçin ulaşamadığını daha iyi anlayacağız. Enver Paşa'nın başarısızlığındaki başlıca etmenlerin neler olduğuna gelirsek:

1-Enver Paşa'nın projelerinde yalnız kalması. Şöyle ki: Harbiye nazırlığı döneminde Orta Asya'ya yönelik planlarını şekillendiren[470] Enver Paşa'nın, Anadolu'yu terk ettikten sonra iki ana hedefi vardır: a) Ters giden talihini geri çevirebilmek ve eski siyasi kudretine yeniden sahip olmak. b) Pan-Türkçülük ile Pan-İslamcılık arasında bağlantı kurup yıkılan Osmanlı Devleti'nin yerine yeni bir Türk devletini kurabilmektir.

Bunu Şevket Süreyya Aydemir Liman Von Sanders'ten alıntı yaparak anlatır:

"Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yılları idi. Enver Paşa ile durum değerlendirmesi yaparken kendisinin ilginç fikirleri olduğunu gördüm. Bunlardan en ilginci ise bana savaşı mutlaka kazanacağımızı ve büyük zaferden sonra kendisinin, Kafkasları tamamen kontrolü altına alıp Hindistan ve Afganistan üzerine yürüyeceğini söylemesi idi. O buralardaki İngiliz ve Rus nüfuzunu yok edeceğini ve büyük bir İslam devletinin kurucusu olacağını düşünüyordu."[471]

Gerçekten Enver Paşa her şeye rağmen hiçbir şeyden ümidini kesmemiş, savaşı kaybettikten sonraki durumunu "Fırtına öncesi sessizlik" olarak görmüş, ama onun bu pozitif yaklaşımına sürgündeki kader arkadaşları ise ne yazık ki pek katılmamışlardır. Daha önce de belirtildiği üzere Talat Paşa " Bizim politik

468 Ahmet Cebeci, aynı makale, s. 36
469 Hayit, Basmacılar, s. 177
470 Haley, Son Savaşçı Enver Paşa, sh. 106- 107
471 *Aydemir,age , c.3, , s.3*

hayatımız bitmiştir" diyerek Almanya'da ilk başta kendini dünyadan koparmış,[472] Cemal Paşa da ondan farklı düşünmemiştir. Kısacası Enver Paşa bağımsızlık düşüncesinde başlangıçta yalnızdır. Ama daha sonra Cemal Paşa daha sonra mücadeleye katılacak, Güney Kafkasya'da ve Afganistan'da önemli faaliyetlerde bulunacak,[473] Enver Paşa ile bağlantısını ölene kadar koparmamaya çalışacaktır.

2-Enver Paşa'nın şanssızlıklarından biri de bölgedeki yerli direnişçilerin arasındaki iç çekişmelerdir. Tarihçilerin çoğunluğunun da hemfikir olduğu gibi Basmacı gruplarının ortak bir fikir ve hareket birlikteliği gerçekleştirememesi Enver Paşa'nın şanssızlığıdır. İngiliz gizli istihbarat raporlarında 'Basmacıların beyin kadroları askeri güçten mahrumdu ve bu kadrolar diğerlerine söz geçirecek ağırlıkta değildi. Askeri kadrolar hakkında ise taşradaki Türkistanlılara karşı eşkıyalık yapmaktan başka bir şey bilmiyorlar diye yazılmaktadır. Ancak buna karşı Fransız yazar Castagne'nin altını çizdiği nokta da ilginçtir. Buna göre Sovyet idaresine karşı gelebilmiş en önemli ve en büyük tehdit Basmacı Özgürlük Hareketi olmuştur. Castagne şöyle devam ediyor:

"Basmacılar o kadar yaygın idi ki Rus güçleri onlarla gerilla muharebesine girdiklerinde bunun büyük bir mağlubiyetle sonuçlanacağını bildiklerinden, bütün Türkistan'a karşı geniş çaplı bir ekonomik ve sosyal ambargo uygulamaya başladılar. Direniş altı yıl kadar sürdü. Ancak finansal olarak çökmeye başlayan Türkistan'ın yılmaz savaşçıları Ruslara pes etmek zorunda kaldı." [474]

3- Basmacalar Enver Paşa'nın kurmak istediği Turan devleti ile pek ilgilenmiyorlardı. Onların yegâne gayesi yurtlarını Rus

472 Aydemir, age, Cilt 3, sh. 497
473 Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları, s. 277- 278
474 Kenan Aksu, age, s.82

işgalinden temizleyebilmekti. Bölgedeki İngiliz görevlisinin yazdığına göre, Orta Asya'nın insanı Osmanlı hakkında derin bir bilgiye sahip olmadığı gibi, Enver Paşa'nın tahmin ettiği gibi bir Turan devleti kurmak da onların rüyalarını süslemiyordu. Bu şartlar altında Enver Paşa'dan daha da başarılı olmasını beklemek mümkün olamazdı.

Bu durumu Broxup şöyle ifade eder: "Basmacılar yerli halkı nasıl yöneteceklerini bilmiyorlardı. Genellikle çevredeki ileri gelenlerin çok kısıtlı yerel çıkarları vardı. Onların kendi çevrelerinin dışından haberleri olmadığı gibi, siyaset konusunda da hiçbir bilgisi yoktu. İhtilale aldırmıyor, komünizmi de önemsemiyorlardı."[475]

Kelimenin tam anlamıyla Basmacıların gözle görülür, elle tutulur hiçbir ideolojileri yoktu, ancak isyan etmelerini zorunlu kılan nedenleri vardı. Onlar her şeyden önce gerek kırsal bölgelerde yerleşmiş Rus göçmenlerini kovmak istiyorlardı. Ruslar Basmacıların gözünde kâfir, sömürgeci ve zengin idi.

Bundan başka Ceditçiler de Basmacılar tarafından düşman olarak görülmekteydiler. Ceditçiler bu adamların en büyük düşmanlarındandı ve Basmacıla-rın büyük çoğunluğu Hive hanına ve Buhara emirine bağlıydılar. Kısacası Ruslara karşı mücadele edenlerin arasında birlik ve beraberlik yoktu .[476]

4- Enver Paşa'ya kadar her ayaklanma lideri kendini harekat bölgesinin lideri saymış, hiç kimse birleşme yolunu düşünmemişti.[477] Büyük İskender'in fetih yolunu izleyen İngilizlerle, Cengiz Han'ın mirasına aday olan Hıristiyan Rusya'nın[478] ayak oyunlarını fark etmekten uzak Basmacılar ile Enver Paşa'nın başarılı olması oldukça zor görünüyordu.

475 Broxup, age, s.5
476 Togan, Türkili Türkistan, s. 415- 416
477 Hayit, Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi, s. 282
478 İrfan Ülkü, Moskova'yla İslam Arasında Orta Asya, s. 35

Broxup bu noktada Basmacılarla ilgili oldukça ilginç tespitler sunar:

"Bütün Basmacılar, aynı ve hepsi de basit olan şu sloganları haykırıyorlardı: 'Kahrolsun kafirler ve onların uşakları', 'Ruslar memleketlerine geri gitsinler', ' Emirlerin yetkileri iade edilsin', ' Şeriat mahkemeleri yeniden kurulsun', 'Peçesiz kadınlar kahrolsun'. Fakat onların siyasal bir programı olmadığı gibi, yaptıkları bir propaganda da yoktu. Siyasal bir stratejiden yoksundular ve hiç kimse kurtarılması gereken bir Türkistan'dan söz dahi etmiyordu. Onların amaçları arasında siyasal bağımsızlığın yeri yoktu. Pan- İslamizm ve Pan- Türkizme ilişkin tasarılar onların ilgisini çekmiyordu. Enver'in kurmayı tasarladığı bir Türk dünyası onların anlayışının dışında kalıyordu. Bu koşullar altında onların mücadelesi, ekonomisi felce uğramış ve tehdit altında yaşayan kırsal bir toplumun, geleneksel dinsel duyguları ve hayat tarzlarının korunması için girişilmiş bir uğraş olarak tanımlanabilir".[479]

İdealizmi hiç elden bırakmayan Enver Paşa[480] bunları pek önemsemese de Paşa'nın hedefine ulaşamamasında bu anlayışın inkar edilemeyecek ölçüde payı vardır.

5- Enver Paşa'nın İbrahim Lakay tarafından tutuklanması onun başarısızlığındaki diğer faktördür. Bu olay iki sonucu doğuruyordu: Enver Paşa'nın mücadelede zaman kaybetmesi ve Basmacılardan bir grubunun hala onu lider olarak tanımaması.

Paşa İbrahim Lakay'ın elinden ancak Afganistan Kralı Emanullah Han'ın Lakay'a gönderdiği mektup sayesinde kurtulabilmiş,[481] bundan sonra bile kendilerini özgürlük savaşçısı olarak niteleyen Basmacılar bir araya gelmeyi başaramamışlardır.

479 Broxup, age, s. 6
480 Hüsamettin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, s. 170
481 Nabican Bakiyev, Enver Paşa'nın Vasiyeti, s. 141

Enver Paşa'nın bir ülkü olarak taşıdığı Türk dünyasının birliği idealini kavramaktan aciz, dahası Paşa'nın kendileri için bir kurtuluş fırsatı olduğunu göremeyecek kadar bilgisiz[482] Basmacı önderleri ne yazık ki Enver Paşa'ya ayak bağı olmuşlardır.

6- Enver Paşa'nın Türkistan içlerine geçerek mücadeleyi ele alması Ruslar kadar İngilizleri de telaşlandırmıştı. Bolşeviklere karşı düşmanca vaziyet alan ve Verangel ordularına yardım eden İngilizler Kızıl ihtilal devresi içinde, ancak Enver Paşa'ya karşı Ruslarla birleşmişlerdi.

İngiliz istihbaratı halkın halet-i ruhiyesini Ruslardan daha iyi bildiği için Enver Paşa'yı bilhassa Emirciler ve Basmacılar arasında kötülemek üzere iki düşman devlet bir araya gelmiş, el ele verebilmişlerdir.[483] Nitekim bu olumsuz propaganda dolayısıyladır ki, Lakay, Enver Paşa'yı uzunca bir süre tutmuştur. Burada şöyle bir cümle kullanırsak hata etmeyiz umarım: İngilizlerin Uzakdoğu'da ve Doğuda büyük çıkarları vardı, bu yüzden Enver Paşa'dan Ruslardan çok daha fazla kendisinden korkuluyordu.

7- Enver Paşa'nın Orta Asya'daki mücadelesinde başarısız olmasının bir diğer nedeni de Anadolu'da saygınlığının ve etkisinin azalması sayılabilir. Bu durumda Bolşevikler de taktik değiştirmiş ve Anadolu'da Enver Paşa'dan daha popüler durumda bulunan Mustafa Kemal ile bir ittifak kurmanın kendi çıkarları açısından daha uygun olduğunu düşünmüşlerdir. Yamauchi'nin de yazdığı gibi, "Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesinden sonra Enver Paşa ülkesini terk etmek zorunda kalmıştı. Bu büyük yenilgi Anadolu'da ani bir rejim değişikliğini de beraberinde getirmişti. En önemlisi de Çanakkale savaşlarında adından söz ettiren Mustafa Kemal'in halkın gözünde-

482 Broxup, Basmacılar, s. 7
483 Cemal Kutay, Enver Paşa Lenin'e Karşı, s. 40

ki değeri inanılmaz bir şekilde artmıştı ve halen de artmaya devam ediyordu."[484]

Evet, Sakarya Zaferi Enver Paşa'nın siyasi kariyerinin belki de en önemli kilometre taşlarındandır. Şöyle ki, 1921 yılının ortaları Anadolu için olmak ya da olmamak demekti. Mustafa Kemal Paşa bu günlerde büyük sıkıntılar yaşıyor, zor günler geçiriyordu. Enver Paşa bu duruma seyirci kalamamış, sınır boylarında Müslüman birlikler oluşturulması için Sovyet yöneticilerine baskı uygulamaya başlamıştı. Eğer Mustafa Kemal Paşa savaşı kaybederse Enver Paşa hemen bu birliklerle Anadolu'ya girecek, Yunanlıları denize dökecekti. Enver Paşa'nın Halil Paşa'ya yazdığı mektup bu iddiayı doğrular niteliktedir:

"Amca,

Sovyet erkânı ile temasının sık olduğunu bilirim. Benim tarafımdan kendilerine şu teklifleri yap: Azerbaycan-Dağıstan-Başkurdistan- Kazakistan-Türkmenistan ve Türkistan gibi Türklük mıntıkalarından seçilmek suretiyle bir süvari ordusu teşkil edildiği takdirde, bu ordu ile Anadolu'ya geçmek ve Yunanlıları hiç beklemedikleri bir zamanda herhangi bir cenahlarından vurarak neticeye gitmenin Milli Mücadele cephesinin fevkalade takviye olacağını, Yunan ordusunun paniğe kapılarak denize dökülmesinin işten bile olmayacağını izah et."[485]

Eğer bu plan uygulanabilirse Enver Paşa Anadolu hareketinin liderliğini tekrar Mustafa Kemal Paşa'dan almış olacaktı.[486] Bundan dolayıdır ki Mustafa Kemal Paşa İttihatçılardan büyük rahatsızlık duymuş, gerektiğinde sert tedbirler almıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabe-

484 Aksu, age, s. 73
485 Halil Paşa, Bitmeyen Savaş, s. 350
486 Ahat Andican, age, s. 136

kir Paşa'ya yazdığı mektup Gazi Paşa'nın ciddiyetinin bir kanıtı niteliğindedir.[487]

Ankara Hükümeti bunlarla da yetinmeyecek, Enver Paşa'ya yakınlığıyla tanınan komutanlar sıkı bir denetim altında tutulacak, Anadolu'da örgütlenmeyi sağlayan İttihatçıların en önemli isimlerinden biri olan Küçük Talat Bey yurt dışına çıkarılacak, Nuri Paşa Erzurum'da hapsedilecek, Halil Paşa da Kafkasya'ya gitmek zorunda bırakılacaktır. [488]

Sakarya Savaşı'nın Ankara Hükümeti'nin zaferiyle bitmesi Enver Paşa'nın hayatının en önemli kırılma noktası olacak, Sovyet Rusya artık rotasını Mustafa Kemal Paşa'ya çevirecektir.[489] Bundan dolayıdır ki Anadolu'nun geleceğini tayin etmek için İttihatçılar tarafından kurulmuş olan Halk Şuralar Fırkası'nın 5- 8 Eylül 1921 tarihleri arasında Batum'da yaptıkları kurultay büyük bir karamsarlık havası içinde geçmiş, kongreden çıkan en önemli karar "Sürgündeki İttihatçıların Anadolu'ya dönebilmelerini sağlamak için Mustafa Kemal Paşa yönetiminin ikna edilmeye çalışılması" olmuştur.[490] Özetle Sakarya Zaferi Enver Paşa'nın istikbali için hiç de hayırlı olmamıştır.

Bu arada bir noktaya daha değinerek bu konuya bir son vermek istiyoruz. Enver Paşa ve Mustafa Kemal Paşa'nın rekabet içinde olduğu hep söylene gelmiştir. Ama 28 Kasım 1964 tarihinde Pakistan'da çıkan "Urdu Diegest" dergisinde yayınlanan Enver Paşa'nın son mektubu beyinlerde birçok şüphe yaratacak gibidir(**Ek 1**).

8- Enver Paşa'nın bu durumunda maddi sebepler de ayrıca önemlidir: Gerekli mühimmat, silah ve erzak bulunamaması Paşa'nın en önemli handikaplarının başında gelmektedir. Lo-

487 Kazım Karabekir, İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakkı Erkanı, s. 138-145
488 Yamauchi, Hoşnut Olamamış Adam Enver Paşa, s. 54
489 Andican, age, s. 137
490 Halil Paşa, age, s. 361

kal liderler Enver Paşa'yı olası bir tehdit olarak gördüklerinden umduğu desteği kendisine sağlamamışlardı. Bu da Enver Paşa'yı da saldırgan ve kırıcı olmaya itmiş, sonuçta çözüm yolları tıkanmıştır. Mesela bir keresinde Paşa, Buhara Emiri'ni yayınladığı bir beyanname ile çok kuşkulandırmış ve de kızdırmıştır. Bu beyannamede Enver Paşa **kendisini "İslam Ordularının Başkumandanı, Halife'nin Damadı ve de Peygamber'in Temsilcisi"** olarak tanıtmış ve fetvalar yayınlamıştır.

O sıralarda Afganistan'da sürgün hayatı yaşayan eski Buhara Emiri de makamını tehdit altında gördüğünden Enver Paşa'ya verdiği sözü tutmayarak hiçbir askeri yardımda bulunmamıştır. Bu yüzden Enver Paşa giriştiği bütün mücadelelerde ve küçük çaplı çatışmalarda mühimmat sıkıntısı çekmiş ve çoğu muharebede tam başarılı olacakken erzakı tükenerek geri çekilmek zorunda kalmıştır.[491]

Sonuçta Turan rüyasına ulaşamadan şehit olan Enver Paşa 5 Eylül 1922 tarihinde kendisine büyük bir sadakatle bağlı Devletmend Bek ile birlikte toprağa verilmiştir. 30.000 Türkistanlının katılımıyla namazı kılınmış olan Enver Paşa'nın peşinden bölge halkı matemlere bürünmüş,[492] hakkında şiirler yazılmıştır

6.2. Osman Hoca'nın Enver Paşa'ya Mersiyesi

Sabık Cumhurbaşkanı Osman Hoca'nın;
Türk Bala'sı Uruslardan çok sıkıldı,
Er kırıldı, kız ezildi, yurt yıkıldı.
Hamiyetli Enver Paşa onu kurtarmak,
Gelip azad etmek için şehit oldu,
İntikam! Al intikam!

491 Kenan Aksu, age, s. 83-84
492 Feridun Kandemir, agm, s.143

Vatan için bizimkiler can vereler,
Millet için düşmandan öç alalar,
Bugün Cengiz evlatları at oynatıp,
Belde kılıç, omuzlarda beşli taşırlar.
İntikam!Al intikam!..

Türkistan'dan Urusları haydap koyup,
Sahipkıran Timur Bey'i şad edeler,
Balalarla mektep açıp, talim verip,
Uluğ Bey'in tarihini yad edeler,
İntikam! Al intikam!

Türklük kanı damarlarda bugün kaynar
Erte çıkıp Türkistan'da bayrak açar.
Bütün dünya sözümüze kulak salar,
Her bir devlet gelip bizden elçi sorar,
İntikam!Al intikam!..

O gün demek Türk balası rahat durur,
Parça millet necat tapıp yüzü güler,
Türk balası kurtulmazsa hiç oturmaz,
Yeryüzü de tanılmazsa Urus durmaz

İntikam!..Al intikam!..[493] diye ağıt yaktığı Enver Paşa'nın ölümü ile Türkistan mücadelesi sanıldığı gibi bitmemiş, Türkistan'ın kurtuluşunda bir meşale görevi üstlenmiştir.[494]

Şekip Arslan Enver Paşa'nın ölümünün Doğu milletleri arasında büyük bir şok yarattığını, hiç kimsenin Paşa'nın ölümü-

493 Tekin Erer, Enver Paşa'nın Türkistan Kurtuluş Savaşı, s.144
494 Hayit, Türkistan Rusya ile Çin Arasında, s. 284

ne inanmak istemediğini ifade ettikten sonra Beyrut eski valisi Azmi Bey'in şu cümlelerini nakleder

-Ya bu sefer büyük bir olay atlattı ya da öldü. Fakat onun, milletinin kurtulması yolunda, şehit olmacı en şerefli ölümdür.[495]

Enver Paşa'nın ölümünün ardından Selim Sami Kuşçubaşı Afganistan'ın başkenti Kabil'de toplanan bir Basmacı kongresinde başkan seçilmiş,[496] mücadele kaldığı yerden devam etmiştir.

6.3. Enver Paşa'nın Türkistan Türklüğüne Vasiyeti

Burada oldukça önemli bir konuya, daha doğrusu bir belgeye değinmek istiyoruz: Özbek yazar ve gazeteci Nabican Bakiyev canlı şahitler ve belgeler ışığında kaleme aldığı eserinde Enver Paşa'nın vasiyetinden bahseder. Paşa'nın söz konusu vasiyetinin girişinde şu ibareler yazılıdır:

"Türkistan ve Kafkasya'daki kardeşlerimizi kafirlerden ve zalim Bolşeviklerden kurtarmak için ve bu mukaddes topraklarda İslam'ın gücünü hakim kılmak için, Enver Paşa bu topraklara geldi ve bu uğurda acımasız kafir kurşunlarıyla helak oldu. O Enver Paşa vasiyet eder ki...

Ey Türkistanlı kardeşlerim, bizim namaz kıldığımız camiler ahır, medreselerimiz zevk u safa için işret meclisi oldu.

Kıymetli kardeşlerim, olanların hepsini kendi gözlerinizle görmektesiniz. Nasıl bir zamanda bulunduğunuzu görmenize rağmen rahat uyumaktasınız! Hiç olmazsa bundan sonra uyanmanız gerekmez mi? Peygamberimiz Hz. Muhammed hadis-i

495 Emir Şekip Arslan, Bir Arap Aydınının Gözüyle Osmanlı Tarihi ve Birinci Dünya Savaşı Anıları, s.393
496 Michel Rywkin, Asya'daki Rusya, s. 61

şeriflerinde, *'Kıyamet günü herkes Allah'ın huzurunda hesap verecektir'* buyurmaktadır. Bu hesabın verilebilmesi için, kıyamete kadar her Müslümanın, İslam düşmanlarına karşı cihat etmesi üzerine farzdır.

Komünistler kâfirlerin ta kendileridir. Onlar, şeriatı ayaklar altına almakta, vatanımızı yol, sizlere zulüm yapmaktalar. Sizleri aşağılamakta ve horlamaktalar, fakat sizler bunlara hiç ses çıkarmamaktasınız.

Kardeşlerim, böylesine aşağılayıcı, alçaklığa nasıl tahammül ediyorsunuz? Yarın hangi yüzle Allah'ın huzuruna çıkacaksınız? Yaptığınız hangi işler için mahşer gününde Peygamber sizlere ümmetim diyecektir.

Komünistler, sizlerin malınızı, mülkünüzü yağmaladılar, sizleri evsiz, barksız bıraktılar, çocuklarınız aç, perişan kaldı.

Ey kandaş ve dindaş kardeşlerim, sizler buna rağmen hala uyumaktasınız! Komünistlerin hileli tuzaklarına düştüğünüzün farkında mısınız? Onlar, Allah'a ve hiçbir dine inanmadıkları gibi, soyu ve ailenin kutsallığını da kabul etmezler.

Ey soy kardeşlerim, inancınızı korumak, çocuklarımızı komünist zulmü altında ezdirmemek için başkaldırmanız şarttır. Mukaddes vatanın istiklali için başkaldırmalısınız. Bunun için Allah'ın merhametine sığının ve Hazreti Peygamber'in mürüvvetine erişiniz. Allah'a sığınarak, elinize silah alıp, cihada katılınız. Zira *'Cennet vatan için şehit olanlarındır.'* Elinizde silahla, kâfirlere karşı yapılan savaşta şehit olana Cenab-ı Allah kıyamete kadar kabir azabından koruyacağı gibi, onu cennetle müjdelemektedir. Şu yalan dünyanın nimetlerine aldırmayınız. Sizler öldüğünüzde, bu dünyanın nimetlerinden götürebileceğiniz sadece bir kefenden ibarettir.

Kardeşlerim, bildiğiniz gibi ben, Allah'ın en kutsal rütbesi olan şehadet şerbetini içmek niyetiyle Türkiye ve Arabistan'da kafirlere karşı savaştım. Nasip değilmiş, oralarda şehit olamadım. Azgın Kızılların ormanında ıstırap çekmekte olan siz kardeşlerime yardım etmek için, pek çok meşakkatlere katlanarak Buhara'ya geldim. Hürriyet ve istiklal yolunda on binden fazla kandaşım saflarımıza katıldı.

Ey soy ve din kardeşlerim, bugün Doğu Buhara'nın Belcivan'ında inşallah en şerefli rütbe olan şahadete nail olacağım. Hayatımın son anlarında siz soy kardeşlerime vasiyet ederim ki, vatan ve din uğrunda mücadele etmekte olan mücahitler safına katılın, onları yalnız bırakmayın. Böyle yaparsanız Peygamberimizin ruhunu şad edersiniz. Halkınızı ve vatanınızı kurtarırsanız benim de ruhumu şad etmiş olursunuz. Ölümden korkmayın, ***'Her canlı ölümü tadacaktır.'*** "[497]

6.4. Enver Paşa'nın Türkistan Özgürlük Mücadelesine Etkileri

Baymirza Hayit, şahadetinin ardından Paşa için şu ibareleri kullanır: " Enver Paşa'nın Türkistan milli mücadelesinde aktif olarak savaş meydanlarında boy göstermesi, Türkistan tarihinde de Türklük dünyasında da eşine rastlanmayan büyük bir hadisedir. Türkistan milli mücadelesine yeni ufuklar ve yeni ümitler kazandıran Enver Paşa, mücahit liderleri için büyük bir meşale olmuştur. Başka bir Türk ülkesinde doğmuş, Osmanlı Devleti ordularının başkumandanı ve nihayet Osmanlı Devleti'nin savunma bakanı olmuş bir şahsiyetin, askeri yönden bir mağlubiyete düşmüş olsa da, Türkistan'da yaptığı faaliyetten dolayı gurur duyması takdire şayandır.

497 Bakiyev, age, s.250-252

Doğudaki Müslüman halkların kurtuluşu uğruna Bolşevik propagandasından etkilenen Enver Paşa, Moskova tarafından kendi şahsiyetinin istismar edildiğini fark edince, Türklük dünyası için bir ölçü olarak gördüğü Türkistan'ın kaderine dair acı tecrübeler ediniyordu. Büyük bir vakar ve haysiyet ile Türkistan'ı Rusya'dan kurtarma görevini üstleniyordu. Özgürlük mücadelesinin bütün liderleri, İbrahim Bek gibi birkaç kişi hariç, ona karşı saygı duyuyorlardı. Savaş tecrübesi olan, dünyaca tanınmış bir şahsiyetin, Türkistan'da askeri malzemenin yetersizliğine rağmen, mücahitlerin Ruslara karşı sürdürdükleri savaşta başkumandanlık görevini üstlenmesi, Türkistan milli mücadelesi için büyük bir gurur vesilesi olmuştu.

Enver Paşa Türkistan'da ve Buhara'da birçok mağlubiyet almış, fakat hiçbir zaman ümitsizliğe düşmemiştir. Sovyetlerin istihbarat biriminin kalleşliğine kurban gitmiştir. Onun ölümünü görenler, kurşunlar ona isabet ettiğinde atından yere düşerken *'Allah'* diye bağırdığını ifade ederler. Kuzey Kafkasya'nı eski savunma bakanı Ali Kantemir Enver **Paşa'nın Türkistan için** önemi hakkında haklı olarak şunları yazmaktadır: ***' Türkiye'de onun hakkında ne düşünülürse düşünülsün, Enver Paşa her Türkistanlı tarafından saygıyla anılır.'*** Türkistanlılar onu çok sevmiş ve saymışlardır. Enver Paşa yabancı bir ülkede değil, kendi anavatanında, kardeş vatanda, Türkler ve Türklük için ölmüştür.

Enver Paşa 42 yıllık hayatının 10 ayını Türkistan'da, Türkistan'ın gelecekte bağımsızlığına kavuşması inancı ile özgürlük mücadelecilerinin birliğini sağlama çabası ile ve hiç yorulma bilmeyen savaş azmi ile yaşamıştır."[498]

Ali Bademci de Enver Paşa'nın Türkistan milli mücadelesinde bir ümit, Rusların korkulu rüyası olduğunu, onun ölü-

498 Hayit, "Basmacılar", s.223-224

müyle mücahitlerin başlangıçta büyük bir şok yaşamalarına rağmen, Korbaşılara ayrı bir ümit aşıladığını [499]belirtir. Bademci 1923- 1934 arasını "Yeniden Diriliş" süreci olarak vurgular.

Dış ve iç problemlerini büyük ölçüde halleden Rusya Türkistan'daki Basmacılık hareketini ne pahasına olursa olsun sonuçlandırmaya karar vermiş, [500]S.S. Kamenev komutasındaki büyük bir orduyu Türkistan'a yollamıştı. [501]

Bu durum zaten birçok liderini daha önceki çatışmalarda kaybeden,[502] bir kısmı da Afganistan'a sığınmak zorunda kalan [503] Basmacılar için hiç de iyi sonuçlar vermeyecek, Enver Paşa'nın ardından Basmacıların liderliğini üstlenmiş olan Hacı Sami Bey de, Batı Buhara, Guzar, Karşı, Küyten, Şirabad taraflarına saldırılarda bulunmasına, büyük başarılar kazanmasına[504] rağmen Afganistan'a geçmek zorunda kalacaktır.[505]

Enver Paşa'nın ölümü, Korbaşıların Afganistan'a sığınma eylemleri Rusların Basmacılık hareketinin sona ereceğine dair öngörülerini doğru çıkarmamış, [506] mücadele bütün yoğunluğuyla devam etmiştir.

Korbaşılar,

Hoş gelişler ola, kahraman Enver Paşa
Askerin, milletin bayrağınla çok yaşa
Arş arş arş ileri ileri, dönmez geri, Türk'ün askeri
Sağdan sola, soldan sağa Al da bayrağın düşman üstüne

499 Ali Bademci, Türkistan ve Enver Paşa, s. 412
500 Andican, age, s.155
501 Ahmet Cebeci,(1975),Türkistan'da Basmacılık, "Milli Kurtuluş Hareketi III" Töre, sayı 52, s. 30
502 Togan, Bugünkü Türkili, s. 468- 469
503 Rywkin, age, s.62
504 Togan, age, s. 468
505 Cebeci, agm, s. 31
506 Togan, age, s. 469

Cephede mitralyöz, ayna gibi parlıyor
Türkistan Türkleri bayrak açmış bekliyor
Arş arş arş ileri ileri, dönmez geri, Türk'ün askeri
Sağdan sola, soldan sağa Al da Bayrağın düşman üstüne.

şiirini marş yapıp [507] Ruslara karşı mücadelelerini sürdüren Korbaşılar 1923 yılının temmuz ve ağustosunda büyük kayıplar vermelerine rağmen [508] silahlarını bırakmamışlar, özellikle Aman Pehlivan, Bayatsan, İslam Kuli, Hemrakul Beğ, Devran Beğ öncülüğünde Ruslara büyük kayıplar verdirmişlerdir.

1924 yılında Hive'den çıkarılan Korbaşılar, 1925 yılında Fergana'da yaklaşık 1500 kişilik bir kuvvetle direnmeye devam etmişler, Basmacıların en önemli isimlerinden Cüneyt Han'ın 1927 yılında barış istemesiyle Sovyet- Rusya rahat bir nefes almıştı. Ama Cüneyt Han Rusların sözlerinde durmadığını görünce tekrar ayaklanmış, Ahmet Beğ ve Şaltay Batur çeteleriyle de ittifak yaparak Karakum Türkmenlerini ayaklandırmıştır. Ruslar bu sefer sadece Cüneyt Han'ı hedef almamış, kadın, yaşlı, çocuk demeden bütün sivilleri de kılıçtan geçirmiştir.[509] Cüneyt Han Ruslarla bir yıl kadar savaştıktan sonra 600 adamı ile İran'a geçmiş, Rusları uzunca süre uğraştırmıştır. Zeki Velidi Togan Cüneyt Han için şu cümleleri kullanır: "Han Cüneyt daha 1873 yılında Ruslar Hive'yi işgal ettiklerinde bile harb etmiş ve hiçbir zaman Rus tabiiyetini kabul etmemiş bir Türk'tü"[510]

Rus yayılmacılığına karşı savaşan Basmacılardan biri de İbrahim Lakay idi .[511] İbrahim Bek daha sonra Ruslara teslim ol-

507 Kenan Aksu, age, s. 96
508 Cebeci, agm, s. 31
509 Cebeci, agm, s. 32
510 Togan, age, s. 471
511 Rywkin, Asya'daki Rusya, s. 64

mak zorunda kalmış, 1932 yılında idam edilmiştir. [512]Bundan başka Mehmet Ali Toksaba, Kurban Korbaşı gibi Basmacı şefleri Ruslara karşı savaş vermiş, bir ara küllenir gibi olan ayaklanmalar Sovyetlerin Türkistan köylülerine karşı uyguladığı politikalar yüzünden yeniden alevlenmiştir. [513] Bu dönem İbrahim Lakay'ın dönemidir, Rusları uzunca süre uğraştıran İbrahim Bek, 1933'teki küçük çaplı da olsa Başgösteren ayaklanmalara esin kaynağı olmuş, ne yazık ki bu isyanlar da 1933 donlarında tamamen bastırılmıştır.[514] □

Ahmet Cebeci, Basmacılık hareketinin bitiş tarihini 1935 yılı olarak verir, Hayit ise bu tarihi 1934 yılı olarak gösterir. Hayit'in verdiği tarih 30 Mayıs'tır. [515]

Sonuç olarak Basmacılar Enver Paşa'dan sonra hem lojistik destek ve gerekli donanımdan yoksun olmaları, hem de Korbaşılar arasındaki birlik ve bütünlüğün sağ-lanamaması gibi nedenlerden ötürü [516]başarılı olamamışlar, mücadele bundan sonra yurt dışında sürmüştür. Ama Türkistan halkı Enver Paşa'yı hiç unutmamış, onun şehit olduğu yıl doğan bütün erkek çocuklarına Enver adını vermiş, naşı Türkiye'ye getirilene kadar onun yattığı Çegan tepesi kutsal bir mabet gibi ziyaretçi akınına uğramış, bölge halkı onu mücadelelerinin bir sembolü olarak görmüştür. [517]

Tevfik Fikret'in,

- Hak bellediğin bir yola yalnız gideceksin!

mısrasını hayatı boyunca dilinden düşürmeyen,[518] Cemal Kutay'ın, "Analar çocuklarının kulaklarına onun adı-

512 Bakiyev, age, s. 264
513 Rywkin, age, s. 65
514 Rywkin, age, s. 65
515 Hayit, Basmacılar, s.301
516 Andican, age, s. 157
517 Cebeci, agm, s. 33
518 Ertürk, age, s. 170

nı fısıldayacaklardır,"[519] diye nitelediği Enver Paşa hakkındaki çalışmamızı Şevket Süreyya Aydemir'e ait şu ilginç tespitlerle noktalamak istiyoruz:

- Enver Paşa yalnız bir ihtiras adamı mıydı? Yoksa bir hayalperest miydi? (...) Yoksa Napolyon gibi zamanın kendisine tahtlar, taçlar hazırladığına inanan bir zaferler takipçisi miydi?

Ama muhakkak ki bir aksiyon adamıydı. Ve tarih içinde bir büyük misyonu olduğuna inanıyordu.(...) Kumandan olmaktan ziyade teşkilatçı, ama güçlü bir disiplin adamıydı. Fakat İmparatorluk yıkıldıktan sonra, seçtiği yollarda ve yaşadığı serüvenlerde, ölçüsüz ve ataktı. Onu Pamir eteklerindeki gelişmelerde, karşı tarafın silahlarından ziyade, jeopolitik şartlarla, çağın gelişmeleri ve hiç tanımadığı bir ülkenin sosyal çarkları yendi...

Ama bütün bunlar yadırganabilir mi? Hayır! Orta Asya Makedonyalı İskender'in bile bir şeyler aradığı uçsuz bucaksız talih deneme sahasıdır. Tarihe nice cihangirler vermiştir. Fakat Enver Paşa bu topraklarda talihini teraziye koyduğu zaman, Orta Asya'nın Fatih yetiştirme kudreti artık sona ermişti. [520]

519 Cemal Kutay, Enver Paşa Lenin'e Karşı, s. 92
520 Şevket Süreyya Aydemir, Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, c.3, s. 688

Enver Paşa'nın Nüfus Hüviyet Cüzdanı:

Deraliyye'de Daire 1, Hoca Rüstem Mahallesi, Çatalçeşme Sokağı, Hane 6

Devlet-i Aliyye-yi Osmaniye Tezkeresidir.

İsim ve Şöhreti:	İsmail Enver Bey
Pederi İsmiyle Mahall-i İkameti:	Deraliyye'de Ahmet Bey
Validesi İsmiyle Mahhall-i İkameti:	Deraliyye'de Ayşe Hanım
Tarih ve Mahall-i Velaıleti:	Deraliyye 1298
Milleti:	İslam
Sanat ve Sıfat Hizmet ve İntihap Salahiyeti:	Erkan-ı Harbiye Kolağası
Müteehhil ve Zevcesi Müteaddit Olup Olmadığı:	Zevcesi yok
Derecat ve sunuf-ı askeriyesi:	Kolağası

Eşkali

Boy:	Orta
Göz:	Ela
Sima:	Buğday
Alamet-i farika-yı zabite:	Tam

Sicill-i Nüfusa Kaydolunan Mahalli

Vilayeti:	Manastır
Kazası:	Manastır
Mahalle ve Kariyesi:	Emir Çelebi yabanciyani
Sokağı:	Emir Çelebi yabanciyani
Mesken No:	14
Nev-i Mesken:	Hane

Balada isim ve şöhret ve hal ve sıfatı muharrer olan İsmail Enver Bey bin Ahmet Bey Devlet-i Aliyye'nin tabiiyetine haiz olup, ol suretle ceride-i nüfusta mukayyet olduğu musir iş bu tezkere ita kılındı.

10 Kanunuevvel 321
23 Aralık 1905
(Nezaret-i Umur-ı Dahiliye) [521]

521 Ari İnan, Enver Paşa'nın Özel Mektupları, s, 20

7. SONUÇ

Asıl adı İsmail Enver olan, 23 Kasım 1881 tarihinde İstanbul Divanyolu'nda doğan Enver Paşa yakın tarihimizin belki de en önemli, üzerinde en çok tartışılan bir şahsiyetidir.

Enver Bey Mekteb-i Harbiye'yi 1902 yılında sınıf ikincisi olarak bitirdikten sonra Manastır'daki Üçüncü Ordu'ya gönderilen, buradaki ayaklanmaların bastırılması ve çetelerin etkisiz hale getirilmesinde önemli rol oynayan ve bir anda sivrilen Enver Bey(Paşa), 1904 tarihinde kolağası(önyüzbaşı), 30 Ağustos 1906 tarihinde binbaşı olmuş, 1 Ekim 1907 tarihinde Rumeli Makedonya'da eşkıya takibine memur edilmişti.

Enver Bey, Manastır'daki bu görevi sırasında hayatının daha sonraki bölümünü derinden etkileyecek olan ve Jöntürkler hareketinin küllerinden doğan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olmuş, Binbaşı Enver'e İttihat ve Terakki'nin Manastır şubesini kurma görevi verilmiştir. İmparatorluğun yıkılmasını önlemenin tek yolunun 1876 anayasasını tekrar diriltmek ve Meşrutiyet'i ilan ettirmekten geçtiğine inanan örgütle tanışmak Binbaşı Enver Bey'in geleceğini şekillendirecek, çok kısa sürede onu hayal bile edemeyeceği noktalara getirecektir.

İttihatçıların Rumeli'deki faaliyetlerinden rahatsız olan Sultan Abdülhamit Han, Enver Bey'i İstanbul'a çağıracak, fakat Binbaşı Enver Bey bunu kabul etmediği gibi Meşrutiyet'i yeniden ilan ettirebilmek için Haziran 1908'de Resneli Ahmet Niyazi Bey ile birlikte Makedonya dağlarına çıkacak, bu başkaldırı Meşrutiyet'in ilanını getirecektir.

Bundan sonra talih hep Enver Bey için yaver gidecek, Trablusgarp Savaşı, Babıali Baskını derken geleceğin Enver Paşa'sının yıldızı parlayacak, "Edirne Fatihi" ve "Hürriyet Kahramanı" unvanları ona saraya damat olma kapısını aralayacaktır.

Said Halim Paşa ve Talat Paşa'ya rağmen Teşkilat-ı Mahsusa'nın ağır topları Süleyman Askeri, Yakup Cemil, Albay Afyonlu Ali(Çetinkaya), İzmitli Mümtaz, Filibeli Hilmi, Hüsrev Sami gibi fedaileri devreye sokarak paşa(tuğgeneral), ardından da harbiye nazırı olan Yarbay Enver Bey artık Enver Paşa'dır, dahası harbiye nazırıdır..

Enver Paşa bundan sonra orduda temizlik harekâtına girişmiş, alaylı diye anılan subayları emekliye sevk etmiş, Alman subaylarını Türk ordusunu eğitmek üzere İstanbul'a çağırmıştı. Enver Paşa ayrıca orduda "Enveriye" adlı askeri başlıklar ve yine "Enveriye" denilen sesli ve sessiz harflerin her birinin ayrı yazılması ile uygulanan bir yazı biçimi gibi yenilikler yapmış, dahası her icraatı ordu tarafından da desteklenmiştir.

Enver Paşa'nın en çok tartışılan icraatlarından biri de Osmanlı Devleti'nin onun dahli ile Almanya yanında Birinci Dünya Savaşı'na girmesi, dahası Sarıkamış Harekâtı'dır. Sonuç olarak Devlet-i Aliyye savaşa girmiş, birçok cephede başarıyla mücadele etmesine rağmen müttefiklerinin çabuk pes etmesi nedeniyle barış istemek zorunda kalmış, savaş sonunda Enver Paşa, Cemal ve Talat Paşalarla birlikte ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.

Enver Paşa İstanbul'dan ayrılırken Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya "Mütareke-i münferide dolayısıyle, vatanımın şimdilik alacağı şekil yakın zamanlarda bu topraklarda nafi (faydalı) bir iş göremeyeceğime ayan bir alamettir" diye başlayan uzunca yollu bir mektup bırakmış, Sivastopol'a ulaştıktan sonra arkadaşlarından ayrılmıştı. Onun bundan sonraki hedefi Kafkasya'ya varmak, orada kuracağı bir ordu ile Anadolu'ya yürümek ve ülkeyi yeniden kurtarmak doğrultusunda şekillenecektir.

Ama hiçbir şey Enver Paşa'nın düşündüğü gibi gitmemiş, Karadeniz ve Kırım sahillerinde dalgalarla boğuşan, ölümü teğet geçen Paşa, büyük zorluklar ve sıkıntıların ardından Berlin'e yönelmek zorunda kalmış, yorucu bir tren yolculuğu sonrası Almanya'ya varabilmiştir.

Enver Paşa Berlin'de bir ziraatçı olarak tam bir yıl kalmış, en yakın arkadaşları ile dahi görüşmemiş, kendisini gizlemiş, bu süre içinde Bolşevik liderlerden Radek ile tanışmış, İngiliz emperyalizmine karşı Bolşeviklerle işbirliği yapmaya karar vermiştir.

Enver Paşa'nın, Berlin'de geçirdiği süre içerisinde hayatına yön verecek en önemli olay Bolşevik komitacı Karl Radek'i hapishanede ziyaret etmesidir. Paşa Radek'e İngilizlere karşı bir Müslüman-Sovyet işbirliği önermiş, bu görüşme olumlu sonuçlanınca da hiç zaman geçirmeden Moskova'ya gitmek istemiş, fakat başarısız olmuştur. Enver Paşa daha sonra Atatürk'e yazdığı mektupta bunun nedenlerini tek tek sıralamıştı.

Sovyet- Rusya'nın milli mücadeleye sağladığı destekte büyük rol oynayan Enver Paşa Mustafa Kemal Paşa ile bağlantısını koparmamış, ona sürekli bilgiler vermiş, bir yandan da Cemal Paşa ile dirsek temasını sürdürmüştür.

Enver Paşa 1920 yılının Ağustos ayında Moskova'ya ikinci kez gelmiş, planlarını yürürlüğe koymanın zamanını bek-

lemeye başlamış, 1920 yılında Moskova'da yapılan Birinci Doğu Halkları Kurultayı'na katılmış ve burada bir konuşma yapmıştır. Ama Enver Paşa'nın bir handikabı vardır, o da Sovyet Rusya'nın Anadolu'daki Mustafa Kemal Harekâtı'nın sonuçlarını görmek için beklemesi ve kendisine yol verilmemesidir.

Moskova'da Ali takma adını kullanan ve Kremlin sarayının karşısında uzunca süre kalan, başta Lenin olmak üzere birçok Rus ileri geleniyle görüşen Enver Paşa Rusların niyetini anlamış, Bolşevik liderlere güvenemeyeceğini anladıktan sonra da rotasını Buhara'ya çevirmiştir..

Bu manzara başka bir deyişle Enver Paşa'nın Anadolu üzerindeki planlarının suya düşmesi, ona Anadolu yolunun sonsuza kadar kapanması anlamına da geliyordu.

Enver Paşa Buhara'ya 1921 yılının Ekim ayının sonlarında gelmiş, burada öncelikle Başkurdistan Eski Cumhurbaşkanı Yardımcısı Ahmet Zeki Velidi Togan ile görüşmüş- ne yazık ki Togan Enver Paşa'ya gereken desteği vermeyecektir-, ardından da Buhara Halk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Osman Hoca ile irtibata geçmek istemiş, araya da bir zamanlar Osmanlı ordusunda beraber çalıştığı Hasan Bey'i koymuştur.

Enver Paşa Osman Hoca'dan sıcak bir ilgi görmüş, mücahitler ve Korbaşılar kendisini coşkuyla karşılamışlardı. Buhara'daki halkın maddi ve manevi yönden varlığını devam ettirebilmesinin yolunun Rus işgal kuvvetlerine karşı seferberlikten geçtiğine inanan Enver Paşa hiç zaman geçirmeden çalışmalara başlamıştı. Ama Enver Paşa bu düşüncesinde bir anlamda yalnızdı, çünkü Buhara emiri Paşa'ya en küçük bir yardımda bulunmamış, dahası Bolşevik kadro bölgede iyice kadrolaşmış, aydın geçinenler de bunlarla iş birliğini tercih etmişti.

Bu kadroların halkı yanlış yönlendirmesi, düşmanı Bolşevikler değil de Ceditçiler olarak görmesi Rusların bölgedeki ilerleyişini oldukça kolaylaştırıyordu. Enver Paşa bunları görmüş, bütün zorluklara rağmen işine devam etmiştir, çünkü ona göre mücadeleden başka yol yoktu.

Bolşevikleri bölgeden kovmaya, dahası planlarını uygulamaya karar veren Enver Paşa başlangıçta büyük bir talihsizlik yaşar: İbrahim Lakay tarafından tutuklanmak (1 Aralık 1921). İbrahim Lakay fanatik derecede bir emir taraftarıdır. Emir Feyzullah Hocayef Ruslara yakındır ve Enver Paşa aleyhinde, "Bu adamı İslam halifesini görevden alan biridir" diye dedikodular çıkarmış, İbrahim Lakay da Paşa'yı uzunca denecek bir süre gözaltında tutmuştur.

Osman Hoca ve bölgenin ileri gelenlerinin aracılığı ile- bu arada Basmacıların birbirine girdiğini de belirtmek isteriz- kurtarılan Paşa, bölgenin ileri gelen Korbaşılarından Şirmed Bek'in de desteğini alarak Ocak 1922 tarihinde Bolşeviklere savaş açmış, ani bir saldırı ile Duşenbe'yi ele geçirmiştir.

1916 yılında başlayan Ruslara karşı isyan safhasının önemli bir kilometre taşıydı Enver Paşa'nın mücadelesi. O, Korbaşıların alışık olmadığı bir yöntemle savaşıyor, yılların verdiği savaş tecrübesi ile Ruslara zor anlar yaşatıyordu.

Kendisine "Turan Orduları Başkumandanı" diye mühür kazıtan ve onu yakından tanıyan Emir Şekip Arslan'ın "İdari işlerde, komutada, kararlılıkta eşi bulunmayan bir dahi " diye nitelediği Paşa'ya Sovyet- Rusya'nın barış, hatta muhtariyet bile teklif etmesi Enver Paşa'nın bu mücadelede ne kadar önemli bir aşama kaydettiğini gösterir niteliktedir.

Ne yazık ki Basmacıların kendi aralarında bölünmeleri, dahası onun planlarından bihaber olmaları, İngiltere devletinin

de Rusya'ya yakınlaşması üzerine Enver Paşa mücadeleyi kaybetmiştir. Tarihler 4 Ağustos 1922 tarihini gösteriyordu: Enver Paşa Çegan tepesinde askerleri ile Kurban Bayramı vesilesiyle bayramlaşmakta, hediyeler dağıtmaktadır. Tam bu sırada Çeka'nın önemli isimlerinden Ermeni Agabekov rehberliğinde hareket eden Kızılordu birlikleri ağır silahlarla saldırır, Enver Paşa bu donanımlı ordu üzerine hiç tereddüt etmeden saldırır, fakat bir mitralyöz ateşi ile hayatını kaybeder.

Bölge halkının gözyaşları arasında 30.000 kişilik bir kalabalık eşliğinde namazı kılınan ve toprağa verilen Enver Paşa, Türkistan coğrafyasında derin etkiler bırakan bir devlet adamıdır. Hakkında şiirler, ağıtlar yazılmış, o yıl Türkistan'da doğan çocuklara hep onun adı verilmiştir. Türkistan halkı Enver Paşa'nın aşıladığı ruh ile Bolşevik zihniyete karşı tam on iki yıl savaşmış, onun hakkında Türkistan coğrafyasında birçok kitap ve makale yayınlanmıştır.

Enver Paşa hakkında son cümlelerimiz şunlar olacaktır: Enver Paşa günahı ve sevabı ile bir realitedir. Bir ideal adamıdır, hayatı mücadeleler ile geçmiş, Türkistan halkının bağımsızlığı uğruna her şeyinden fedakârlık yapmış bir bağımsızlık savaşçısıdır.

Enver Paşa bahsini tarihi bir anekdot ile noktalamak istiyorum:

"İkinci Dünya Savaşı yıllarında dönemin İngiltere Başbakanı Winston Churchill'in verdiği bir davete Rauf Orbay'ın misafiri olarak katılan Enver Paşa'nın oğlu Ali Enver ile Churchill arasında geçen sohbet çok ilgi çekicidir. Rauf Orbay'a Ali Enver'in kim olduğunu soran Churchill'e, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordularının başkumandanlığını yapan Enver Paşa'nın oğludur" denildiğinde Churchill

hemen ciddileşmiş, "Evlat o senin baban var ya baban... benim kariyerime yirmi yıl geriden devam etmeme sebep oldu," diyerek Ali Enver ile şakalaşmıştır." (Kenan Aksu, Enver Paşa'nın Türkistan'a Gitmeden Önceki Siyasi Hayatına Bakış, sh. 89-90)

8. EKLER

BİRİNCİ BÖLÜM

Ek 1: Rus Çarı Üçüncü Jan'ın Osmanlı Sultanı İkinci Bayezıd'a 1492 yılında yazdığı mektup:

"Türkiye beğlerinin hükümdarı ve berr ü bahrin padişahı sultan-ı zi-istiklal Bayezid'e,

Biz ki, Tanrı'nın inayetiyle bütün Rusyalıların ve kuzeydoğuda diğer birçok ülkelerin yegâne hakiki hükümdarı Jan'ız. Zat-ı şevketlerine yazmak istediğimiz şudur ki, şimdiye kadar beyan-ı ihlâs için sefir göndermedik. Bununla beraber Rus tacirleri sizin memleketinizi dolaşmış ve iki hükümete de faydalı bir ticaret icra etmişlerdir. Bunlar sizin hakimlerinizden görmüş oldukları mezalimden dolayı bana defalarca şikayet ettiler, lakin ben sükut ettim. Geçen sene Azof Paşası bunları bir hendek açmağa ve muhtelif inşaat işleri için arabayla taş taşımağa mecbur etmiştir. Bundan daha ileri gidilerek Azof ve Kefe tacirlerimiz mallarını yarı fiyatıyla teslime icbar olunmuştur. Eğer bunlardan biri hastalanacak olursa hepsinin malları hacz olunuyor. Eğer vefat edecek olursa hükümet bütün mallarını zapt ediyor. İyileşecek olursa malların yarısından ziyadesi verilmiyor. Vasiyetnamelerin şartları meri tutulmuyor. Türk hakimleri bütün Rus emvali için kendilerinden başka varis tanımıyorlar. Bu kadar haksız muameleler tacirlerime sizin memleketinizde ticareti men için beni icbar eylemiş-

tir. Bu tacirler eskiden ancak kanunen muayyen olan miktarı tediye eyledikleri ve kendilerine serbestçe ticarete müsaade olunduğu halde şimdi bu efal-i taaddikaranenin (saldırgan eylemlerin) sebebi nedir? Bunu biliyor musunuz? Babanız İkinci Mehmet büyük ve meşhur bir hükümdar idi; rivayete göre bize beyan-ı meveddet(sevgisini göstermek) için sefir göndermek arzusunda bulunmuş, lakin Cenab-ı Hakk müyesser etmemiş. Bu tasavvurun şimdi icra olunduğunu neden görmeyelim? Cevabınızı intizar ederiz..."

Moskova, 31 Ağustos 1492
Hammer, Cilt 2

Harita Ali Bademci'nin Türkistan Milli İstiklal Hareketi ve Enver Paşa adlı eserinden alınmıştır, sh. 106

Ek2:

Ek3: Türkistan Türklüğünün Ruslara karşı direniş tablosu

Yıl	*Süre*	*Direnişin Adı*
1734-1757	23 yıl	Başkurt İsyanları
1774-1777	3 yıl	Salâvat İsyanı
1800- 1821	21 yıl	Arıngazi Han İsyanı
1800- 1821	21 yıl	Karatay Sultan İsyanı
1818- 1819	1 yıl	Bükey Orda Kaybak Sultan İsyanı
1820- 1847	27 yıl	Kine Sarı Sultan İsyanı
1822- 1824	2 yıl	Colaman Tilenci Han İsyanı
1825- 1834	9 yıl	Sarcan Sultan İsyanı
1826- 1827	1 yıl	Bükey Orda Kaybak Sultan İsyanı
1828- 1829	1 yıl	Kayabalı Sultan İsyanı
1828- 1829	1 yıl	Bükey Orda Kaybak Sultan İsyanı
1836- 1838	2 yıl	Bükey Orda İset Batur İsyanı
1837- 1846	9 yıl	Kenasarı Kasım İsyanı
1851- 1857	6 yıl	Can Hoca Batur İsyanı
1840- 1850	10 yıl	Semerkand ve Buhara İsyanları

1851- 1860	9 yıl	Can Hoca İsyanı
1852- 1858	6 yıl	İzzet Katıbar İsyanı
1860- 1863	3 yıl	Mangışlak İsyanı
1866- 1869	2 yıl	Semerkand ve Buhara İs-
yanları		
1873- 1876	3 yıl	Türkmen ve Özbek İsyan-
ları		
1873- 1876	3 yıl	Fergana Abtavacı Abdur-
rahman		Bek İsyanı
1873- 1897	24 yıl	Sırım Batur Han İsyanı
1876- 1877	1 yıl	Fergana Pulat Han İsyanı
1878- 1879	1 yıl	Fergana Yetim Han İsyanı
1882- 1883	1 yıl	Fergana Derviş Han İsyanı
1891- 1892	1 yıl	Fergana Ezler Eşan İsyanı
1892- 1893	1 yıl	Taşkent İsyanı
1893- 1894	11 yıl	Fergana Şakir Can İsyanı
1898- 1899	1 yıl	Fergana Dükçü İşan İsyanı
1905- 1906	1 yıl	Çeşitli isyanlar
1916- 1917	1 yıl	Yedisu başta olmak üzere
genel		halk is-
yanları		
1917- 1934	17 yıl	Korbaşılar (Basmacılık) İs-
yanı		

İKİNCİ BÖLÜM

Ek 1: Basmacılık Hareketinin 1919 yılı seyir defteri

Ocak ayı: Özgürlük mücadelecileri Madamin Bek ve Şir Mehmed Bek'in kumandası altında Gerbaba, Karatuba, Bazarkorgan, Şahrihan, Hanabad, Çust, Asaka ve Mergilan'daki Kızıl Ordu birliklerine karşı ani baskınlar düzenlediler.

1 Şubat: Korbaşılardan Ergeş, Madamin, Hal Hoca Hokandkışlak'ta savunma kalelerini tamamladılar.

18 Şubat: Büyük kayıplar veren Sovyetler Fergana Vadisi'ne askeri yığınaklar yaptılar.

12 Mart: Kassan'da çatışma çıktı. Sovyetler Semerkand ve Namangan'daki birliklerini devreye soksalar da yenilmekten kurtulamadılar.

25 Mart: Bazarkorgan'da Kızıl Ordu ile Basmacılar arasında çatışma çıktı. Bu çatışmada Basmacıların komutanı Korbaşı Mahkam Hoca idi.

Bu arada Madamin Bek Namangan'daki Kızıl Ordu birliklerini kovmayı başardı. Sovyetler de buna karşılık 1600 askerini cepheye sürdü.

4 Nisan: Hakkulabad, Sarıkorgan, Oş ve Celalabad'da çatışmalar çıktı, bu çatışmalarda 300 Korbaşı şehit düştü. Sovyet askeriyesi Kızıl Ordu içinde Hive grubunun kurmaylığını teşekkül ettirdi.

5 Nisan: Çartağ kanlı çatışmalara sahne oldu. İki tarafın kayıpları oldukça yüksek oranlara ulaştığından çatışmalara ara verildi.

9 Nisan: Amuderya civarında Cüneyt Han Kızıl Ordu'ya karşı üstünlüğü ele geçirdi.

15 Nisan: Sarıkorkan'da çatışmalar çıktı, mücahitlerin kaybı 1500 civarında idi.

Nisan Ortaları: Yaklaşık 1500 mücahit İsfara'yı Ruslardan geri aldı. Korbaşı Ergeş Kanibadem'deki çatışmalardan galip ayrıldı.

27 Nisan: Korbaşılar saldırı pozisyonu aldılar.

9 Mayıs: Taşkent'teki Sovyet yönetimince, Sovyet idaresi altına kendi arzuları ile girecek olan Basmacılar için genel af ilan edildi, fakat Basmacılar –bunun bir Sovyet oyunu olduğunu bildiklerinden- Rusların bu genel af ilanını dikkate almadılar.

Haziran Başları: Maçe bölgesinde Ergeş Korbaşı birlikleri ile Sovyetler arasında çatışma çıktı.

21 Haziran: Korbaşı Ahundcan Kızıl Ordu birliklerine teslim oldu. Ahundcan bundan sonra Sovyet savaş idaresince Sovyet saflarında eski Basmacılardan oluşturulan birliğin komutanı oldu, o artık eski arkadaşlarına karşı savaşacaktı.

31 Haziran: Korbaşı Molla Ergeş Muhammed de Kızıl Ordu'ya teslim oldu.

Ağustos Ayı: 2000 kadar mücahit Çimbay, Nukus ve Mujnak (Aral gölü yakınlarındaki Dörtgöl) civarında Ubaycan Bahutdin Han Mahsum ve Balibay komutasında Kızıl Ordu'ya saldırdılar.

Eylül Başları: Cüneyt Han 1500 askeri ile Çardcoy ve Dört Göl'ü Sovyetlerden kurtarmak için savaş açtı.

15 Eylül: Korbaşılardan Madamin Bek liderliğinde Mergilan kentinde, Sovyet birliklerinin cephane ve asker yönünden desteklerini engellemek amacıyla, Fergana Vadisi'ni Türkistan'ın diğer bölgelerinden soyutlamak için istişare toplantısı yapıldı.

17 Eylül: Andican kenti 20.000 mücahit tarafından kuşatıldı.

Ekim Sonları: Madamin Bek Türkistan İslam mücahitlerinin emiri olarak seçildi. Basmacıların ilk lideri Korbaşı Ergeş bu durumu kabul etmedi ve 8000 civarında savaşçısı ile Madamin Bek'e tavır aldı.

5 Kasım: Gerbaba'da çatışma çıktı, 2000'i aşkın mücahidin katıldığı savaşta 700 şehit verildi.

22 Kasım: Hal Hoca ve Korbaşı Mahkam komutasında 14000'in üzerinde mücahidin katılımıyla Hanabad ve Celalabad savaşları yaşandı.

27 Kasım: Sovyet askerleri Nukus kentini kuşattı.

29 Kasım: Cüneyt Han ve Han Mahsum'un birlikleri Nukus kentini çember içine aldılar.

Kasım Sonu: Yaklaşık 6000 mücahit Gerbaba'da Kızıl Ordu'ya karşı harekât düzenlediler.

1 Aralık: Sovyet hükümeti Basmacı hareketi ile mücadelede yeni bir plan uygulamaya başladılar. Basmacılara karşı her türlü yola başvurulacaktı. Türkistan kıtalarının komutanı I. G. Brigadze Fergana Vadisi'ndeki emir yetkisini bizzat üzerine aldı.

4 Aralık: Kızıl Ordu Gerbaba, Şahrikan, Bazarkorgan ve Taşarvak'ı yeniden ele geçirmek için saldırıya geçti. Sovyet kıtalarının komutanı Brigadze, Gerbaba'daki Basmacılara karşı

düzenlenen harekatı bizzat kendisi yönetti. Savaşı kazanan Kızıl Ordu Gerbaba'yı geri aldı.

21 Aralık: Brigadze ve Kudzhelos komutasındaki Sovyet askerleri Bazarkorgan ve Çartag'daki Basmacılara saldırdı, Bazarkorgan ve Çartag işgal edildi. Bu arada Korbaşı Amankul Sovyet askerlerini Oratepe ve Ortakorgan'dan çıkardı.

Aralık Sonu: Özgürlük mücadelecilerinden Fergana Vadisi'nde olanlar ağırlıklı olarak Madamin Bek, Şirmed Bek, Nur Muhammed Bek, Korbaşı Ergeş ve Hal Hoca komutası altında toplanırken, Amuderya mıntıkasında ise komuta Cüneyt Han, Han Mahsum'da idi. Zarefşan Vadisi'nin komutanlığını da Sultan Bek yapıyordu. (Baymirza Hayit, Basmacılar, sh. 83- 85).

Ek 2: 22 Kasım 1919'da toplanan Milli Mücadele Harp Meclisi'nde alınan başlıca kararlar şunlardı:

1. Korbaşılar arasında birliği sağlayacak bir heyet oluşturulacak.
2. Bolşeviklerle temaslarda bulunacak heyet seçilecek.
3. Rus propagandasına karşı faaliyette bulunacak heyet seçilecek.
4. Silah temini için yollar aranacak.
5. Ancak Bolşevikler karakollarını boşaltırsa kendileriyle uzlaşmaya gidilecek.
6. Korbaşılar adına idari taksimat gerçekleştirilecek.
7. Etkili bir geçici hükümetin kurulması için hemen harekete geçilecek ve bu amaçla, gerekli heyet zaman geçirilmeden oluşturulacak.
8. Yeni bir savaş planı çizilecek ve uygulanacak.

Milli Mücadele Harp Meclisi 8. madde gereğince görev dağılımını da şu şekilde yapmıştı:

Şirmed (Şir Mehmed) Bek: Emir-i Leşker-i İslam (Müslüman Ordusu Komutanı), Emirü'l- Müslimin, Başkumandan

Nur Muhammed Bek: Kıtalar Müfettişi, Başkumandan Vekili.

Aliyar Korbaşı: Çimyan Cephe Kumandanı.

Şahmerdan Korbaşı: Alay, Üçkorgan Cephe Kumandanı.

Şakir Korbaşı: Merhamet- Bulakbaşı- Karakorgan Cephe Kumandanı.

Muhammed Pehlivan: Eseke- Endican Cephe Kumandanı.

Yusuf Bek Korbaşı: Şehrihan- Çinabad Cephe Kumandanı.

Usta Ruzi Muhammed Bek Korbaşı: Balıkçı- Gürtepe Cephe Kumandanı.

Molla Hatem Korbaşı: Kova, Karatepe, Çağan(ya da Çegan) Cephe Kumandanı.

Yusuf Pehlivan: Yazyavan Cephe Kumandanı.

Bazarbay Korbaşı: Dardakvan Cephe Kumandanı.

Halhoca Eşan: Navkat Cephe Kumandanı.

Aman Pehlivan: Namangan Cephe Kumandanı.

Rahmankul Korbaşı: Namangan(Aşava) Cephe Kumandanı.

Canıbek Kadı: Özkent Cephe Kumandanı.

Muhiddin Bek: Kökcer- Alay Cephe Kumandanı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Ek 1: Yarbay Mustafa Kemal Bey 4 Eylül 1914 tarihinde arkadaşı Tevfik Rüştü (Aras) Bey'e yazdığı mektupta iktidarı şöyle uyarıyordu:

" Hangi tarafın galip geleceğine dair olan kişisel inancımı söylemek istemem. Nazik ve önemli bir devre içinde bulunduğumuza kuşku yoktur. Almanlar büyük ve hayret edilecek bir saldırışla birçok Fransız kalelerini çiğneyerek sağ kanadı ile Paris'e geçip Fransız ordusunu – arkası İsviçre'de olmak üzere- sıkıştırdı. Bunun Almanya'nın biricik amacı olduğuna ve ona da başarının izin verdiğine herkes aynı görüşte idi. Bütün evren ve herkes, artık son ve kesin meydan savaşına ve onun sonucuna bakıyordu. Oysa bu sonuca karşılık Alman ordularının Fransız orduları karşısında geri çekildiğini gördü.

Doğuda Ruslarla Almanlar arasında meydana gelen olaylarda Ruslar bozuldu. Fakat güneyde Rusların pek üstün güçleri karşısında Avusturya ordusu çekiliyor. Batıda Fransız ordusu hücuma hazır. Demek ki Alman ordusu serbest değil. Doğuda Rus ordusu üstün ve Avusturya ordusu çekilmek zorunda.

Durumu şöyle yorumlayabiliriz: Almanlar Fransız ordusunun kesin meydan savaşıyla henüz mağlup edilemeyeceğini görerek, batıda bütün ordu ile çekilerek, elverdiğince doğuya yanaşmak ve sonra Fransız ordusu karşısında bir savunma ordusu bırakarak geri kalan ordularıyla doğuya dönüp, Avusturya ordusu ile birlikte Rus ordusunu vurmak istiyorlar. Pek güzel. Fakat bu defa da Rus ordusu geriye, doğuya çekilmeye başlarsa ve bu orduyu yakalayıp ezmek mümkün olmazsa ve diğer taraf-

tan Fransız ordusu direnme için yardım istemek zorunda kalırsa, bu defa da doğuya bir savunma gücü bırakıp batıya mı dönecek? Ve böyle bir mekik gibi bir batıya bir doğuya gide gele Alman ordusunun hali nice olur?"(***Birinci Dünya Savaşı Ansiklopedisi, cilt 1, sh. 140-143)***

BEŞİNCİ BÖLÜM

Ek 1: Enver Paşa hanımı Naciye Sultan'a yazdığı mektupta diyordu ki:

Sevgili Naciye,

Senin yazdığın o son mektubu aldım, onu daima kalbimin üstünde taşıyacağım. Senin o sevimli, tatlı yüzünü her ne kadar şimdilik görmem mümkün değilse de, nazik parmaklarının bu mektubun kelime ve satırlarını nasıl dizdiğini hayal ediyorum. Bunlar bir zamanlar benim saçlarımı tarayan, yine o nazik parmaklar (değil mi) idi. Oysa ben şimdi senden çok uzaklarda bir kan ve ateş deryasında kahramanca çarpışmaktayım. Bu ise senin ince kalbini üzmektedir.

Senin yazdığın mektubunda (bana sitem etmiş) kılıç ve harbi sevdiğim kadar hiçbir şeyi sevmediğimi yazmışsın. Söylediğin pek yalan değildir. Ben hiçbir şeyi değil, sadece seni seviyorum diyemem. (Desem de yalan olur.) fakat sen de bilirsin ki, benim hakkımda yanlış propagandalar yapan bir kısım bedhahların iddia ettikleri gibi, ben bu uzak diyarlara servet aramak, zengin olmak veya kendi hâkimiyetimi kurmak için gelmedim. Gerçekte beni senden koparıp buralara kadar sürükleyen Cenab-ı Hakkın omuzlarıma yüklediği kutsi bir vazifedir.

Bu ise Cihad vazifesidir. Bu öyle ulu bir vazifedir ki, ona niyet edenleri bile(yapmasa dahi), ilahi cennete girmeye hak kazandırır. Allah (C.C.)'a hamd olsun ki, ben sadece cihada niyetle yetinmiyorum, gerçek manada Cihad ediyorum. Her ne kadar senden ayrı kalmak, senin sevginle çarpan kalbimi pa-

ramparça etmekte ise de, bu uğurda böyle büyük bir imtihan vermekten mutluyum.

Şu fani dünyevi şeyler içinde, senin sevginden başka benim irademi sarsan hiçbir şey yoktur. Fakat Allah (C.C.)'a şükürler olsun ki, Allah (C.C.)'a emrini yerine getirmede sana olan sevgime dahi boyun eğmedim. Bundan senin de ayrı bir mutluluk duyman gerekir. Senin öyle bir hayat arkadaşın var ki, onun, sana olan aşkını Allah (C.C.)'a olan aşkına feda edecek kadar kuvvetli bir imanı vardır.

Her ne kadar kadınlar üzerinde bilfiil kılınçla Cihad etmek farz kılınmamışsa da onlar kendilerini bu ilahi görevden muaf tutamazlar. Senin Cihad etmen ise bütün dünyevi şeylerden yüz çevirip Allah (C.C.)'a yönelmen, O'nu sevmendir. Bir de benim Cihad azmimin daha kuvvetlenmesine yardımcı olmandır.

Ve bir kere daha söylüyorum! Sakın sen kocana bu harp meydanlarında sağ salim kurtulup gelmesi için dua etmeyesin. Bu bir nevi kendini düşünmek olur ki, Allah (C.C.) da buna memnun olmaz. Sen Allah (C.C.)'a (önce) kocanın yaptığı hizmetleri kabul buyurması için dua et ki, muzaffer bir komutan olarak dönsün veya şehitlik mertebesine ulaşsın.

Sevgili Necibe! Bir kere düşün, bu baş öyle ki; senin her zaman çok yakışıklı dediğin bir baş, bu vücudun öyle ki, senin göz önünde melekler kadar masum ve bütün askerlerden daha heybetli olan bu vücuttan koparılmış(kanlar içersinde şehit olmuş) bundan daha büyük mazhariyet var mıdır?

Hayat kısa, ölüm ise mukadderdir. Öyleyse ölümden korkmak niye, bir kimse rahat yatağında ölmektense şehit olarak ölmeye niye gayret etmesin? Hâlbuki şehitlik mutlak ölüm(yokluk) değildir. o yeni bir hayata, hem de ebedi bir hayata kavuşmaktır.

Bu arada benim senden ilk isteğim, çocuklarımın da benim(askerlik) mesleğimde yetiştirilmesi ve onların da vakti zamanı gelince İslam'a hizmet için harp meydanlarına gönderilmesidir.

İkinci bir arzum daha vardır: O da Mustafa Paşa ile ilgilidir. Onun başarıya ulaşması için mümkün olan hiçbir yardımı esirgeme. Zira Allah (C.C.) onu bu memleketi düşmandan kurtarmak ve korumak için seçip göndermiştir.

Pekâlâ, sevgilim, artık size Allah (C.C.)'a ısmarladık diyorum. Allah (C.C.) bilir, kalbimin içinden kaynayıp gelen bir ses sana bir kere daha böyle bir mektup yazamayacağımı söylemektedir. Kim bilir... Belki ben hemen yarın, şehitler zümresine katılacağım. Bak! Benim ölümüme sakın üzülmeyesin, sabırlı ol! Hele bir düşün, benim şehit olmam senin için ebedi bir iftihar kaynağı olacaktır.

Necibe! Şimdi senden ayrılma zamanı geldi, şu anda sanki seni kucaklar gibiyim. Allah (C.C.) nasip ederse seninle bir daha hiç ayrılmamak üzere, Cennet-i Ala'da buluşacağız. Haydi, Allah (C.C.)'a ısmarladık.

Seni Seven

Enver Paşa (*)

(*) - Zekeriyya Kitapçı, (1987), "Enver Paşa'nın Son Mektubu ve Atatürk", Türk Dünyası Tarih Dergisi, 4, Nisan, 36-38

9. KAYNAKÇA

1- Açа, Mehmet, ***"Çarlık Rusya'sı Dönemi Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma Politikaları ve Nikolay İvanoviç İlminskiy "***, Biyografi Analiz dergisi, İstanbul 2004, sayı 10

2- Adil Hikmet Bey, Asya'da Beş Türk, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1998, Hazırlayan: Yusuf Gedikli

3- Akgür, A. Necati, (1991), "Enver Paşa'nın Doğumu ve Ölüm Günleri", Türk Dünyası Tarih Dergisi, sayı 52

3- Aksu, Kenan, Enver Paşa'nın Türkistan'a Gitmeden Önceki Siyasi Hayatına Bakış, İstanbul 2007

4- Alptekin, İsa Yusuf, Doğu Türkistan Davası, Otağ Yayınları 1973

5- Andican, Ahat, Cedidizmden Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi, İstanbul 2003

6- Ardel, Ahmet, (1964) "Batı Türkistan'ın Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası", Türk Kültürü

7- Arif Cemil Bey'in Hatıraları, İstanbul 2005, Haz: H. Erdem Oksaçan

8- Arslan, Emir Şekip, Akpınarlı Aziz, Ölüme Giden Yolda Üç Osmanlı Enver, İstanbul 2005

9- Arslan, Emir Şekip, Bir Arap Aydınının Gözüyle Osmanlı Tarihi ve Birinci Dünya Savaşı Anıları, Burak Yayınevi, İstanbul 2006

10- Aşiroğlu, Orhan Gazi Enver Paşa'nın Eşi Naciye Sultan'ın Hatıraları, Acı Zamanlar, İstanbul, 1990,

11- Avcıoğlu, Doğan, Türkiye'nin Düzeni(Dün, Bugün, Yarın), İstanbul 1974, Cilt 1

12- Aydemir, Şevket Süreyya, Suyu Arayan Adam, İstanbul 2005

13- Aydemir, Şevket Süreyya, Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, Remzi Kitabevi, İstanbul 2006, Cilt 1-2-3

14- Aydoğan, Erdal, Eyyüpoğlu, İsmail, Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki, Alternatif Yayınları, Ankara 2004

15- Ayverdi, Samiha, Türk –Rus muharebeleri ve Münasebetleri, İstanbul 1970

16- Babacan, Hasan, "Enver Paşa", Türkler Ansiklopedisi, Ankara 2002, Cilt 13

17- Bademci, Ali, 1917-34 Türkistan Milli İstiklal Hareketi ve Enver Paşa, İstanbul 1975

18- Bakiyev, Nabican, Enver Paşa'nın Vasiyeti, İstanbul 2006, Özbekçe'den Türkçe'ye Aktaran: Çağatay Koçar,

19- Bal, Mehmet Akif, Cemal ve Talat Paşa'nın Son Yılları, İstanbul 2005

20- Baysun, Abdullah Recep, Türkistan İstiklal Hareketleri ve Enver Paşa, İstanbul 2006

20- Bayur, Yusuf Hikmet, Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt 2, Ankara 1983

21- Belen, Fahri, Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi I, Ankara 1964

22- Belen, Fahri, XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti, İstanbul 1978

23- Binbaşı Vehbi, Filistin Ricatı, Dersaadet – Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1337 (1921)

24- Birgen, Muhittin, İttihat ve Terakki'de On Sene, cilt 2, İstanbul 2006, Haz: Zeki Arıkan

25- Birinci Dünya Savaşı Ansiklopedisi, Görsel Yayınları Ansiklopedisi, İstanbul, Cilt 1-2

26- Bostan, Hanefi, Said Halim Paşa, İrfan Yayınevi, İstanbul 1992

27- Broxup, Marie, Basmacılar, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara 1984, Çeviren: Prof. Dr. Yuluğ Tekin Kurat

28- Burçak Rıfkı Salim, Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri, İstanbul 1946

29- Canıtez, Mete, *"Amiral Dönitz'in Birinci Dünya Savaşı Hatıraları"*, Hayat Tarihi Mecmuası, Şubat, 1966, İstanbul, Cilt 1, Sayı 1

30- Cebeci, Ahmet, ***"Türkistan'da Basmacılık (Milli Kurtuluş Hareketi)"***, Töre Dergisi, Ankara 1975, Sayı 49

31- Cebesoy, Ali Fuat, Moskova Hatıraları, İstanbul 1955

32- Cebesoy, Ali Fuat, Sınıf Arkadaşım Atatürk, Temel Yayınları, İstanbul 2000

33- Cemal Paşa, Hatıralar: İttihat- Terakki ve Birinci Dünya Harbi, İstanbul 1977, Yayına Hazırlayan: Behçet Cemal

34- Cengiz, Halil Erdoğan, Enver Paşa'nın Anıları(1881-1908), İletişim Yayınları, İstanbul 1991

35- Çağatay, Tahir, Kızıl Emperyalizm IV, Ankara 1969

36- Çavdar, Tevfik, İttihat ve Terakki, İletişim Yayınları, İstanbul 1991

37- Çavdar, Tevfik, Talat Paşa(Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 1984

38- Danişmend, İsmail Hami, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İstanbul 1972, cilt 4

39- Devlet, Nadir, Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi(1905-1917), Ankara 1985

40- Eısener, Reınhard, *"Fergana Basmacılarının Ortaya Çıkışı"*, Türkler Ansiklopedisi, Ankara 2002, Cilt 18

41- Erer, Tekin, Enver Paşa'nın Türkistan Kurtuluş Savaşı, İstanbul 1971

42- Ertürk, Hüsamettin, İki Devrin Perde Arkası, Sebil Yayınevi, İstanbul 1996

43- Fromkin, David, Barışa Son Veren Barış(1914-1922), İstanbul 1993, çev: Mehmet Harmancı

44- Gedikli, Yusuf(Haz.), Bekirağa Bölüğü'nden Türkistan'a Yaver, İstanbul 2003

45- Gökay, Bülent, Emperyalizm ile Bolşevizm Arasında Türkiye, İstanbul 2006, çev: Sermet Yalçın

46- Haley, Carles D., Son Savaşçı Enver Paşa, İstanbul 2000, Çeviren: Necdet Özbek

47- Halil Paşa, İttihat Terakki'den Cumhuriyete BİTMEYEN SAVAŞ, Kamer Yayınları, İstanbul 1997, Hazırlayan: Taylan Sorgun

48- Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, İstanbul 1987, 3. ve 9. ciltler

49- Hanioğlu, Şükrü, Kendi Mektuplarında Enver Paşa, Der Yayınları, İstanbul 1989

50- Hayit, Baymirza, Esir Türkler, Ankara 1966, Çeviren: Şekip Engineri

51- Hayit Baymirza, Türkistan Rusya ile Çin Arasında, Otağ Yayınları, 1975, Çev: Abdülkadir Sadak

52- Hayit, Baymirza, Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi, TTK Yayınları, İstanbul 1995

53- Hayit, Baymirza, "Basmacılar" Türkistan Milli Mücadele Tarihi (1917-1934), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997

54- İnan, Ari, Enver Paşa'nın Özel Mektupları, İmge Kitabevi, Ankara, 1997

55- Jackh, Ernest, Yükselen Hilal, Uğur Kitabevi 1946, Çeviren Perihan Kuturman

56- Kafesoğlu, İbrahim, Türk Milli Kültürü, İstanbul 2004

57- Kandemir, Feridun, Enver Paşa'nın Son Günleri, İstanbul 1943

58- Kandemir, Feridun (1950), "Enver Paşa'nın Ölümü", Resimli Tarih Mecmuası, sayı 4

59- Karabekir, Kazım, İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkanı, İstanbul, 1967

60- Karabekir, Kazım, İttihat ve Terakki Cemiyeti Neden Kuruldu, Nasıl Kuruldu, Nasıl İdare Olundu?, İstanbul, 1982

61- Kayabalı, İsmail, Arslanoğlu, Cemender, Orta Asya Türklüğünün Tarihi ve Bugünkü Durumu, İstanbul 1973

62- Kitapçı, Zekeriyya (1987), "Enver Paşa'nın Son Mektubu ve Atatürk", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, 4, Nisan, 36-38

63- Kocabaş, Süleyman, Kuzeyden Gelen Tehdit, Tarihte Türk Rus Mücadeleleri, İstanbul, 1989

64- Kocaoğlu, Timur, ***"Türkistan'da Türk Subayları"***, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Nisan 1987, Sayı

65- 4Kocaoğlu, Timur, ***" Rus İhtilalleri ve Türk Halkları-Sovyetler Birliği'nin Yayılma Siyaseti (1905-1991)"***, Genel Türk Tarihi, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002

66- Kumkale, Tahir Tamer, Tarihten Günümüze Türk Rus ilişkileri, İstanbul 1977

67- Kurat, Akdes Nimet, Rusya Tarihi, Ankara 1948

68- Kurat, Akdes Nimet, 4.-14. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri Ankara 1972

69- Kurat, Akdes Nimet, Peçenek Tarihi, İstanbul 1973

70- Kurat, Akdes Nimet, Türkiye ve Rusya, Ankara 1990

71- Kutay, Cemal, Enver Paşa Lenin'e Karşı, Ekicigil Matbaası, İstanbul, 1955

72- Kutay, Cemal, Anavatan'da Son Beş Osmanlı Türk'ü, İstanbul 1962

73- Kutay, Cemal, (1968), ***"Anavatanda Son Beş Osmanlı Türkünün Destanı Kapanırken"***, Tarih Sohbetleri, İstanbul, 9. ve 12. ciltler

74- Kutay, Cemal, Üç Paşalar Kavgası, Yelken Matbaası, İstanbul 1978

75- Kutay, Cemal, Osmanlı'dan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız Hüseyin Rauf Orbay, Kazancı Kitap, İstanbul 1992

76- Meram, Ali Kemal, Türk- Rus İlişkileri Tarihi, İstanbul 1969

77- Mısıroğlu, Kadir, Moskof ***Mezalimi***, Sebil Yayınları, İstanbul 1972, Cilt II

78- Okay, Kurt, Başkomutan Enver Paşa, İstanbul 2006, Çev: Aydın Ayhan

79- Ögel, Bahaeddin, İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi, Ankara 1991

80- Öğün, Tuncay, (2002) " *Kafkas Cephesinde Kader Anı: Sarıkamış Harekâtı ve Sonuçları*", Türkler Ansiklopedisi, cilt 13

81- Öcal, Sefa, Mustafa Kemal ve Enver Paşa, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Kasım 1988, sayı 23

82- Öke, Mim Kemal Bilinmeyen Tarihimiz, İstanbul 1988

83- Paksoy, H. B., (2007), Basmacı" Ve 1916-1924 Türkistan Bağımsızlık Savaşı", nvlib.iue.it/carrie/texts/carrie_books/paksoy

84- Parlak, Türkmen, Yunan Ege'ye Nasıl Geldi?, İzmir Sosyal Hizmetler Vakfı Kültür Yayınları, İzmir 1983

85- Pomiankowiski, Joseph, Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü, İstanbul 1990, çev: Kemal Turan

86- Rasonyi, Lazslo, Tarihte Türklük, Ankara 1971

87- Ryvkın, Mıchael, Asya'daki Rusya, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1975, Çeviren: Behzat Tanç

88- Sabis, Ali İhsan, Birinci Dünya Harbi, Nehir Yayınları, İstanbul 1990, 1., 2, 4. ciltler

89- Sabol, Steven, (2002) ***"Orta Asya'da Rus- İngiliz Rekabeti"***, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, , cilt18

90- Sanders, Liman Von, Türkiye'de Beş Yıl, İstanbul, 1968, çev: Ş.Yazman

91- Saray, Mehmet, Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler(1775-1785), İstanbul 1984

92- Saray, Mehmet, Türkistan Türkleri, İstanbul 1984

93-Sonyel, Dr. Salahi R. , *"Orta Asya'da Başgösteren Basmacılık Akımı" Belleten, cilt LIV, sayı 211, Aralık 1990'dan ayrıbasım*

94- Sorgun, Taylan, İttihat ve Terakki(Devlet Kavgası), Kum Saati Yayınları, İstanbul 2003

95- Stoddard, Philip Hendrick, Teşkilat-ı Mahsusa, Arma Yayınları, İstanbul 2003, Çeviren: Tansel Demirel

96- Suavi, Ali, Hive, İzmir, 1326

97-Şakir, Ziya, Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik?, Çatı Yayıncılık, İstanbul 2007

98- Togan, Ahmet Zeki Velidi, Hatıralar, İstanbul

99- 1969Togan, Ahmet Zeki Velidi, Bugünkü Türkîli Türkistan ve Yakın Tarihi, Enderun Kitabevi 1981

100- Togan, A.Z.Velidi, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1981

101- Tuğuç, Hüsamettin, Bir Neslin Dramı, İstanbul 1975

102- Türkgeldi, Ali Fuat, Görüp İşittiklerim, Ankara 1951

103- Türkistani, Muhammet Musa, Kaybolan Vatan Türkistan Faciası, İstanbul 1981.

104- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, Ankara, 1949-56, 3.Cilt. Uzunçarşılı,

105- İsmail Hakkı, Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Hatıratı, Örgün Yayınevi, İstanbul 2003

106- Yamauchi, Masayuki, Hoşnut Olamamış Adam: Enver Paşa, İstanbul 1995

107- Yarkın, İbrahim, (1971)*"Hive Hanlığı'nın Ortadan Kaldırılarak Harezm Halk Cumhuriyeti'nin Kurulması"*, Türk Kültürü, , Ocak 99

108- Yarkın, İbrahim, (1970), *"Türkistan'ın Büyük Mücahidi Şir Muhammed Bek"*, Türk Kültürü, Mayıs, Sayı 95

109- Yaver Suphi Bey, Enver Paşa'nın Son Günleri, Çatı Yayıncılık, İstanbul 2007, Yayına Hazırlayan: Mehmet Kuzu

110- Yetişgin, Mehmet,(2002) ***"Rusların Türkmen Topraklarını İstilaları"***, Türkler Ansiklopedisi, cilt 18

111- Z., M., " Enver Paşa'nın Atatürk Hakkında Bir Mektubu", Resimli Tarih Mecmuası, sayı 2, Şubat 1950

112- Zenkovsky, Serge A., Rusya'da Pantürkizm ve Müslümanlık, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1983, Çev: İzzet Kandemir

113- Zürcher, Erik Jan, Modern Türkiye'nin Tarihi, İstanbul 1993, çeviren: Yasemin Soner Gönen

İLYAS KARA

ENVER PAŞA

BASMACILAR İSYANI

Enver Paşa...
Türk tarihi üzerine yaptığı çalışmalarla kendinden söz ettiren, Tarihçi-Yazar İlyas Kara'nın; Enver Paşa/Basmacılar İsyanı adını verdiği elinizde tuttuğunuz çalışmasıyla büyük bir ses getireceğinden eminim.
Türk tarihinin en önemli karakterlerinden biri olan Enver Paşa'nın hayatını ve Orta Asya'daki Türk-Rus ve Çin hâkimiyet mücadelesinin 16.yüzyıldan 20.yüzyıllın başlarına kadar geçirdiği evreleri en ince ayrıntısına kadar anlatıyor kitap. Türkistan Davasına başka bir gözle bakmamıza yardımcı oluyor. Ayrıca ana kaynaklara dayanan ve dipnotlarıyla derinlemesine bilgi edinmemize yardımcı olan bu eserin akademisyenler içinde başvuru kaynağı olacağını düşünüyorum.
Enver Paşa'nın, Orta Asya Türk topluluklarına yardım amacıyla yaptığı çalışmalar, Türkistan Harekâtına katılışı ve Rusya'nın sömürgesi altında katliamlar yaşayan, sürgünler gören Türk ailelerinin yürek burkan hikâyeleri, devrin ileri gelen Türk liderlerinin önderliğinde ayaklanan Genç vatanseverlerin kahramanlık destanını bir solukta okuyacaksınız. Bu kıymetli eserin, Türk gençliğinin başucu kitabı olması gerektiğine inanıyorum.

YEDİVEREN

ISBN 978-605-88203-6-4

13 TL

www.yediverenyayinlari.com